

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN İSTİKLAL MÜCADELESİNE ADANMIŞ BİR
HAYAT: MEHMET KENGERLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERT İSMAİL ÇELİK

BALIKESİR, 2020

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

AZERBAYCAN İSTİKLAL MÜCADELESİNE ADANMIŞ BİR
HAYAT: MEHMET KENGERLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MERT İSMAİL ÇELİK

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. SEBAHATTİN ŞİMŞİR

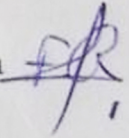
BALIKESİR, 2020

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

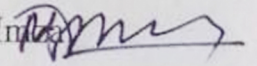
TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201812517001 numaralı Mert İsmail Çelik'in hazırladığı "AZERBAYCAN İSTİKLAL MÜCADELESİNE ADANMIŞ BİR HAYAT: MEHMET KENGERLİ" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 08/10/2020 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Üye (Başkan) Doç. Dr. Filiz ÇOLAK

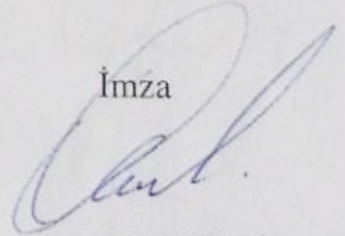
İmza

Üye (Danışman) Prof. Dr. Sebahattin Şimşir

İmza

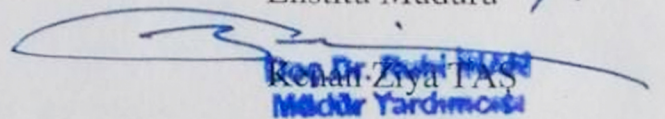
Üye Dr. Öğr. Üyesi Merve ÜNER

İmza

08/10/2020

Enstitü Müdürü 7.

Kenan Ziya TAS
Müdür Yardımcısı

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

01/10/2020

İmza

Mert İsmail Çelik

ÖNSÖZ

İstiklâl her millet için önemli fakat Türkler için olmazsa olmazdır. Bağımsızlık için bazen gücünü korumak, bazen komşularına gözdağı vermek, bazen ise tepedeki güce boyun eğmeden onu yenene kadar mücadele etmek gerekir. Şüphesiz Türkler bağımsızlıkları için neyin ne kadar yapılması gerekiyorsa o kadar yapmışlardır. Azerbaycan Türkleri için bağımsızlık oldukça uzun ve yorucu bir mücadelenin meyvesidir. Bu yolda birçok insan emek vermiş, mücadele etmiş, hayatını adanmış hatta şehit olarak canını vermiştir.

Çalışmamızın konusu bu mücadeleyi sonuna kadar yaşayan bu uğurda her zaman için elinden gelenin fazlasını yapan bir ak saçlı bilgenin hayatıdır. Sayın Dr. Mehmet Kengerli Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için hayatını adanmış, çeşitli zorluklara dava arkadaşlarıyla beraber göğüs germiş bir isimdir. Hayatı boyunca yaşadığı serüvenler eşine rastlanır cinsten değildir. Çalışmamızdaki amacımız bu yaşamı gün yüzüne çıkartarak Mehmet Kengerli gibi şahsiyetlerin hem değerinin anlaşılması hem de Türk gençlerine örnek olmasıdır.

Öncelikle çalışmamda öneri, destek, yardım ve üzerimdeki emeklerinden ötürü danışmanım Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR'e minnettarım. Yine bu süreçte desteğini esirgemeyen sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Merve ÜNER'e, yardımlarından ötürü Mehmet Kengerli'nin kızı Sevil KENGERLİ'ye, Anıtlar Derneği Genel Başkanı Selçuk ÖNAL'a, Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı Cemil ÜNAL ve eşi Nesrin ÜNAL'a, Azerbaycan Kültür Derneği üyesi Tuncer KIRHAN'a, Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a, sevgili eşime, ağabeyime, çalışmamda bana destek olan arkadaşlarıma ve kapısını gönül rahatlığıyla çaldığım hocam Doç. Dr. Elnur AĞAYEV'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

ÖZET

AZERBAJCAN İSTİKLAL MÜCADELESİNE ADANMIŞ BİR HAYAT: MEHMET KENGERLİ

ÇELİK, Mert İsmail

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2020, 150 Sayfa

Çalışmamıza konu olan kişi meslek olarak tıp doktoru olmasına rağmen mesleğinin dışında kendisini Azerbaycan'ın İstiklâl Mücadelesine adanmış gerçek bir vatansever ve dava adamı olan Mehmet Kengerli'dir. Mehmet Kengerli'nin yaşamı filmlere konu olabilecek farklılıktadır. Mehmet Kengerli 1914 Şuşa doğumludur. Çocukluğu ailesinin yanında Şuşa kentinde geçmiştir. Ailesi çiftçi bir ailedir. Kengerli henüz 13 yaşındayken kendisini mücadelenin içinde bulmuş ve daha o yaşlarda Müsavat Partisinin yer altı teşkilatlarında ulaklık yapmıştır.

Kengerli ilk, orta ve lise eğitimini ailesinin sosyal ve siyasal durumuna bağlı olarak çeşitli yerlerde okuyarak tamamlamıştır. Daha sonra 1933 yılında Tıp Fakültesi'nin Rusça bölümüne girmişse de 1934'te Bakü'de yaşanan öğrenci hareketlerinden ötürü takip edileceğini düşünüp kaydını sildirmiştir. Aynı yıl akrabalarının yardımı ile Leningrad Askeri Tıp Akademisi'ne kayıt olmuş ve bu akademiye 1938'de tamamlamıştır.

Kengerli II. Dünya Savaşı'na Sovyet Rusya'nın bir askeri olarak katılmış önce Finlilere daha sonra da Almanlara esir düşmüştür. Savaşın ardından ise Berlin'de Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade ile tanışma fırsatı bulmuş fakat Resulzade'nin 1942'de Berlin'den ayrılması üzerine yolları ayrılmıştır. Kengerli bir süre daha Avrupa'da faaliyetleri yürütmüş ve Almanya'da kalan Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'a dönebilmeleri için Resulzade'nin talimatıyla Azerbaycan Demokratlar Birliği'nin kurulmasında etkili olmuştur.

Daha sonra Türkiye'ye dönen Mehmet Kengerli Kızılay'ın bünyesi altında hekim ve başhekim olarak çeşitli yerlerde görev yapmıştır. Bu görevlerinin haricinde Azerbaycan Kültür Derneği ve Anıtlar Derneği çatısı altında da Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Aynı zamanda hem Azerbaycan Kültür Derneğinde hem de Anıtlar Derneğinde başkanlık dahil çeşitli yönetim kurulu görevleri üstlenmiştir. Başarılarından dolayı çeşitli kurumlar tarafından ödüllere layık görülmüştür. Azerbaycan davası hakkında Azerbaycan dergisi başta olmak üzere çeşitli dergilerde onlarca yazı kaleme almıştır. Yazılarının haricinde farklı platformlarda Azerbaycan ile ilgili konuşmalar yapmış, yaşamıyla Azerbaycan Türküne ve gençliğine örnek olmuş değerli bir liderdir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Kengerli, Azerbaycan Kültür Derneği, Milliyetçilik

ABSTRACT

A LIFE DEDICATED TO THE INDEPENDENCE STRUGGLE OF AZERBAIJAN: MEHMET KENGERLİ

ÇELİK, Mert İsmail

Master Degree, Department of History

Advisor: Prof. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR

2020, 150 pages

The subject of our study is Mehmet Kengerli, who was a true patriot and devoted himself to the Independence Struggle of Azerbaijan although he was a doctor. Mehmet Kengerli's life can be a subject of many movies. He was born in 1914 in Shusha and also spent his childhood with his family in the city of Shusha. He was the son of a farmer family. Kengerli found himself in the struggle when he was only 13 years old and at that age he served as a messenger in the underground organizations of the Musavat Party.

Kengerli completed his primary, secondary and high school education in various places depending on his family's social and political situation. Later on, although he entered the Department of Russian Language at the Faculty of Medicine in 1933, he thought that he would be followed because of the student movements in Baku in 1934, and ultimately he disenrolled. In the same year, he enrolled in the Leningrad Military Medical Academy with the help of his relatives and completed this academy in 1938.

Kengerli participated in the World War II in the ranks of Soviet Russia, and was captured by the Finns and then the Germans. After the war, he had the opportunity to meet Mehmet Emin Resulzade, leader of the Musavat Party in Berlin, but their paths were separated after the Resulzade left Berlin in 1942. Kengerli carried out activities in Europe for a while and was effective in the establishment of the Azerbaijan Democrats Union with the instruction of the Resulzade so that the Azerbaijan Turks staying in Germany could return to Azerbaijan.

After returning to Turkey, Mehmet Kengerli served as the doctor and head doctor in various places at Kızılay Organization. Apart from these duties, Mehmet

Kengerli also carried out political activities for the Azerbaijan Independence Struggle under the roof of the Azerbaijan Cultural Association and the Monuments Association. At the same time, he took on several executive duties, including the presidency both in the Azerbaijan Cultural Association and the Monuments Association. He wrote dozens of articles about Azerbaijani Case in various magazines, including but not limited to Azerbaijan Magazine. Apart from his studies and writings, he made speeches about Azerbaijan on different platforms and he is considered as a valuable leader who became a role model to Azerbaijani Turkish youth with his life.

Key Words: Azerbaijan, Kengerli, Azerbaijan Cultural Association, Nationalism

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	2
1.2. Amaç.....	2
1.3. Önem	2
1.4. Tanımlar	3
1.5. Sınırlılıklar.....	3
1.5.1. Konu Bakımından Sınırlılıklar.....	3
1.5.2. Zaman Bakımından Sınırlılıklar	3
1.5.3. Mekân Bakımından Sınırlılıklar	3
2. İLGİLİ ALANYAZIN	4
2.1. Kuramsal Çerçeve.....	4
2.2. İlgili Araştırmalar	4
3. YÖNTEM	5
3.1. Araştırmanın Modeli	5
3.2. Verilerin Toplanma Süreci	5
4. BULGULAR	6
5. 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN	7
5. 1. 1905 Rus Japon Harbi	7
5. 2. 1905 Rus Devrimi.....	11

5. 3. 1917 Bolşevik (Şubat) Devrimi.....	14
5. 4. Maveraya-yı Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı.....	17
5. 5. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulması (28 Mayıs 1918).....	20
5. 6. Azerbaycan'ın İşgali (27 Nisan 1920).....	27
6. HAYATI.....	34
6.1. Ailesi ve Çocukluğu.....	34
6. 2. Eğitim Hayatı.....	34
6.3. II. Dünya Savaşı Yılları.....	36
7. MUHACERETTEKİ HAYATI VE TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ	39
7.1. Mehmet Emin Resulzade ile Tanışması.....	39
7.2. Avrupa'daki Faaliyetleri.....	39
7.2.1. Azerbaycan Demokratlar Birliği'nin Kurulması.....	42
8. TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ	44
8.1. Türkiye'ye Dönüşü.....	44
8.2. Türkiye'deki Çeşitli Görevleri.....	44
8. 2. 1. Dr. Mehmet Kengerli'nin Devlet Hizmetleri (Resmi Görevleri).....	45
8. 2. 2. Mehmet Kengerli'nin Türkiye'deki Sosyal Faaliyetleri.....	50
8. 2. 3. Yurt Dışındaki Sosyal ve Mesleki Kuruluşlardaki Faaliyetleri.....	51
8.3. Azerbaycan Kültür Derneği Faaliyetleri.....	51
8.3.1. Azerbaycan Kültür Derneği.....	51
8.3.2. Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan Kültür Derneğindeki Görevleri.....	53
8.3.3. Dr. Mehmet Kengerli'nin Başkanlık Dönemleri.....	53
8.3.3.1. I. Başkanlık Dönemi.....	53
8.3.3.2. II. Başkanlık Dönemi.....	54
8.4. Anıtlar Derneği Faaliyetleri.....	54

8.4. 1. Anıtlar Derneği	54
9. MEHMET KENGERLİ VE DÜŞÜNCELERİ	57
9. 1. Siyasal Düşünceleri	57
9. 1. 1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	57
9. 1. 2. 27 Nisan Millî Matem Günü.....	59
9. 1. 3. Karabağ Sorunu Hakkındaki Görüşleri.....	63
9. 1. 3. 1. Karabağ.....	63
9. 1. 3. 2. Ermenilerin Karabağ Planı	64
9. 1. 3. 3. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Kurulması.....	65
9. 1. 3. 4. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Ermenistan Cumhuriyeti'ne Bağlanması	66
9. 1. 3. 5. Azerbaycan Türklerinin Olaylar Karşısındaki Tutumu.....	67
9. 1. 3. 6. Uluslararası Kuruluşların Olaylara Tepkisi.....	68
9. 1. 4. Bakü Katliamı Hakkındaki Görüşleri	71
9. 1. 5. Türk Millîyetçiliği Hakkındaki Görüşleri.....	73
9. 1. 6. Kadın ve Hakları	75
9. 2. Kültürel Düşünceleri	77
9. 2. 1. Türk Tarihinin ve Kültürünün Ermeniler Tarafından Yok Edilmek İstenmesi ile İlgili Düşünceleri	77
9. 2. 2. Karabağ'daki Ermeni Tahribatı Hakkındaki Görüşleri.....	78
9. 2. 3. Ahmet Ağaoğlu Hakkındaki Görüşleri.....	80
9. 2. 4. Güney Azerbaycan'ın Tarihi ve Yetiştirdiği Şahsiyetler Hakkındaki Görüşleri.....	81
10. BASINDA MEHMET KENGERLİ.....	85
10. 1. Türkiye Basınında Mehmet Kengerli	85
10. 2. Azerbaycan Basınında Mehmet Kengerli.....	87
11. VEFATI.....	90

11. 1. Mehmet Kengerli'nin Vefatının Ardından Arkasından Söylenenler	90
12. MEHMET KENGERLİ BİBLİYOGRAFYASI.....	95
12. 1. Kitaplar	95
12. 2. Süreli Yayınlar.....	95
12. 3. Ödülleri.....	99
12. 3. 1. Plaketleri	99
13. SONUÇ	101
KAYNAKÇA	104
EKLER.....	111

KISALTMALAR LİSTESİ

A. g. e.	: Adı Geçen Eser
A. g. g.	: Adı Geçen Görüşme
A. g. m.	: Adı Geçen Makale
AGİT	: Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
AGİK	: Türkiye ve Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konseyi
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
AKD	: Azerbaycan Kültür Derneği
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CDAB	: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
h.y.y.	: Haber Yazarı Yok
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
THY	: Türk Hava Yolları
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu
y.t.y.	: Yayın Tarihi Yok
y.y.y.	: Yayın Yeri Yok

1. GİRİŞ

Bu çalışma biyografi niteliğinde bir çalışmadır. Araştırmamıza konu olan kişi ömrünü Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için adanmış Mehmet Kengerli'dir. Araştırmamızda Mehmet Kengerli'nin hayatı farklı başlıklar altında incelenmiştir. Araştırmamızın ağırlığı daha çok Azerbaycan istiklâl Mücadelesi için yaptığı siyasi faaliyetlere verilmiştir.

İlk bölümde Mehmet Kengerli'nin çocukluk, gençlik yılları ve eğitim hayatı incelenmiştir. Bu süreçleri nasıl geçirdiği, eğitim hayatında yaşadığı zorluklar değerlendirilmiştir.

Sonrasında askerlik hayatı ve II. Dünya Savaşı yılları incelemeye konu olmuştur. Sovyet cephesinde savaşa katılması, önce Finlere ardından Almanlara esir düşmesi bu bölümün temel hususudur.

Savaşın sona ermesinden sonra Avrupa'da kalışı ve orada Mehmet Emin Resulzade ile tanışmasının akabinde Almanya'da Azerbaycan Türkleri için yürütülen çalışmalar onların memleketlerine dönebilmeleri için Azerbaycan Demokratlar Birliği'nin kurulması ele alınmıştır.

Devamında ise çalışmanın ağırlık noktası olan Mehmet Kengerli'nin Türkiye'ye dönüşü ve Türkiye'deki siyasi faaliyetleri incelenmiştir. Türkiye'ye dönüşünden başladığımız bu kısımda ilk husus olarak tıp doktoru olarak görev aldığı yerlere ve oralardaki faaliyetlerine değinilmiştir. Ardından da siyasi faaliyetleri ele alınmıştır. Siyasi faaliyetleri hakkında özellikle hem başkanlığını yaptığı hem de yönetim kurulunda çeşitli görevlerde bulunduğu Azerbaycan Kültür Derneği ve Anıtlar Derneği üzerinde durulmuştur.

Çeşitli konularla ilgili görüşleri, Azerbaycan Dergisine ve çeşitli dergilere yazdığı yazılar ve çeşitli platformlarda yaptığı konuşmalar ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca yakın çevresinde bulunan isimlerle yaptığımız görüşmelerle de çalışmamız zenginleştirilmiştir.

Araştırmamızdaki gayemiz Mehmet Kengerli gibi vatanperverlerin Türk Dünyası tarafından daha çok tanınması ve Türk gençliğine örnek teşkil etmesidir.

1.1. Problem

Ruslar, Azerbaycan Türklerinin topraklarına göz diktiği andan itibaren burada yaşayan Türklerin bağımsızlık sorunu ortaya çıkmıştır. Türkler yapı olarak bağımlı yaşayamadıklarından Ruslara karşı bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele gerek Azerbaycan topraklarında gizlice gerek Türkiye’de gerekse yurtdışı illerde yürütülmüştür. Çalışmamızın problem eksenini Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için hayatını adanmış biri olarak Mehmet Kengerli’nin yaşamı ve Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için yürüttükleri faaliyetler olmuştur. Mücadelenin muhacerette yürütülmüş olması sebebiyle çok zor şartlar altında ve uzaktan gerçekleşmesi de çalışmamızın problemlerinden biridir. Bu şartlar altında bağımsızlık mücadelesi veren şahsiyetler Türk Dünyası adına çok değerli kişilerdir. Şüphesiz ki Mehmet Kengerli de o değerli şahsiyetlerden biridir. Çalışmamızın temel problemlerinden biri de Mehmet Kengerli’nin yeterince tanınmadığını düşünmemiz ve hakkında bu zamana kadar bilimsel bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır.

1.2. Amaç

Çalışmanın amacı Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinin önemli aktörlerinden sayın Dr. Mehmet Kengerli’nin yaşamını ve Azerbaycan için yürüttükleri faaliyetleri tarih biliminin metotları doğrultusunda ortaya koymaktır. Şüphesiz Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için çaba gösterilen her hayat zordur. Mehmet Kengerli’nin yaşamı da bunlardan biridir. Çalışmamızdaki bir diğer amaç ise bu zorlu yaşamı ulaşılabilen tüm detaylarıyla aydınlatarak okuyucu ve araştırmacılara sunmaktır.

1.3. Önem

Çalışmamız Türklerin bağımsızlığa bakışı açısından önemlidir. Türklerin bu bağımsızlık süreçlerinde verdiği mücadele ve çektikleri çeşitli sıkıntılar elde edilen bağımsızlığın değerine değer katmaktadır. Azerbaycan Türklerinin mücadelesi de bunun bir örneğidir. Özellikle Mehmet Kengerli ve onun gibi nice dava adamlarının bağımsızlık mücadelesi sürecinde yaşadıkları aydınlatılmalı ve Türk gençlerine anlatılmalıdır. Çalışmada, elde edilen bağımsızlığın ne şartlarda ve nasıl elde edildiğinin, bu uğurda kişilerin mücadelesinin ne kadar önemli olduğunun anlaşılması amaçlanmıştır ve bu doğrultuda yeni nesil Türk gençlerinin bu süreçleri öğrenerek devletlerini ve milletlerini dış tehlikelere karşı korumak açısından ne derece mühim bir göreve sahip olduklarının anlaşılması istenmiştir.

1.4. Tanımlar

Bağımsızlık: Kelime anlamı olarak herhangi bir şeye bağlı kalmama, özgür olma durumudur. Çalışmada üzerinde durulan anlamı ise milletlerin herhangi bir millete ya da devlete bağlı kalmamasıdır. Milletlerin yönetim olarak özgür hiçbir yere bağlı olmaması anlamında kullanılmıştır.

Mefkûre: Ülkü, ideal.

1.5. Sınırlılıklar

Çalışmanın konu, zaman ve mekân bakımından sınırlılıkları söz konusudur. Bu sınırlılıkların çalışmayı olumsuz anlamda etkilememesi için çaba gösterilmiştir.

1.5.1. Konu Bakımından Sınırlılıklar

Çalışma Mehmet Kengerli'nin biyografisidir. Mehmet Kengerli çiftçi bir aileden gelen tıp doktorudur. Ayrıca II. Dünya Savaşı'na katılmış ve burada esir düşmüştür. Savaşın ve esaretin bitiminin ardından ise bir süre Avrupa'da, ömrünün geri kalanında da Türkiye'de, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için siyasi faaliyetler yürüterek geçirmiştir. Bu faaliyetlerini yürütürken de Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli kurumlarında tıp doktorluğu yapmaya devam etmiştir. Özetle Mehmet Kengerli'nin hayatı çok yönlü olduğundan tamamını ele almak oldukça zordur. Bu sebeple çalışma, siyasi faaliyetlerine ağırlık verilerek sınırlandırılmıştır.

1.5.2. Zaman Bakımından Sınırlılıklar

Çalışma, bir biyografi çalışması olduğundan zaman bakımından Mehmet Kengerli'nin ömrü (1914-2006) ile sınırlandırılmıştır.

1.5.3. Mekân Bakımından Sınırlılıklar

Mehmet Kengerli Azerbaycan'ın Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğu ve gençliği burada geçmiştir. Daha sonra Sovyet ordusunun içinde II. Dünya Savaşı'na katılmış ve burada Almanlara esir düşmüştür. Bir süre Avrupa'da esaret hayatı yaşamıştır. Savaşın ve esaretin bitiminin ardından ise Avrupa'da bir süre daha yaşadktan sonra Türkiye'ye dönmüştür. Mekân bakımından sınır Azerbaycan, Rusya, Avrupa ve Türkiye olmak üzere daraltılmıştır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. Kuramsal Çerçeve

Çalışmaya Mehmet Kengerli'nin ailesi, çocukluğu ve eğitim hayatı ile ilgili bilgiler verilerek başlanmıştır. Bu bölümde daha çok Azerbaycan'daki yaşamı, ilk, orta ve yüksek tahsillerinden bahsedilmiştir. Bu veriler, kendi yazılarından ve yakın çevresinden elde edilmiştir.

Diğer bölümde ise II. Dünya Savaşı yılları, esaret hayatı ve Avrupa yaşamı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu kısımda özellikle II. Dünya Savaşı'nda yaşadığı zorlukların üzerinde durulmuştur. Avrupa yaşamı sürecinde Mehmet Emin Resulzade ile tanışmıştır. Bu olaydan sonra bağımsızlık çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Daha sonrasında Türkiye'ye dönüşü ve Türkiye'deki faaliyetleri ele alınmıştır. Türkiye'deki faaliyetleri Azerbaycan Kültür Derneği ve Anıtlar Derneği ekseninde incelenmiştir. Bir sonraki bölümde Mehmet Kengerli'nin çeşitli konulardaki görüşleri (Türk Milliyetçiliği, Karabağ sorunu, kadın hakları vb.) aktarılmıştır.

Çalışma; Mehmet Kengerli bibliyografyası, ödülleri ve sonuç başlıkları içeren son bölümün de yazılmasıyla tamamlanmıştır.

2.2. İlgili Araştırmalar

Daha öncesinde Mehmet Kengerli'nin biyografisi olarak akademik bir çalışma ortaya konmamıştır. Mehmet Kengerli, "*Dr. Mehmet Kengerli'nin Özgeçmişi*" isimli bir yazı kaleme almıştır. Bu yazı Azerbaycan dergisinde yayınlanmıştır. Bunun haricinde birkaç yazı kaleme alınmış ve çeşitli dergilerde yayınlanmıştır. Ayrıca Hanım Halilova, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kuruluş ve Gelişmesine Hizmeti Geçen Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu'nda "*Dr. Mehmet Kengerli'nin Özgeçmişine Ait Kısa Bilgi Özeti*" isimli bir bildiri sunmuştur.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmadaki temel araştırma yöntemi literatür taraması ve bilgi düzenlemesidir. Bu doğrultuda çeşitli arşivler, kütüphaneler, derneklerin arşivleri, kitaplar ve süreli yayınlar taranmıştır. Bunlara ek olarak çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen kişilerle de görüşülmüştür.

3.2. Verilerin Toplanma Süreci

Çalışmanın veri toplama süreci, öncelikle Mehmet Kengerli'nin yakın çevresi ile yapılan görüşmelerle başlamıştır. Bu görüşmeler bizi Kengerli hakkında bilgi edinilebilecek farklı yerlere yönlendirmiştir. Bu yerler Azerbaycan Kültür Derneği, Anıtlar Derneği, Azerbaycan Dergisi, Kafkasya Dergisi, Türk Yurdu Dergisi, Kızılay Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Millî Kütüphane ve içinde çalışma ile alakalı bilgi bulunduğu düşünülen kitapların bulunduğu çeşitli kütüphanelerdir. Verilerin toplanması için farklı zamanlarda farklı şehirlere birden çok yolculuk yapılmıştır. Veri toplama süreci uzun ve yoğun geçmiştir.

4. BULGULAR

Veri toplama sürecinin ardından sıra elde edilen bulgulara gelmiştir. Çeşitli yerlerden çok kıymetli bilgilere ve bulgulara ulaşılmıştır. Bunların içerisinde Mehmet Kengerli'nin Çalışma Bakanlığına ait atama ve görev bilgilendirme belgeleri, Kızılay ile aldığı görevlendirme belgeleri, çeşitli konulardaki düşüncelerini içeren farklı dergilerdeki yazıları, fotoğraflar, görüşmeleri içeren ses kayıtları, Mehmet Kengerli hakkında kaleme alınmış yazılar bulunmaktadır. Tüm bu bilgi ve bulgular zaman ve nitelik bakımından sınıflandırılarak çalışmaya devam edilmiştir.

5. 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN

20. yüzyılın henüz başlarında Rusya'nın yaşadığı problemler Rus mahkûmu Türkler için bağımsızlık ümidi olmuştur. Rusya'da kaybedilen savaşların getirdiği ekonomik bozukluk, halka konan ağır vergilerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu durum başta işçi sınıfı olmak üzere halkta hoşnutsuzluk oluşturmuş ve ardından bir dizi halk hareketleri yaşanmıştır. Bu hareketler neticesinde Çarlık Rusya'sı yıkılmış yerine Sovyet Rusya'sı kurulmuştur. Aradaki otorite boşluğundan faydalanmak isteyen Türkler ise harekete geçmiştir. Azerbaycan Türkleri de krizi fırsata çevirmek isteyen Türklerin başında gelmiştir.

5. 1. 1905 Rus Japon Harbi

“Boxer Ayaklanması¹ sırasında Rusya Mançurya'ya asker sevk etmiştir. Çünkü 1895'te Japonya'yı Liaotung'dan çıkardıktan sonra Rusya, Çin'le yaptığı anlaşmalarla Mançurya'da demiryolu yapma ve yeraltı kaynaklarını işletme hakkı elde etmiştir. Bu demiryollarını ve madenleri korumak için Rusya, Mançurya'ya asker sevk etmektedir. Bahanesi budur. Gerçekte Rusya bu fırsattan ve karışıklıktan istifade edip Mançurya'ya iyice yerleşmek istemektedir. Rusya'nın bu niyeti hem Japonya'yı hem İngiltere'yi endişelendirmektedir. Bu sebeple iki devlet birbirine yaklaşmaktadır. Her ikisi de Rusya'dan Mançurya'daki askerlerini çekmesini ve bu toprakları tekrar Çin'in egemenliğine bırakmasını istemiştir. Rusya çekilmeyi kabul etmiş gibi görünüp, işi oyalama yoluna sokmuştur. Bu ise en fazla Japonya'yı sinirlendirmiştir. İngiltere, Japonya'yı Rusya'nın üstüne saldırtmak için 1902 Ocak ayında Japonya ile ittifak yapmıştır. Buna göre Japonya, Rusya ile bir savaş yaparken, Rusya'ya başka bir devlet yardım ederse o zaman İngiltere de Japonya'nın yardımına gelecektir. Bu ittifaka rağmen Japonya, Rusya ile meseleyi anlaşma yoluyla halletmek istemiştir. Mançurya'ya Rusya'nın, Kore'ye de kendisinin yerleşmesini teklif etmiş ise de Rusya bunu kabul etmemiştir. Bu sefer Japonya, Rusya'ya Kore'yi paylaşmayı teklif etmiştir. Rusya bunu da reddetmiştir. Bunun üzerine Japonya 1904 Şubat'ında Rusya'ya savaş ilan etmekten başka çare görememiştir.” (Armaoğlu, 2010, s. 125).

¹ Çin'de, Avrupa metodu ile yapılmak istenen yenileşme hareketlerine karşı çıkan bir grup muhafazakarın yabancı düşmanlığı sonucu Çin'deki Avrupalıları katletmesi olayıdır. Bu ayaklanmanın öncülüğünü “Ho Chü (Haklı Yumruklar)” adı verilen teşkilat yapmıştır. Avrupalılar bu teşkilata “Boxer”ler demiştir.

“Savaş 18 ay kadar sürmüş ve hem karada hem deniz muharebelerinde Rusya için tam bir hezimetle sonuçlanmıştır. Japonya Liaotung yarımadasına asker çıkarıp Rusya’yı kara muharebelerinde perişan etmiştir. Ayrıca Port Arthur Limanındaki Rus donanmasına ani bir baskın yapıp bu donanmayı da yok etmiştir. Rusya bunun üzerine Baltık donanmasını Uzak Doğu’ya göndermiştir. Fakat Japonlar Tsushima Boğazında bu donanmayı da kıstırmışlar ve tamamen yok etmişlerdir. Neticede Rusya yenilgiyi kabul edip 1905 Eylül’ünde Portsmouth (Amerika’da) Barışı’nı imzalamıştır.” (Armaoğlu, 2010, s. 125-126).

“Rusya, 1896'da Japonya'ya karşı Çin ile bir anlaşma yapmıştır. Bununla aynı zamanda Mançurya'ya demiryolu yapma hakkını sağlamıştır. 1898 yılında yapılan ikinci bir anlaşma ile Liao-tung yarımadasındaki Port-Arthur'u, Çin'den kiralamıştır. Boxer ayaklanması sırasında da çıkarlarını korumak bahanesiyle Mançurya'yı fiilen işgal etmiş ve olayın bastırılmasından sonra da buradan askerini çekmemiştir. Rusya, Almanya ve Fransa'nın Çin üzerindeki girişimlerini endişe ile izlemekte olan Japonya, Rusya'nın Mançurya'yı da işgal etmesini, tepkiyle karşılamıştır. Çünkü bu durum Japonya'nın, bu ülkeyle Kore üzerindeki, daha geniş olarak Asya'daki yayılma politikasının tehlikeye düşmesi demektir. Aynı şekilde İngiltere de Rusya'nın bu yayılmasından memnun kalmamıştır. Bu nedenlerle Mançurya'nın işgali devletlerarası bir sorun haline almıştır.” (Uçarol, 2014, s. 283).

“Japonya, 1901 yılında, Rusya'yı Mançurya'dan diplomatik yoldan çıkarmak için, harekete geçmiştir. Bunda başarı sağlayamayınca askeri hazırlıklara başlamıştır. Diğer taraftan da İngiltere'nin yardımını sağlamaya çalışmıştır. İngiltere de yalnızlık politikasından ayrıldıktan sonra, Avrupa'da Almanya ve Rusya ile anlaşma yapmak istemiş ancak bu devletlerden gereken ilgiyi görememiştir. Şimdi hem Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun birçok yerinde çatışma halinde bulunduğu Rusya'yı Doğu'da meşgul edecek, hem de Avrupa'dan uzaklaştıracak bir fırsat çıkmıştır. Bu nedenlerden İngiltere, Japonya'nın yaklaşma önerisini memnurlukla karşılamıştır. Sonuçta iki devlet arasında 30 Ocak 1902'de bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Buna göre Uzakdoğu'da statükonun korunması amacıyla taraflardan birisi bir devlet ile savaşa girecek olursa diğer taraf iyi niyetli bir tarafsızlık izleyecek, bu savaşa bir üçüncü devlet katılırsa bu defa diğer taraf da müttefikine yardım için savaşa katılacaktır. Böylece Japonya; Rusya karşısında, denizci bir Avrupalı devletin yardımını sağlamış, aynı zamanda da devletlerarası politikada güç kazanmış olmuştur. Rusya,

Japon-İngiliz anlaşması üzerine, buna Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılmasından endişe ettiğinden, Almanya ile anlaşmak istemiştir. Bunu başaramayınca da 1902'de Çin'le bir anlaşma yaparak Mançurya'yı boşaltmayı kabul etmiştir. Ancak bunu gerçekleştirmeye bir türlü yanaşmamıştır.” (Uçarol, 2014, s. 284-285).

“Bunun üzerine Japonya, 12 Ağustos 1903'te Rusya'ya bir nota vererek, bütün devletlere ‘Açık kapı’ politikası uygulanmak koşulu ile Çin ve Kore'nin bütünlüğünün sağlanmasına ve Mançurya'da Rusya'nın özel çıkarlarının korunmasına karşılık, Japonya'nın da Kore'de aynı şekilde haklarının korunmasının kabul edilmesini istemiştir. Buna karşılık Rusya, 3 Kasım 1903'te bu öneriye verdiği cevapta, Japonya'nın Mançurya'daki isteklerinden vazgeçmesine ve Kore'nin kuzeyinde (39. paralelin) bir tarafsız bölgenin kurulmasını kabul etmesine karşılık, Güney Kore'ye, Japon çıkarlarını korumak için asker gönderebileceğini bildirmiştir. Ancak Japonya, 30 Kasım 1903'de, Mançurya'daki çıkarlarından vazgeçemeyeceği cevabını vermiştir. Bundan iki gün önce de Rusya, Çin'in durumunu bahane ederek Mançurya'ya yeni askerler göndermiştir. Japonya da bu durumu kabul edemeyeceğini Rusya'ya bildirmiştir. Böylece Mançurya ve Kore üzerindeki Japon-Rus rekabeti, iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Japonya, Rusya'nın bu tutumu üzerine, ondan Mançurya'yı ne zaman boşaltacağını sormuştur. Ancak kesin bir cevap alamamıştır. Bu da Rusya'nın bu ülkeden çıkma niyetinde olmadığını göstermiştir. Bunun üzerine Japonlar, Port Arthur'daki Rus filosuna aniden saldırarak, 10 Şubat 1904'te Rusya'ya savaş ilan etmişlerdir.” (Uçarol, 2014, s. 284).

“Bir buçuk yıl süren Rus-Japon savaşında, Japonlar, denizde ve karada büyük başarılar elde etmişlerdir. Port-Arthur'daki Rus donanmasına büyük kayıplar verdirmişlerdir. Sonra Kore'ye asker çıkartarak burayı ele geçirip, Mançurya'ya girip ilerlemeye başlamışlardır. 14 Ağustos 1904'te Vladivostok'daki Rus donanmasını da yenmişlerdir. Bunun üzerine Rusya, Karadeniz donanmasını Boğazlardan geçirerek Doğu Asya'ya göndermek istemişlerdir. Ancak İngiltere, 1841 Londra Boğazlar Antlaşması'na dayanarak, buna izin vermeyeceğini Rusya'ya ve Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir. Rusya da bunun üzerine Baltık donanmasını bu işte kullanmaya karar vermiştir. Elindeki bütün savaş gemilerini Hint Okyanusu'nda toplamıştır. Bunların hedefi Vladivostok'a ulaşmaktır. Fakat bu donanmayı Japonlar 27 Mayıs 1905'te Tsushima Boğazı'nda aniden bastırarak âdeta yok etmişlerdir. Tsushima zaferi ile

denizde kesin üstünlük sağlayan Japonlar, bu defa Sakhalin adasını da işgal etmişlerdir. Rusya, karada ve denizde uğradığı bu yenilgiler üzerine, Japonya ile barış yapmak için harekete geçmek zorunda kalmıştır. Sonuçta Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Theodore Roosevelt'in aracılığı ile Japonya ve Rusya arasında 5 Eylül 1905'te Portsmouth Barış Antlaşması imzalanmıştır.” (Uçarol, 2014, s. 284-285).

Japonlar, Ruslarla uzun süren siyasi münasebetleri sonuçsuz kalınca çareyi askeri müdahalede bulmuşlardır. “Japonların Port Arthur limanındaki Rus gemilerini bombalamasıyla savaş başlamıştır. Deniz harekâtı Port Arthur’un etrafında geçmiş, deniz harekâtını tamamlayan kara harekâtı tarafların karşılıklı toprak alıp kaybetmeleri ile uzamış, savaşın başlangıcından beri Rusya’nın savaşmasının aleyhinde olan halk, Port Arthur’un Japonların eline geçmesiyle Rusya’daki iç karışıklıklar artmıştır.” (Şimşir N., 2010, s. 154).

“8-9 Şubat 1904’te başlayan deniz muharebeleri Japonların üstünlüğü ile sürüp gitmiş, 27 Nisan sabahı Japon Generali Togo mahir manevraları sayesinde Rus amirallerini aldatıp, onları yanlış yönlendirmiş ve donanmasının büyük bir kısmını yok etmiştir.” (Şimşir N., 2010, s. 154).

“Rusların savaş kaybetmesinin en önemli sebebi Uzak Doğu Genel valisi Alekseyev ile cephe komutanı Kuropatkin’in aralarında olan anlaşmazlık ve iletişimsizliktir. Komuta Heyetinin geçimsizliği, ordunun iyi yönetilememesi, orduya mühimmat veren müteahhitlerin hırsızlıkları 400.000 Rus vatandaşının ölmesine ve Rusların Asya ve Avrupa hakimiyetinin kırılmasına sebep olmuştur.” (Şimşir N., 2010, s. 154).

Rusların, Asya kıtasında izledikleri yayılmacı politika Japonları rahatsız etmiştir. Kendilerini Japonlardan üstün gören Ruslar, Japonların kendilerine saldıramayacağını düşünmüşlerdir. Fakat Rusya'da Çarlık rejimine karşı oluşan muhalefet Japonya için bir fırsat olmuştur. Japonlar saldırıya geçmiş ve cephelerden istediklerini almışlardır. Bu savaş şüphesiz ki Rusya içerisindeki Çarlığa karşı olan muhalefeti daha da arttırmıştır. Savaşın ekonomik sonuçları da Ruslar için oldukça olumsuzdur. "Harp, Rusya'nın ekonomisini adam akıllı sarsmıştır; harp masrafları yabancı memleketlerden alınan borçlarla karşılanmış, birtakım yeni vergiler konmuştur. Bütün bunlar hayat pahalılığına yol açmıştır. Aynı zamanda ekonomik

kriz de kendini göstermeye başlamıştır. Neticede fabrika işçilerinin yevmiyelerinde kısıntılar yapılmıştır. Bu ise işçiler arasında memnuniyetsizliğin artmasına mucip olmuştur. Çarlık istibdat rejimine düşman olan bütün zümreler, liberal burjuvazi sınıfından başlayarak sosyalistlere kadar ve bilhassa 'gayri Rus'lar, Rus ordusunun yenilgisini Çarlık rejiminin zaafı olarak telakki etmişlerdir." (Kurat, 2020, s. 397-398).

5. 2. 1905 Rus Devrimi

“Rusya, bilindiği gibi mutlak monarşiyle yönetilmektedir. Ancak, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısının sonucu olarak, bu yönetime karşı çeşitli olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru da ülkede Marksizm gittikçe güçlenmiştir. 20. yüzyılın başlarında ise, bu akımın gelişmesi için yoğun girişimlerde bulunulmuştur. Bunların sonucu olarak Ocak 1905'te Petersburg'ta bir ayaklanma olmuştur. Hükümet bunu bastırmakla beraber, Çar, ‘Duma’ adı verilen meclisin toplanmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra hükümet ile meclis arasında çekişmeler başlamış ve ülkede ihtilalci düşünceler durmadan gelişmiştir.” (Uçarol, 2014, s. 532).

İhtilâlin çıkmasında en önemli etkenlerden biri Japonlara karşı alınan mağlubiyettir. Çar ülke içinde oluşan genel muhalefeti azaltmak için çeşitli yollara başvurmuştur. "Çarlık Hükümeti aleyhine olan işçileri kendi tarafına çekmek gayesi ile bazı taktikler geliştirmiştir. Moskova Ohranka'sı (Güvenlik Kurulu) Başkanı Zubatov işçileri elde etmek için güvendiği şahıslara işçi teşkilatları kurdurtarak Çar'a karşı sempati arttırma faaliyetleri düzenlemiştir." (Devlet, 2020, s. 110-111).

"1904'te Papaz Gabon'a 'Petersburg Fabrikaları İşçi Derneği' kurdurtulmuştur. Bu sayede o da işçiler arasında nüfuzlu bir konuma yükselmiştir. Ocak ayının başlarında (1905) Petrograd maden işçileri dört günlük greve girmişlerdir. Papaz Georgi Gabon da bu greve karşı daha büyük çapta bir gösteri yapmayı planlamış ve 21 Ocak 1905'te Çar'a şu mektubu göndermiştir:

Efendim!

Siz bakanlara inanmayınız. Onlar devletin hakiki durumunu göstermeyerek sizi aldatıyorlar. Halk size inanıyor. Yarın saat ikide Kış Sarayı önünde dileklerini size arz etmeye karar verdiler... Hiçbir şeyden korkmayınız. Halkın karşısına çıkarak

masum dilekçelerini kabul ediniz. İşçilerin ve arkadaşlarımla temsilcisi olarak ben, şahsınıza dokunulmayacağı hakkında teminat veriyorum.

Gabon" (Devlet, 2020, s. 111).

"22 Ocak'ta sayısı 200 bini bulan kalabalık Gabon'un liderliğinde Çar'ın sarayına doğru yürüyüşe geçmiştir. Elleri haçlar, Çar'ın portreleri, Gabon'un elinde de sunulacak dilekçe (bu dilekçede çalışma saatinin sekiz saate indirilmesi, fazla mesai yapılmaması, en düşük ücretin günde bir ruble olması istenmiştir.) olduğu halde ilahilerle karışık 'Tanrı Çar'ı korusun' diye bağırarak saraya yaklaştıkları zaman askerler tarafından ateş açılmıştır. Sıkılan kurşunlar ve çıkan panik neticesinde 500 kadar ölü verilmiş ve binlerce kişi yaralanmıştır. Bu olay Rusya Tarihine 'Kanlı Pazar Günü' adıyla geçmiştir. Kısacası Gabon'un planı gerçekleşmemiş, tersine 1905 ihtilâlinin patlamasına vesile olmuştur." (Devlet, 2020, s. 111).

"Çar 6 (19) Ağustos'ta çıkardığı fermanla bir istişari meclis (DUMA) tesis edeceğini bildirmiştir. Bu sırada savaş da sona ermiştir. Fakat hükümet müsamahada bulunmak niyetinde değildir. Bunun üzerine üniversite öğrencilerinin teşviki ile tekrar grevler düzenlenmeye başlanmıştır. Ekim'de bütün Rusya'ya yayılan grevler yüzünden çatışmalar olmuştur. 28 Mayıs'ta (1905) 'Prens Potemkin' zırhlısındaki bahriyeliler Odessa limanında ayaklanmışlar, şehirdeki isyancılara katılmışlar, sonra da Karadeniz'e korku salarak dolaşmışlar ve Romanya'ya çıkmışlardır. Çar Nikola halkın baskısına dayanamayıp '17(30) Ekim Manifestosu'nu ilan etmiştir. Bu fermanla Rusya'da yaşayan herkes için söz, basın ve toplantı hürriyeti tanınmakta Duma'nın teşrii bir müessese olacağı ve seçimler yapılacağı bildirilmektedir." (Devlet, 2020, s. 112).

"Rus-Japon savaşında Rusya'nın yenilmesi, halkı olumsuz etkilemiş, üniversite gençliği ile işçiler hükümete karşı birleşmişlerdir. Ülkede mevcut bütün muhalif gruplar hükümete karşı seslerini yükseltmişlerdir. II. Katerina'dan bu yana Rus halkı basın alanında çok gelişmiş, Rus halkı dünyadaki gelişmelerden haberli ve duyarlı bir hale gelmiştir. II. Nikola ülkede tansiyonun yükselmesi üzerine, Dışişleri Bakanlığına hürriyet taraftarı Prens Svyatopolk Mirski'yi getirmiş, o ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır. Vilayetler Çar'dan fikir ve matbuat serbestisi istemesi

üzerine, Nikola yayınladığı ferman ile hürriyet ve demokrasiye ait isteklerin cezalandırılacağını bildirmiştir.” (Şimşir N., 2010, s. 156).

“Başlangıçta bir iki fabrikada olan grev, 9 Ocak 1905’te Çar’dan himaye görmek isteğiyle sarayın önüne gitmek isteyen gruba ateş açılması ihtilalin bütün ülkeye yayılmasına sebep olmuştur. 17 Şubat’ta Çar’ın amcası olan Moskova valisi Grandük Sergey bomba ile öldürülmüş, daha birçok valilere suikast düzenlenmiştir. II. Nikola, ülkede ortaya çıkan bu olumsuz atmosfer üzerine, 6 Ağustos 1905’te DUMA (Parlamento)’yı kuracağını duyurmuştur. Muhtelif çevrelerin ardı arkasına çıkarmış olduğu ayaklanmalar, I. Duma’nın Petersburg’da Tavrida Sarayı’nda toplanmasıyla durulmuştur. Duma’ya girecek üyelerin %23’ü tüccarlardan ve işçilerden, %43’ü köylülerden, %34’ü çiftlik sahiplerinden seçilecektir. Kadınların, gündelikçi işçilerin, asker ve öğrencilerin oy hakkı yoktur. Sosyalist partilerden Lenin grubu bu seçime katılmamıştır. DUMA’nın 524 üyesinin 25’i Türk ve Müslümandır. DUMA’nın yetkileri kısıtlı olup, Çarınkiler ise oldukça geniştir. Çar DUMA’yı dağıtmak, kanunlar çıkarmak, kabul edilen kanunlarda tadilat yapmak yetkisine sahiptir. DUMA 1906’da Çar tarafından kapatılmıştır.” (Şimşir N., 2010, s. 156).

“1905’teki ilk Rus Devrimi melez bir karaktere sahiptir. Keyfi ve çağ dışı kalmış otokrasiye karşı liberal ve anayasacı burjuvaların devrimidir. ‘Kanlı Pazar’ vahşetiyle ateşlenen ve ilk Petersburg İşçi Temsilcileri Sovyetinin seçilmesine kadar giden bir işçi ayaklanmasıdır. Kendiliğinden, koordineli olmayan ve sık sık aşırı sert ve şiddetli biçimlere bürünebilen yaygın bir köylü isyanıdır. Devrimin ipinin bu üç teli hiçbir zaman birlikte örülmemiş ve büyük ölçüde hayali anayasal tavizler karşılığında başkaldırı kolayca denetim altına alınmıştır.” (Carr, E. H., 2015, s. 48).

Böylece Ekim Devrimi yapılmış olup, Çar meclis açılması konusunda ikna edilmiştir. Devrimle beraber gelen değişimler Rusya’da hayatı oldukça etkilemiştir. Devrim Rus mahkûmu milletlerin kaderinde de değişikliğe yol açmıştır. Rus mahkûmu Türkler yeni düzen doğrultusunda siyasi faaliyetlere ağırlık vermişlerdir. Rus siyasetinde kendilerini en iyi şekilde temsil edebilmek için oldukça yoğun çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca Ekim Devrimi, 1917 Şubat Devrimi’nin de yolunu açmıştır.

5. 3. 1917 Bolşevik (Şubat) Devrimi

Bolşevik İhtilali, Rusya halkının ekonomik sıkıntılar yaşaması ve devletin halkın yaşadığı sıkıntıları göz ardı ederek savaşa katılması sonucu ortaya çıkmıştır. Savaşın yükü yokluk içinde olan Rusların omuzlarına daha da yük bindirmiştir.

“Savaş başladığı zaman Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunmaktadır. Duma'nın açılması, fikir akımlarının su üstüne çıkmasını kolaylaştırmış fakat aynı zamanda da kaynaşma ve çatışmaları da şiddetlendirmiştir. Savaşın güçlükleri, savaşta başarı elde edilememesi, boğazların açılmaması ve Rusya'nın müttefiklerinden yardım alamaması iç şartları günden güne gerginleştirmiştir. Halkın gıda sıkıntısı da buna eklenince 8 Mart 1917'de Petersburg sokaklarında halk gösterilere başlamıştır. İşçiler de işlerini bırakıp greve başlamış ve gösterilere katılmışlardır. İki gün içinde bütün şehir ayaklanmış ve hükümet kuvvetleriyle kanlı çarpışmalar olmuştur. Artık ekmek istenmemiş, 'Kahrolsun İstibdat' diye bağırmışlardır. Bolşevik ve Menşevik bütün Marksistler faaliyete geçmiştir. 10 Mart'ta durum gerçek bir ihtilal halini almıştır. 12 Mart'ta Petersburg'da 'İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti' kurulmuş ve hükümet görevlerini üzerlerine aldıklarını ilan etmişlerdir. Petersburg Sovyet'i, Cumhuriyet ilan edilmesini istemiştir. Sovyet yetkilileri ile Duma temsilcileri arasında yapılan iki günlük görüşmelerden sonra 14 Mart'ta liberal bir geçici hükümetin kurulmasına Çar'ın istifa etmesine karar verilmiştir. Prens Lvov başkanlığında geçici bir hükümet kurulmuştur. İhtilalci Sosyalistlerden Kerensky Harbiye Bakanı olmuştur.” (Armaoğlu, 2010, s. 172).

“Çar II. Nikola tahttan çekilme kararını kabul etmemiş ve askerle Petersburg üzerine yürümek istemiştir. Generallerden hiçbiri buna yanaşmayınca 16 Mart sabahı tahttan feragat etmiştir. Üç yüzyıldan beri devam eden Romanof Hükümdarlığı sona ermiştir.” (Armaoğlu, 2010, s. 172).

Bazı bölgelerde Çar protesto edilmiş ve işçi grevleri görülmüştür. "9/22 Ocak 1917'de 'Kanlı Pazar' gününün yıldönümü münasebetiyle Petrograd (Petersburg)'da bir müddetten beri devam edip gelen yiyecek sıkıntısını protesto etmek ve aynı zamanda harp aleyhinde olmak üzere büyük bir nümayiş yapılmıştır. Hükümetçe iase darlığını gidermek yolunda hiçbir tedbir alınmadığından şubat ayında Petersburg fabrikalarında grevler başlamıştır. 25 Şubat-10 Mart arasında grevler büyümüş ve Petersburg'da karışıklıklar başlamıştır. Sokaklara dökülen kadınlar, çoluk-çocuk,

işçiler fırınlar önünde birikmişler: 'chleba, chleba' (ekmek) diye bağışmışlardır. Bu karışıklıklar hemen siyasi bir çehre almış ve mevcut rejime karşı bir hareket haline gelmiştir." (Kurat, 2020, s. 455).

Olaylar ülkenin çeşitli yerlerinde yayılmış hatta başkente sıçramıştır. Çar olayları sertlikle bastırmak istemiş, orduyla iletişime geçmiştir. Fakat bazı bölgelerde askerlerin de halk hareketine destek verdiği öğrenilince Çar daha zor durumda kalmıştır. Meclis Başkanı (Duma Reisi) Rodzyanko halkın isteklerinin dikkate alınması gerektiğini Çar II. Nikola'ya iletmiş, Çar ise buna cevap olarak ihtilâl hareketlerinin kaynağının meclis olduğunu iletterek meclisin kapatılması kararını almıştır. "26 Şubat-11 Mart'ta Petrograd'ın Vıborg kısmı ayaklanan ve silahları ele geçiren ameleler tarafından işgal edilmiş; payitahttaki askeri kıtalar da ihtilâlcilere katılmaya başlamıştır. 14 (26) Şubat'ta toplantılarına başlayan Duma Reisi Rodzyanko, Çar'a hemen tel çekerek 'Halkın dileklerini nazarı itibara almasını ve sülaleyi kurtarmasını' dilemiştir fakat Duma Reisinin ricasına cevap olarak II. Nikola, bütün bu ihtilâlciler hareketlerin Duma'dan geldiğine hükmetmiş ve 26 Şubat / 11 Mart Duma'nın dağıtılması fermanını imzalamıştır. Duma azaları ise bu emri aldıktan sonra dağılmamışlar ve meclis binası olan 'Tavrida Sarayı'nda kalmışlardır." (Kurat, 2020, s. 456).

"Çar, Petrograd'daki karışıklıkları bastırmak için cephe arkasından bazı alayların harekete geçirilmesi için emir vermiştir. Fakat bu kuvvetler ancak 'Çarskoye Selo'ya kadar gelebilmişlerdir. Askerlerden birçoğu ihtilâlcilere katılmıştır. 27 Şubat-12 Mart aralığında ihtilâlciler galebe çalmışlardır. Petrograd hapishanesindeki tüm mahkûmlar çıkarılmıştır. Çarlık rejiminin müdafii olan kıtalar, jandarma ve polislerin silahları alınmıştır. Dördüncü Duma'nın Kadet, Menşevik ve Es-er mebuslarından seçilmek üzere Duma Reisi Rodzyanko'nun başkanlığında devlet işlerini idareye memur, geçici bir komite kurulmuştur. Bu komite yerine 2-15 Mart günü de Knez L'vov'un riyasetinde 'Geçici Hükümet' teşkil edilmiştir. Fakat aynı zamanda 'İşçi grubu' sayılabarlarının ileri gelenleri 'Amele ve Asker Mümessilleri Sovyeti' adı ile bir teşkilat kurmuşlar ve faaliyete geçmişlerdir. Bu zaman zarfında Moskova'da ve büyük şehirlerde ihtilâlciler hâkimiyeti ele almışlardır. Bu durum karşısında II. Nikola, biraderi Michail'i kendine halef tayinle 2-15 Mart 1917 tarihinde tahttan vazgeçmiştir." (Kurat, 2020, s. 456).

Michail, ihtilâlcileri yenmenin kolay olmayacağını ve rejim değişmediği müddetçe onları durduramayacağını bildiğinden 3-16 Mart 1917'de tahttan vazgeçmiştir. Ardından yeni bir 'Teşkilat-ı Esasiye Kanunu' hazırlanarak meclisin toplanmasına kadar Rusya'da yüksek hâkimiyetin 'Muvakkat Hükümet'e ait olduğunu bildirmiştir. Böylece ihtilâlciler istediklerini elde etmiştir. Rus Çarlığı yıkılmış, Rusya'da 303 yıl süren Romanovlar sülalesinin hâkimiyeti sona ermiştir. (Kurat, 2020, s. 457).

“Birinci Dünya Savaşı başladığında ise, Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunmaktadır. Savaşta uğranılan yenilgiler ve savaşın getirdiği güçlükler, Rusya'da iç gerginliği daha da çoğaltmıştır. Bunların sonucu olarak, 8 Mart 1917'de, Petersburg'da halk gösterilere başlamış ve iki gün sonra olaylar gerçek bir ihtilal halini almıştır. 12 Mart (Rus takvimine göre 27 Şubat)'ta Petersburg'da 'İşçilerin ve Askerlerin Sovyet'i' kurulmuş ve bu, hükümet görevini üstüne aldığı ilan etmiştir. Bunlarla Duma arasında yapılan görüşmelerden sonra, 14 Mart 1917'de, geçici bir hükümetin kurulmasına ve Çar'ın istifa etmesine karar verilmiştir. Geçici hükümetin kurulmasından sonra da Çar II. Nikola tahttan çekilmek zorunda kalmıştır. Geçici Hükümet döneminde de Rusya'da çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Temmuz ayında başbakan olan Kerensky, 14 Eylül 1917'de, Cumhuriyet ilan etmiştir. Ancak karışıklıklar sürmüştür. Bolşevikler, bu durumdan yararlanarak Troçki'nin liderliğinde bir 'Askeri İhtilal Komitesi' kurarak, 7 Kasım (Rus takvimine göre 25 Ekim) 1917'de, yeniden ayaklanmışlar ve bu defa iktidarı ele geçirmişlerdir. 8 Kasım'da da Lenin Petersburg'a gelmiştir. Böylece de Rusya'da Bolşevik rejimi başlamış oldu. Lenin'in başkanlığındaki hükümet, dış politikada ilk iş olarak, Çarlık yönetiminin yapmış olduğu gizli anlaşmaları açıklamış ve Rusya'nın Birinci 1919-1939 Yılları Arasındaki Dönemin Önemli Gelişmeleri Dünya Savaşı'ndan çekilmesine karar vermiştir. Bunun sonucunda da daha önce belirtildiği gibi, Almanya ve müttefikleri ile Rusya arasında, 3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk Antlaşması yapılmıştır.” (Uçarol, 2015, s. 532-533).

“Komünist Partisi lideri Lenin ve arkadaşları eylülde gizli olarak VI. Kurultayı toplayarak, yayınlamış oldukları beyanname ile Kerenski hükümetini yıkmak üzere ihtilal bayrağının açılacağını bildirmişlerdir. Bu Şura bir Savaş İnkılap Komitesi oluşturmuş, Petrograd işçilerinin isyanına rehberlik etme görevi verilmiştir. Troçki de Sovyetin ikinci başkanı seçilmiştir. Petrograd garnizonu tamamıyla

Bolşevikleştirilmiş, askeri bilgilerinden yararlanılacak subayların yanına birer komiser verilmiştir.” (Şimşir N., 2010, s. 164).

“Ekim’in 24’ünde ihtilal başlamış, şehrin bütün önemli noktaları Kızıl Hassa Birlikleri tarafından tutulmuş, 25 Ekim’de hükümetin bulunduğu Kışlık Sarayı kuşatılmıştır. Harp Okulu öğrencilerinin koruduğu Kışlık Saray, Orora adlı Kızıl geminin ateş açmasıyla gece 12’de işgal edilmiş ve hükümetin idaresi Bolşeviklerin eline geçmiştir. Sonra sırasıyla diğer devlet kurumları ele geçirilmiş, Kerenski’nin kaçmasına rağmen kabine üyeleri yakalanmıştır.” (Şimşir N., 2010, s. 164).

“1917 Rus Devrimi, tarihte bir dönüm noktası olmuştur. Kimileri tarafından insanlığın baskıdan kurtuluşunun dönüm noktası olarak selamlanan, kimilerince de bir cinayet ve felaket olarak tanımlanan Ekim Devrimi, aynı Fransız Devrimi gibi, fikirleri de kutuplaştırmıştır. Devrim 19. yüzyılın sonlarında Avrupa’da zirvesine ulaşan kapitalizme karşı olarak ilk açık tehdit olmuştur. Devrimin, Birinci Dünya Savaşı’nın en çok kızıştığı dönemlerde ve kısmen de o savaşın bir sonucu olarak gerçekleşmesi tesadüfle açıklanamaz. Savaş, 1914’ten önceki haliyle uluslararası kapitalist sisteme ölümcül bir darbe vurmuş ve sistemin doğasından kaynaklanan istikrarsızlığı ortaya çıkarmıştır. Devrimin, kapitalizmin gerileyişinin hem nedeni hem de sonucu olduğu düşünülmektedir.” (Carr E. H., 2015, s. 47).

5. 4. Maveray-ı Kafkasya Cumhuriyeti'nin İlanı

“Rus idaresinde yaşayan Türkler, 1-11 Mayıs 1917’de Moskova’da ‘Umum Rusya Müslümanları Kongresi’ni toplamıştır. Azerbaycan temsilcilerinin, özellikle Mehmet Emin Resulzade ile Ali Merdan Topçubaşı’nın yaptığı konuşmalar ve kongreye verdikleri öneriler son derece dikkat çekici olmuştur. Bu tekliflerden Resulzade’nin sunduğu ve savunduğu ‘Rusya Federasyonu içindeki topraklı muhtariyet’ tezi yani Rusya’nın parçalanması ve her milletin kendi mukadderatını kendisinin tayin etmesi fikri kongre üyeleri tarafından büyük bir coşku ile kabul edilmiştir. Ne var ki self determinasyon hakkını kullanmaya kalkan milletler Bolşevikler tarafından hiç de hoş görülmemiştir. Demokrasi fikrini savunan, kendi halkının mukadderatının kendisi tarafından tayin edilmesi fikrini ileri süren Rus olmayan milletler, Bolşeviklerin muhalefetine rağmen ülkelerinde müstakil bir hayatın temelini atmaya başlamaktan çekinmemişlerdir. Bolşeviklerin toplanmasına izin vermedikleri fakat daha önce üyelerinin seçimi yapılmış olan Kurucu Meclis’in

Türk üyeleri, ülkelerine dönmeye başlamışlardır. Bu arada Azerbaycan Türkleri de memleketlerine dönmüşlerdir. Güney Kafkasya seçim bölgesi içine giren Azerbaycan Türklerinin temsilcileri diğer bölge temsilcileri ile bir araya gelerek self determinasyon hakkını kullanmaya karar vermişlerdir. Azeri, Gürcü ve Ermeni temsilciler 22 Nisan 1918’de Tiflis’te yaptıkları toplantı sonunda birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir. Toplanan milletvekilleri ‘Seym’ adını verdikleri Parlamento’da Güney Kafkasya Federal Demokratik Cumhuriyeti’nin kuruluşunu bir deklarasyon ile ilan etmişlerdir.” (Saray, 2019, s. 36-37).

"Bolşeviklerin 7 Kasım 1917 tarihinde yaptıkları darbe sonucu Rusya’da idareyi ele geçirmeleri Rusya’nın birçok bölgesinde olduğu gibi Kafkasya’da da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bunun neticesinde de 28 Kasım’da Zakavkom adı verilen Maveray-ı Kafkasya Komiserliği teşkil edilmiştir. Bu Azerbaycanlı, Ermenistanlı ve Gürcistanlıların oluşturduğu federatif bir hükümettir. Zakavkom, kuruluşundan hemen sonra 1 Aralık’ta yayınladığı bir bildiriyle geçici olarak kurulduğunu ve Rusya Müessisler Meclisi’nin toplanmasına kadar görev yapacağını açıklamıştır. Bu nedenle komiserliğin kanun koyucu bir meclisi dahi mevcut değildir." (Şimşir, 2019, s. 41).

“Kasım ayı boyunca Müessisler Meclisi için yapılan seçimler sonucu kazanan partilerin temsilcileri belirlenmiş ancak 18 Ocak 1918 tarihinde yapılan açılıştan itibaren Lenin’in önderliğindeki Bolşevikler tarafından ortadan kaldırılması planlandığından 20 Ocak gecesi yapılan oylama sonucu feshedilmiştir. Böylece Bolşevikler Rusya dâhilinde bulunan tüm milletlerin temsilcisi olan Müessisler Meclisini dağıtmakla aslında adı geçen bu milletlerle bağlarını koparmış da olmuşlardır.” (Şimşir, 2019, s. 41).

“7 Kasım 1917’de Bolşevikler iktidarı silahlı isyanla ele geçirmişlerdir. Ocak 1918’de toplanan Kurucu Meclis’i dağıtmışlardır. Bu duruma göre Geçici Hükümetin kurduğu Kafkasya Özel Komitesi’nin de görevi sona ermiştir. İdari ve siyasi yönden Kafkasya’nın Rusya ile ilişkisi kesilmiştir. Vazifesi sona eren Özel Komite’nin teşebbüsü ile 24 Kasım’da Tiflis’te büyük bir müşavere meclisi toplanmıştır. Bu müşavere meclisine Kafkasya’da bulunan idari komisyonlar, milli ve mahalli kuruluşlar, belediyeler, işçi sendikaları, köylü birlikleri, siyasi partiler, cephede bulunan ordu delegeleri, başkumandan ve özel komite üyeleri iştirak

etmişlerdir. Dört gün devam eden tartışmalı görüşmelerden sonra bir Kafkasya Geçici Hükümeti'nin kurulmasına karar verilmiştir.” (Baykara, 1975, s. 245-246).

“Kafkasya Geçici Hükümeti'ne Azerbaycanlılardan; Fethali Han Hoylu maarif, Mehmet Yusuf Caferzade ticaret ve sanayi, Hudadad Bey Melikaslanlı ulaştırma, Halil Bey Hasmemetli müfettiş Nazır, Gürcülerden; Gegeçkori, Başvekil Çhenkeli iç işleri, Meşişvili Adalet, Ermenilerden; Karçıkıyan maliye, Tergazaryan iâşe, Ağacanyan sağlık, Ruslardan; Donskoy kara ve deniz savaş, Neçurev tarım vekilliklerine getirilmişlerdir. Dikkat edilirse Hükümetin kuruluşunda dış işleri vekilliği yoktur. Bundan da anlaşılıyor ki bu Geçici Kafkasya Hükümeti ancak Kafkasya'nın iç işleri ile meşgul olacak bir hükümettir.” (Baykara, 1975, s. 246).

“5 Ocak 1918 tarihinde Rusya Temsilciler Meclisi'nin dağılması ve Rusya'da Demokratik Parlamento'nun mevcudiyeti perspektifine son verilmesinden sonra Transkafkasya'dan olan meclis üyeleri, bölgenin devletin yüksek idare organını kurmak amacıyla Tiflis'te toplanmışlardır. 23 Şubat 1918 tarihinde Tiflis'te Transkafkasya Seymi çalışmalarına başlamıştır. Seym, Rusya Temsilciler Meclisi'ne seçilmiş Transkafkasya'nın üç esas temsilcisinden ve ek olarak Temsilciler Meclisi'nde milli örgütlerin kazandıkları milletvekili sandalye sayısını üç misli arttırmak kooptasyon (yani listelerin genişletilmesi) yoluyla üyelik kazanmış temsilcilerden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi Seym, Temsilciler Meclisi seçimlerine katılmış partilerin temsilcilerinden oluştuğundan burada on siyasi parti temsil edilmiştir. Seym'de çoğunluk Müslüman partileri bloku üyelerinden oluşmaktadır. Seym'de Azerbaycan grubunun 44 milletvekili bulunmakta olup ve liderleri Mehmet Emin Resulzade'dir. 22 Nisan 1918 tarihinde Seym toplantısında Transkafkasya'nın bağımsızlığı konusu görüşülmüş ve Müslüman grubunun ısrarı ile Transkafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti ilan olunmuştur.” (Damirli, 2002, s. 149).

Mavera-yı Kafkasya Cumhuriyeti geçici bir hükümettir. Bu sebepten de Bolşevik İhtilâli sonrası Kafkasya bölgesindeki sorunlara kalıcı çözüm getirememiştir. Bu hükümet karışık yapıda olduğundan herkes kendi çıkarına göre hareket etmiş ve bu da aralarında problemler çıkmasına neden olmuştur. Çıkan problemler sonucunda Gürcistan bu birlikten ayrılmış ve hemen ardından birlikte bulunan Azerbaycan Türkleri de toplanmışlar ve Azerbaycan Millî şurasını ilan ederek, başkanlığa Mehmet Emin Resulzade'yi seçmiş ve 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Misak-ı Millisini ilan etmişlerdir.

5. 5. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulması (28 Mayıs 1918)

“Birinci ve ikinci Rus devrimi arasındaki zaman Azerbaycanlıların en büyük takiplerini birlikte getirmiş olsa bile bu Millî gelişmeye engel olamamıştır. 1917 devriminden sonra Azerbaycan'ın istekleri Millî mülkiyet özerkliğinin en üst noktasına ulaşmıştır. Mayıs 1917'de Moskova'da ikinci Türk Tatar Kurultayı gerçekleşmiştir. Millî Azerbaycan partisi 'Müsavat' Moskova kongresinden bir ay önce yapılan Bakü'deki Kafkasya Türkleri mülkiyet özerkliği konusunda yaptığı teklifle kendi siyasi programında sabitleşen ve diğer bölgelerde yaşayan Türk Tatarların da Millî mülkiyetlerine sahip olmalarını tekrarlamıştır. Ninji Novgorod Kongresindeki kültürel özerklik ile Bakü ve Moskova kongrelerindeki mülkiyet özerkliği üzerine yapılan teklif, Azerbaycan delegeleri tarafından istenmiş ve çoğunluk tarafından kabul edilmiştir.” (Resulzade, 1996, s. 19).

“Millî Vicdan'ın sözcüsü olarak halkın politik amaçlarını kesin bir şekilde ifade eden Müsavat Partisi en kısa zamanda Azerbaycan'ın en geniş halk tabakasını etrafında toplamıştır. Halk Müsavat Partisinin Rus Kafkasya'sında bulunan Müslüman halkı nasıl koparıp almak için emin adımlarla yürüdüğünü anlamıştır. Bu nedenle (1917) de yapılan Rus Millî toplantısında seçimlerde Müsavat Azerbaycanlıların oylarının büyük bir bölümünü almıştır. Bilindiği gibi Lenin, yakın zamanda Millî toplantıyı açılışından hemen sonra dağıtmıştır. Fakat bundan dolayı ortaya çıkan siyasi durum Azerbaycan Milliyetçilerine tatlı sürpriz yaparak uzun zamandır beklenen Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etme fırsatı vermiştir. Müsavat Partisinin oy çokluğuna sahip olduğu Azerbaycan Millî Meclisi 28 Mayıs 1918'de Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmiş ve böylece 116 yıl süren Rusların hakimiyeti sona ermiştir.” (Resulzade, 1996, s. 19-20).

"Gürcistan'ın Maveraya-yı Kafkasya Federasyonundan çıkıp istiklâlini ilan etmesi üzerine Maveraya-yı Kafkasya Seyminin Azerbaycanlı mebuslar fraksiyonu da kendisini hemen 'Azerbaycan Millî Şurası'nı ilan ederek riyasetine Müsavat lideri Resulzade Mehmet Emin Beyi intihap etmiş ve 28 Mayıs'ta aşağıdaki deklarasyonla Azerbaycan'ı müstakil bir devlet halinde ilan etmiştir:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Cenubi ve Şarki Maveraya-yı Kafkasya'dan ibaret Azerbaycan dahi kamulu'l hukuk müstakil bir devlettir.

2. Müstakil Azerbaycan Devleti'nin şekli-i idaresi Halk Cumhuriyeti olarak takarrür eder.
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle, bilhassa hemcivar olduğu millet ve devletlerle münasebeti hasene tesisine azmeder.
4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins farkı gözetmeden kalemrevinde yaşayan bütün vatandaşlara hukuk-ı Millîye ve vataniye temin eder.
5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisi dâhilinde yaşayan bilcümle milletlere serbest inkişafı için geniş meydan bırakır.
6. Meclis-i Mebusan toplanıncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında arayış umumiye ile intihap olunmuş Şurayı Millî ve Şurayı Millîye karşı mesul hükümet-i muvakkat durur." (Mehmetzade, 1991, s. 89-90).

"Azerbaycan Millî Şurası'nın kurduğu bu ilk Türk Cumhuriyeti'nin hükümet başkanlığına ise Fethali Han Hoyski seçilmiştir. Fethali Han'ın ilk işi büyük devletlerin merkezlerine bir telgraf çekip istiklâl ilanını bildirmek olmuştur." (Şimşir, 2019, s. 48).

"Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, kendisini bekleyen bir hayli problemle başa çıkabilmek için destek aramış ve 4 Haziran 1918 tarihinde Türkiye ile karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma çerçevesinde Türkiye, Azerbaycan'a askeri, iktisadi ve kültürel yardımda bulunmayı taahhüt etmiştir. Nitekim bir müddet sonra hükümet adına Azerbaycan Millî Şurası Reisi Mehmet Emin Resulzade Türkiye'ye müracaat ederek 4 Haziran 1918 Antlaşması çerçevesinde askeri yardım talebinde bulunmuştur. Azerbaycan'ın bu talebini kabul eden Türkiye buraya Nuri Paşa komutasında bir birliği göndermiş, bu birlik 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü, İngiliz işgalinden kurtarmış ve Azerbaycan'ın başkenti de Gence'den Bakü'ye taşınmıştır." (Şimşir, 2019, s. 48).

"Türk ordusunun Bakü'ye girdiği 15 Eylül günü bu şehir tarihinin en heyecanlı ve unutulmaz günlerinden birini yaşamıştır. Müslüman ahali olan Azeriler, nihayet Ermeni ve Kızıl idarenin amansız baskı ve şiddetinden kurtulmuş, emniyet içinde yaşamak imkanına kavuşmuştur. XVI. yüzyıl sonlarından XVII. yüzyıl başlarına kadar Hazar Denizi sahillerinde Bakü'de dalgalanan Osmanlı-Türk bayrağı, ay yıldızlı al sancak, bu Türk İslam diyarında yeniden dalgalanmaya başlamıştır." (Kurat, 2011, s. 538).

“Bakü’ye Türk ordusunun girmesi üzerine Miralay Nazım Bey şehrin kumandanı tayin edilmiş ve derhal sivil (mülki) idarenin tanzimine başlanmıştır. Bakü’nün eski Belediye başkanı İlüşkin ve Belediye Meclisi olmak üzere yeni üyeler de seçilmiştir. Birkaç gün içinde şehirde normal hayat başlamış, dükkanlar açılmış, yiyecek sıkıntısı süratle giderilmiştir.” (Kurat, 2011, s. 539).

“En mühim cihet de Bakü’ye ‘Millî Azerbaycan Hükümeti’nin Gence’den gelmesi olmuştur. Bakü şehri Kızılların elinde iken ‘Millî Azerbaycan Hükümeti’ geçici olarak Gence’ye yerleşmiştir. Bakü’nün kurtarılması üzerine, Fethali Han Hoyski’nin reisi olduğu Millî hükümet derhal Bakü’ye gelmiş ve bu suretle Azerbaycan Millî Devleti, öz başkentine kavuşmuş ve arkasından Azerbaycan Hükümeti’ni bir beyan ile ilan etmişlerdir. Bu ilan ve tabii başka Türk askeri kontrolünün tesiriyle Bakü’de süratle emniyet yerleşmiş, asayiş temin edilmiş ve Millî Azerbaycan Devleti’nin sağlamlaşması için eşsiz bir fırsat zuhur etmiştir. Osmanlı-Türk askerleri Azeri kardeşlerine karşı tarihi büyük vazifelerini ifa etmek üzere Bakü’de bulunmuşlar ve bu Millî şuur içinde Bakü’ye gelen her bir Türk askeri ve siviller canla, başla sonsuz bir şevk içinde görevlerini yapmışlardır.” (Kurat, 2011, s. 539-540).

“Mavera-yı Kafkasya Cumhuriyeti’nin varlığını korumak için savaş ve barış konularında köklü fikir ayrılıklarının ortaya çıkması üzerine bir müddet sonra federasyon dağılmıştır. 26 Mayıs 1918’de Gürcistan, 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan ve Ermenistan ayrı ayrı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Millî Azerbaycan Devleti’nin istiklalini ilan eden Millî Azerbaycan Şurası bir beyanname² yayınlamıştır.” (Saray, 2019, s. 37).

“Azerbaycan Millî Şurası’nın kurduğu bu ilk Türk Cumhuriyeti’nin hükümet başkanlığına Fethali Han Hoyski seçilmiştir. Fethali Han’ın ilk işi büyük devletlerin merkezlerine bir telgraf çekip istiklâl ilanını bildirmek olmuştur. Paris, Roma, Berlin, Viyana, Washington, Bükreş, Madrid, Lahey, Stockholm, Kopenhag, Kiev, Tahran ve İstanbul’a gönderilen mesaj şu şekildedir: “Bu ayın 28’inde toplanan Azerbaycan Millî Şurası, Transkafkasya’nın güney doğusunda bulunan Azerbaycan istiklalini ilan ve Azerbaycan Cumhuriyeti’ni teşkil etmiştir. Keyfiyetin Hükümeti metbuanızın haberdar edilmesini suret-i mahsusada rica eyler ve üstün hürmetlerimi sunmakla

² Beyannameye bir önceki sayfada değinmiştik.

kesbi şeref eylerim. Hükümetin şimdilik geçici merkezi Gence şehridir. 30 Mayıs 1918.” (Saray, 2019, s. 38).

“28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti resmen siyasi hayatına başlamıştır. Azerbaycan’ın bağımsızlığı Bakü Komünü için sıkıntı doğurmaktadır. Bakü’yü bırakmak istemeyen Bolşevik Hükümet, bölgede Ermeni destekli baskılarını arttırmıştır. Artık Bakü’nün Bolşeviklerden arınması gerekmiştir. Bunun için aynı yılın haziran ayında Mehmet Emin Resulzade İstanbul’a gelerek Enver Paşa ile görüşmüş, Sultan Mehmet Reşat’ın da onayıyla Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Azerbaycan’a gitmiştir. Bolşeviklerle girişilen mücadelede, Kafkas İslam ordusu başarı elde etmiş, Azerbaycan halkı biraz daha rahat nefes almıştır. 1918 yılı Eylül ayında İstanbul’a Azerbaycan temsilcisi olarak Ali Merdan Topçubaşı gelmiştir. Geliş amacı, Azerbaycan Devletinin kuruluşu, toplumun mevcut durumu ve bağımsızlığını ilan etmesi ile alakalı memorandumu İstanbul’da bulunan temsilcilere teslim etmektir. İstanbul’dan sonra Versay’a gitmek üzere yola çıkmıştır. Uzun süren çabalar sonucu Ocak 1920 tarihinde Versay Yüksek Şurası tarafından Azerbaycan’ın bağımsızlığı kabul edilmiştir. Ve böylece Azerbaycan Cumhuriyeti dünya kamuoyu önünde tanınmıştır.” (Porsuk, 2019, s. 41-42).

“1905 Rus-Japon Harbi’nin getirdiği imkanlardan faydalanarak Rus boyunduruğundan kurtulma çarelerini düşünen Türkçü şair, romancı ve sanatkârlar çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nda Rusya’nın zayıflamasından istifade eden ve Çarlık Rusya’nın terkindeki pek çok Rus olmayan topluluklar gibi Azerbaycan Türkleri de harekete geçmiş ve kendi devletlerini kurmuşlardır.” (Polat, 1991, s. 14).

“28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resulzade’nin liderliğini yaptığı Milli hareket neticesinde Azerbaycan Türk Cumhuriyeti kurulmuş ve Gence payitaht ilan edilmiştir. Bu yeni kurulan devlet Türkiye Cumhuriyeti’nden daha önce kurulmuş Türk Cumhuriyeti’dir. Azerbaycan Türk Cumhuriyeti, hemen Osmanlı Devleti ile iç işlerinde serbest, dış işlerinde birbirine destek olmak üzere anlaşmış, İstanbul Hükümeti’nden teçhizat ve asker istemiştir. Osmanlı Devleti bütün imkansızlıklarına rağmen yardım göndermiş ve o sıralarda Azerbaycan’da bulunan Nuri Paşa’yı askeri kuvvetlerin başına da kumandan olarak tayin etmiştir (2 Haziran 1918). Mürsel Paşa da yardımcı olarak vazifelendirmiştir. (Polat, 1991, s. 14).

“1905 Rus inkılabını benimseyip müteakip şimali Azerbaycan Türk milliyet cereyanının merkezi haline gelmiştir. 1917 inkılabında ise Azerbaycan Türklüğü Rusya’ya tabi Türklerin siyasi istiklal davasında pişdarlık vazifesi yapmıştır. 28 Mayıs 1918’de Mehmet Emin Resulzade’nin riyaset ettiği Azerbaycan Milli Şura’sı Kafkasya Azerbaycan’ının istiklalini ilan ve Fethali Han Hoyski’nin idaresinde milli bir hükümet teşkil etmiştir.” (Togan, 1949, s. 116).

“1830, 1840 ve 1850’li yıllarda Çarlık Rusya Azerbaycan’da sömürgecilik amacı taşıyan sosyal ve kültürel müdahalelerde bulunmuştur. 1917 Rus İhtilali’ne kadar süren dönemde sosyal hayat devamlı buhranlar içinde kalmıştır. İhtilalin getirmiş olduğu olumsuz politik hava Azerbaycan ve Kafkasya’da Sovyet aleyhtarı hareketin doğmasına neden olmuştur. Karşı harekete katılan Ermeni ve Gürcülerle oluşturulan Seym meclisinde Azerbaycan Müsavat Partisi içinde Müslüman grubu teşekkül etmiştir. Bakü’deki yerli Bolşevik ve Ermenilerin yardımıyla Sovyetlerin şehrin egemenliğini ellerine almaları sonucu Seym meclisi dağılmıştır. Bundan sonra Müslüman grubu Mehmet Emin Resulzade başkanlığında Azerbaycan Milli Şurası ismini almış ve 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Böylece tarihte ilk defa Azerbaycan adıyla bir Türk Devleti kurulmuştur.” (Buniyatov, 1991, s. 320).

“I. Dünya Savaşı’nın ağırlığına dayanamayan Rusya 1917 Şubat’ında bir daha kalkamayacak derecede çökmüştür. Vaziyetten istifade ederek Azeriler inkılapçılarla beraber Azerbaycan istiklali yolunda faaliyete başlamışlardır. Bu faaliyetlerin başlıca merkezlerini Bakü ile Gence arasındaki şehirleri teşkil etmektedir. Bakü’de Türk kitlesi her ne kadar hakimiyeti kendi ellerinde tutmaya gayret göstermişse de muvaffak olamamışlardır. Türklere ve Azerbaycan istiklâline karşı birleşmeleri buna mâni olmuştur.” (Şeyhzamanlı, 1933, s. 150).

“Gence şehri ise tam başka ve oldukça müsait bir vaziyettedir. Burada Rus ordusu mahalli Ermenilerle birleşerek hakimiyeti elde etmek istemişse de buna muvaffak olamamıştır. Türk- Rus, Ermeni mücadelesi burada Türklerin zaferi ile neticelenmiştir. Bütün Rus askeri terk-i silah edilmiştir. Gence’de hakimiyetin Türklerin elinde olduğunu bilen Bakü Rus askeri idaresi ile Tiflis birleşerek bu hakimiyeti Türklerin elinden almaya karar vermiştir. Bakü’de Ermeni Şaumyan’ın Bolşevik kuvveti Gence üzerine hazırlık yaptığı gibi Kafkasya Cephesinden kaçıp Tiflis’te toplanan Rus ordusu da demiryolu ile iki cepheden Gence’nin üzerine yürümeye başlamıştır. Gence çember gibi Ruslar tarafından ihate edilmiş bir

vaziyettedir. Nihayet Şemkir Nam mahalde ilk vuku bulan Türk-Rus ordusu çarpışması Azerbaycan İstiklalinin temelini ilk taşı koymuştur. Şemkir muzafferiyeti Tiflis Rus ordusunun kuvvet-i maneviyesini o kadar kırmıştır ki artık Gence şehrinin yakınından geçmeye bile cesaret edememişlerdir.” (Şeyhzamanlı, 1933, s. 150).

“Artık Gence’yi ortadan kaldırmak Bakü’deki Şaumyan’ın yetmiş binlik ordusuna kalmıştır. Bu maksatla Bakü’den hareket eden Rus Bolşevik ordusu Gence’ye doğru ilerlemeye başlamıştır. Ordu Müsküllü istasyonuna kadar ilerlemiştir. Mücadeleye girişen Gence’ye, kardeş Türkiye heyetler göndererek yardım etmiştir. Türkiye’nin yardıma gönderdiği Anadolu kahramanları biraz sonra Azerbaycan ordusuyla cephelerde birleşerek Azerbaycan İstiklal binasını kurmaya koyulmuşlardır. Aynı zamanda Tiflis’te Seym’e toplanan Azeri münevverleri ve hadimleri 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan istiklalini ilan etmişlerdir. Milli Türk İslam ordusu meşhur Tatar Alayı ile beraber düşman cephesinde muzafferane ilerleyerek Azerbaycan’ın payitahtı olan Bakü’nün alınmasına çalışmaktadırlar. Burada sağlam Türk ordusu karşısında tutunamayan Ruslar Bahri Hazer tarikiyle Azerbaycan’ı tamamıyla terk etmişlerdir. Daha sonra Azerbaycan Misak-ı Milli ilan edilmiştir. İstiklal ilanıyla işe başlayan Azerbaycan Hükümeti vakit kaybetmeden her safhada faaliyete başlamıştır.” (Şeyhzamanlı, 1933, s. 150-151).

“Seym, Transkafkasya milletlerinin hiçbir sorununu çözememiştir. O, milletlerin ve siyasi partilerin çıkarlarını bütün bölgenin genel şartlarından aşağıda tutmamakla beraber beceriksizliğini ve yeteneksizliğini sergilemiştir. Mart olaylarından sonra bu hükümetin tutumu tahammül edilemez olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan’da meydana gelen silahlı saldırılar ve Bakü Halk Komiserlerinin tutuklanması isteği üzerine Bolşeviklere karşı toplu şekilde gösteriler başlamıştır. Aynı zamanda Ermeni Taşnak çetelerinin saldırıları sonucu Erivan bölgesinden 80 binden fazla Azerbaycan Türkü oturdukları yurtları bırakmak zorunda kalmışlardır. Bunlarla ilgili olarak Müslüman Fraksiyonu Seym’e gensoru verdiyse de bundan hiçbir sonuç alınamamıştır. Transkafkasya Seym’inde dış politikada da milli fraksiyonlar arasında birliğe varılamamıştır. Türkiye cephesindeki savaş durumu Seym’in dağılma sürecini hızlandırmıştır. Böyle bir durumda Gürcü milletvekilleri, Transkafkasya Federasyonu’ndan çıkarak Gürcistan’ın bağımsızlığını ilan etme kararını vermişlerdir.” (Damirli, 2002, s. 149-150).

“28 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan’ın federasyondan çıkması hakkında verdiği bildirisinden sonra Seym kendisinin dağıldığını ilan etmiştir. Transkafkasya Federasyonu’nun dağılması bölgede bağımsız milli devletlerin kurulmasının gerekli olduğunu ispat etmiştir. 27 Mayıs’ta dağılmış Seym’in Müslüman Fraksiyonu üyelerinin olağanüstü toplantısı yapılmıştır. Toplantıya katılanlar oy birliği ile Azerbaycan’ın yönetilmesi sorumluluğunu üstlenmiştir. Azerbaycan Milli Şurası’nın başkanlığına Müsavat Partisi lideri Mehmet Emin Resulzade, başkan yardımcılığı görevine M. Agayev ve M. Seyidov seçilmişlerdir. Fethali Han Hoylu yürütme organı başkanı, Müsavat Partisinden; M. C. Hacinski, N. Yusufbeyli, H. Hasmammedov ve M. Y. Caferov, Müslüman Sosyalist blokundan; H. Melikaslanov ve C. Hacinski, Himmet Partisinden; A. A. Şeyhülislamzade, İttihad Partisinden; H. P. Sultanov yürütme organı üyeliğine seçilmişlerdir. Görüldüğü gibi Milli Şura’da bütün partiler temsil olunmuştur. Başka bir ifadeyle bu organ çok partili bir koalisyon tabanından şekillenmiştir.” (Damirli, 2002, s. 150).

“28 Mayıs’ta Milli Şura’nın ilk toplantısında geniş ve uzun görüşmelerden sonra Azerbaycan’ın devlet bağımsızlığı ilan edilmiştir. İki kişinin (S. M. Geniyev ve C. Ahundov) çekimsizliği hariç 24 oy ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin tarih sahnesine çıktığını bildiren ‘İstiklal Beyannamesi’³ kabul edilmiştir. İstiklal Beyannamesinin ilan edilmesi ile yeni bir özgür devlet (Azerbaycan Halk Cumhuriyeti) dünyanın siyasi haritasında yer almış ve o döneme kadar coğrafya ismi olarak kullanılan Azerbaycan kelimesi artık devlet adına dönüşmüştür. Bu Azerbaycan Milli Şurası’nın Azerbaycan Türklerine karşı büyük bir hizmet olmuştur. 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Milli şurası beyannamesini kabul etmekle, bir Azerbaycan halkının varlığını siyasi anlamda belirlemiştir. Çünkü Azerbaycan kelimesi sıradan bir coğrafi, etnografik ve linguistik bir kelime olmaktan çıkarak siyasi bir anlam kazanmıştır.” (Damirli, 2002, s. 150).

“İstiklal beyannamesinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti özgür ve tüm haklara sahip bağımsız bir devlet olmanın yasal ifadesini bulmuştur. Aynı zamanda onun siyasi önemi, Azerbaycan Devleti’nin ihyasıyla Azerbaycan Türklerinin kendi mukadderatını kendisinin belirlemeye hakkı olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Bu belge ile Azerbaycan Türkleri, demokratik milletler ailesine ilk Müslüman Türk Cumhuriyeti’ni katmıştır.” (Damirli, 2002, s. 150).

³ Bu beyannameden daha önce bahsetmiştik.

“Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Müslüman ve Türk dünyasında kurulan ilk cumhuriyettir. Bu öncülüğü nedeniyle de dış güçler tarafından tehdit edilmektedir. Dış tehditlere karşı Azerbaycan Hükümeti, kardeş Osmanlı imparatorluğu ile ikili yardımlaşma antlaşması imzalamıştır. 4 Haziran 1918 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Dostluk Mukabelesi imzalamıştır. Bu mukabeleyi Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti’nin temsil eden Azerbaycan Milli Konseyi Başkanı M. E. Resulzade ve Hariciye Naziri M. H. Hacinski ile Osmanlı Hükümeti’ni temsil eden Adliye Bakanı Halil Bey, Kafkasya Cephesi Baş Kumandanı Vehip Paşa tarafından imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı İmparatorluğu hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ebedi sulh ve sağlam dostluk ilişkileri kurulacaktır.” (Baba-zada, 2017, s. 10-11).

5. 6. Azerbaycan'ın İşgali (27 Nisan 1920)

“Bolşevik ihtilalinden sonra ortak güçlerin yıkılması ve bunu takiben Türkiye’deki olaylar, o zamanki durumu pek güçlü olmayan Türkiye’nin Bolşeviklerin Kafkasya’daki emperyalist amaçlarını kullanmak için fırsat hazırlamıştır. Azerbaycan’ın iki güney komşusu olan İran ve Türkiye, Moskova ile samimi bir münasebet kurmak zorundadır. O zamanlar oluşan Baltık Devletleri ve Batılı güçlerin ilgileri aynı olduğundan Baltık Devletlerinin Kızıl emperyalistlere karşı mücadelelerinde maddi ve manevi olarak destekleyenlerin başında kendi kendine yeten tüm Kafkasya Cumhuriyetleri arasında Azerbaycan da bulunmaktadır. Kafkasya’da Alman-Türk birliklerinin yerine geçen müttefikler yorgun düşmeler ve Türkiye’deki şartlarından dolayı geri çekilmeleri üzerine böylece Genç Kafkasya Cumhuriyeti yaklaşmakta olan Kızıl Rus ordusuna karşı tek başına ve kendi zayıf güçleri ile karşı koymak zorunda kalmışlardır. Bu zamanlarda Millî ordular Azerbaycan’ın Karabağ eyaletinde Ermeni ayaklanmalarıyla uğraşmışlardır. Kızıl Rus ordusu 60.000 kişilik bir kuvvetle bu fırsattan istifade ederek hiçbir savaş ilanı yapmadan Azerbaycan sınırını aşarak 27 Nisan 1920’de Cumhuriyetin başkentini işgal etmişlerdir. Kızıl işgalciler güya Azerbaycan’da geçici olarak bulduklarını ve Mustafa Kemal’in Batı Avrupalı emperyalistlere karşı mücadelesine yardım etmek için Anadolu’ya gitmek istedikleri gibi bahanelerle işgallerini örtbas etmeye çalışmışlardır.” (Resulzade, 1996, s. 21).

"Komünist Ruslar, Bakü petrollerini ele geçirmek için fırsat beklemişlerdir. Bu fırsat da Anadolu Türklerinin Millî mücadelesini verdikleri günlerde Anadolu'ya

yardım edilmekte olduğu dönemde ellerine geçmiştir. Azerbaycan Komünist Rus orduları tarafından istila edilmeden kısa bir süre önce Azerbaycan Millî Şura Başkanı Mehmet Emin Resulzade başta Halil Paşa olmak üzere diğer Türkiyeli siyasi yöneticilere Rus komünistlerinin Anadolu'ya yardımı bahane ederek Azerbaycan'ı istilaya yelteneceklerini bildirerek Ruslara inanmamalarını, halkın maneviyatını kırmamalarını istemiş ve şu sözleri söylemiştir: ‘Yapmayınız, bizi kendi halimize bırakınız. Yüz seneden beri taht-ı esaretinde bulunduğumuz Rusları biz sizden daha iyi biliriz. Onlar hile ile gelir sonra bizi ezerler.’(Şimşir, 2019, s. 50).

"Ancak Resulzade ve Azerbaycanlı yetkililerin bu uyarıları yeterince anlayılamamış ve Ruslar 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ı istila ederek bağımsız devleti ortadan kaldırmışlardır. Bu sırada Rusların her girdiği yerde kırgınlar, yağmalar ve vahşetler bol bol yapılmıştır."(Şimşir, 2019, s. 50-51).

“Azerbaycan’ın istiklalini kazandığı günlerde Bolşevik lideri Lenin, ihtilalle ilgili neşredilen bütün beyannameleri unutarak Bakü’ye sahip olmasını istediği o günlerin azılı komünisti Şaumyan’a gönderdiği direktifte ‘Bakü’nn Rusya’dan ayrılmaz bir parça teşkil ettiğini ve buranın her ne pahasına olursa olsun Rusya’nın elinde ve kontrolünde muhafaza edilmesi gerektiğini’ söylemiştir. Bu direktifi veren aynı Lenin, Brest-Litovsk Antlaşmasına ve 3 Aralık 1917’de Bolşevik Beyannamesine ‘Her milletin kendi kaderini ve idaresini tayin etme hakkıdır’ düsturunu rahatça yazdırabilmiştir. Bu da göstermektedir ki Bolşevik liderleri daha işin başından beri komünist eşitliği hakkında doğruyu sylememişlerdir. Sovyet sistemi, Rus sömürüsünün örtüldüğü yeni bir yaşam tarzı olarak Rus olmayan milletlere sunulmaktadır. Büyük Sovyet Ansiklopedisinin yaptığı açıklamaya göre ‘Kafkas berisindeki Sovyet gücünü temsil eden ve tutan Bakü Komünü’dr. Temmuz 1918’de Lenin’in emri ile Bakü komn 7 zırlılı araç, 13 uçak, 80 top, 160 makinalı tüfek, 10.000 tüfek levazımatı ve yiyecek ile desteklenmiştir. Azerbaycan Bolşevikleri illegal yollarla benzini Astarhan’a götürebilmek için büyük gayret sarf etmiştir.” (Saray, 2019, s. 52-53).

“Sovyetler Azerbaycan’ı ele geçirebilmek için şu iki yolu takip etmişlerdir: a) Bolşevik fikirlerini benimseyen kişileri bulmak ve onları her türlü vaatle kandırıp kullanmak, b) Azerbaycan’ın içinde bulunduğu kötü Şartları abartarak anlatmak ve propaganda yapmak. Bu suretle ümitsizliğe düşen halka komünizmi bir kurtuluş yolu olarak göstermek. Bolşevik propagandacıları, her iki yol için de Azerbaycan’da

sayıları az da olsa müttefikler bulmuştur. Kapatılan Himmet Partisi'nin Marksist kanadına mensup üyeler ile savaş dolayısıyla ekonomik sıkıntıya giren dar gelirli insanlar bu Sovyet propagandasına meyilemeye başlamışlardır. Bu Sovyet propagandasının tesirli olmasının diğeri bir sebebi de Azerbaycan'a dış dünyadan hiçbir yardımın gelmemiş olmasının yarattığı moral bozukluğu ve ümitsizlik olmuştur. Ülkenin içine düştüğü buhran, hükümetin vadettiği toprak reformu ve ekonomik düzeltme planlarının gerçekleşmemesi, Müsavat Partisi'ni ve lideri Mehmet Emin Resulzade'yi müşkül durumda bırakmıştır. Sonunda, Sovyet taraftarlarının da içinde bulunduğu hükümet değişikliği gerçekleşmiş ve Bolşevikler hızla duruma hâkim olmaya başlamışlardır.” (Saray, 2019, s. 53-54).

“Azerbaycan'da gerekli zeminin oluştuğu haberini alan Çiçerin, Azerbaycan Millî hükümetine bir nota vererek derhal Sovyetlerle görüşme masasına oturmasını istemiştir. Fethali Han Hoyski'nin Azerbaycan'ın istiklalinin tanınması şartını ileri sürmesini kabul etmeyen Sovyetler kurdukları baskıyı arttırarak Azerbaycan'da tam bir panik havası yaratmaya muvaffak olmuşlardır. Bu ortam içinde Ermenilerin Karabağ'a hücum etmelerini sağlayan Sovyetler, Azerbaycan ordusunun Karabağ'ın imdadına koşması üzerine başkent Bakü'de müdafaasız bir durumda kalmıştır. Bu safhada komünistlerin hükümetten desteklerini çektiklerini ilan etmesi ile kriz son safhaya gelmiştir.” (Saray, 2019, s. 54).

“E. A. Kvantaliani başkanlığındaki Azerbaycan Komünist Partisi bir heyet göndererek Kızıl-ordu komutanları ile görüşmüştür. Bu görüşmenin ardından komünistler bir darbe için hazırlığa başlamıştır. Moskova'dan gelen talimat üzerine Azerbaycan komünistleri 27 Nisan 1920'de bir bildiri yayımlayarak ‘Hain, cani ve karşı devrimci Müsavat iktidarının yıkıldığını’ ilan etmiştir. Bu arada Sovyetlerin tavsiyesi ile bir ihtilal komitesi kurulmuştur. ‘Azerbaycan Geçici Askeri Devrimci Komitesi’nde Nerimanov, Hüseyinev, Musabekov, Bunyadzade, Alimov ve Garayev vazife almıştır. Bu komite bir ultimat vererek Azerbaycan Hükümeti'nin kendilerine devredilmesini aksi takdirde parlamentoyu basacaklarını bildirmiştir. 27 Nisan 1920 günü saat akşam 11'de Azerbaycan Millî Hükümeti çaresizlikten istifa etmek mecburiyetinde kalmıştır. Böylece, Azerbaycan Türklerinin iki yıl süren İstiklâl dönemi dramatik bir şekilde sona ermiştir. Başta Mehmet Emin Resulzade olmak üzere pek çok Milliyetçi aydın ülkesini terk ederek Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır.” (Saray, 2019, s. 54).

“Bakü her şeyden önce Rusya, yani Sovyetler hükümeti için sonsuz bir önemi haizdir. Bakü petrolü olmaksızın, zaten çökmüş olan Sovyet ekonomisinin ayakta durmasına imkân yoktur. Bilhassa iç savaşın başlamasına üzerine, akaryakıt Kızıklar için en hayati bir madde haline gelmişti. Bundan ötürüdür ki, daha Sovyet idaresi kurulur kurulmaz Kafkasların ve ayrıca Bakü’nün elde tutulabilmesi yolunda Sovyet liderleri tarafından hemen gerekli tedbirlere başvurulmuştur. Bu kabilden olmak üzere aslen Ermeni olan ve komünist ileri gelenlerinden sayılan Stephan Şaumyan, fevkalade selahiyetlerle Kafkasya’ya gönderilmiştir.” (Kurat, 2011, s. 478-479).

“Şaumyan, Tiflis’teki Gürcü Menşeviklerinin nüfuzları ve faaliyetleri karşısında Mavera-yı Kafkas’ta Bolşevik idaresini kuramamıştır. Bunun içindir ki bütün dikkatini Bakü üzerinde teksif etmiştir. Bakü’deki petrol kuyularında çalışan binlerce Rus amelesinden başka kalabalık bir Ermeni kitlesi de mevcuttur. Cepheden dönmekte olan birçok Rus askeri de şehirde başıboş dolaşmaktadır. Bakü’deki Ermenileri ekserisi ‘Daşnaksütyun’ teşkilatına mensup kimselerin tesiri altında olmakla beraber Müslümanlara (Azerbaycanlılar) karşı düşmanlık bütün Ermenileri aynı cephede toplamaktadır.” (Kurat, 2011, s. 479).

“Bolşevik Partisi Bakü’de oldukça kuvvetli olup, Bolşevik propagandası Rus ameleleri ve askerleri arasında olduğu gibi Ermeniler arasında birçok taraftar kazanmıştır. Azerbaycan Müsavat idaresi ise dayanacak askeri kuvveti olmadığından Ermeni ve Bolşevik tarikatı karşısında aciz bir durumdadır. Nitekim, Şaumyan Bakü’deki Ermenilere, Rus askeri ve amelelerine dayanarak 18 Mart 1918 tarihinde bir hükümet darbesi ile idareyi ele almış ve Bakü’de bir ‘Kızıl Cumhuriyet’ kurmuştur. Bakü’deki ‘Amele, Asker Murahhasları Sovyeti’nin üyelere münhasıran Ermeni ve Ruslardan teşekkül etmiş ve Şaumyan da bunun başkanı sıfatıyla bütün idareye hâkim olmuştur.” (Kurat, 2011, s. 479).

“Bu Kızıl idare tamamıyla Müslüman ahaliye karşı yönelmiştir. 18 Mart il 1 Nisan tarihleri arasında Bakü’de Ermeniler tarafından Azerilere karşı katliamlar yapılmış ve 12 bin kadar Müslüman (erkek, kadın ve çocuk) öldürülmüştür. Bu katliam esnasında Bakü’deki Müslüman ahalinin yarısı şehirden kaçmıştır. Bu vahşete dair Kızıl matbuatta ‘Pravda’ ve ‘İzvestia’ başta olmak üzere tek bir kelime çıkmamıştır.” (Kurat, 2011, s. 479).

“Bakü'nün Kızılların elinde kalması bilhassa Astarhan'dan yardım alınması ile mümkün olmaktadır. Astarhan'a ise Volga (İdil) nehri yolu ile Tsaritsın (Stalingrad) ve diğer şehirlerden mütemadiyen yardım gönderilmektedir. Bakü'den de Astarhan'a ve oradan da yukarıya petrol sevkiyatı mütemadiyen devam ettirilmekte ve bu suretle İç-Rusya, Moskova ve Petrograd'ın akaryakıt ihtiyacı görülmektedir. Bu suretle merkez Sovyet Hükümeti, Bakü'yü elde tutmak ve petrolden istifade etmek hususunda tam bir başarı kazanmıştır. Bakü'deki Bolşevik teşkilatı aynı zamanda 'Mavera-yı Kafkas' ve Dağıstan'daki Komünist propagandasını geliştirmek yolunda da mühim rol oynayacaktır. Müslümanlar karşısında Bakü'deki Rus halkı Ermeniler amele ve asker, din ve parti farkına bakmaksızın bir cephe halinde Şaumyan'ın Kızıl idaresini desteklemişlerdir. Bundan faydalanan Ermeniler de Azerilere alabildiğine zulüm yapmışlardır. Bu feci durumdan Müslümanları ancak Türkiye'nin kurtarabileceğine bütün Müslüman ahali inanmakta ve Türklerin Bakü'ye gelmelerini dört gözle beklemektedirler. (Kurat, 2011, s. 479-480).

“Ekim 1917'de Rusya'da başlayan komünist ihtilali ülke çapında çeşitli çalkantılara sebep olmuştur. Öteden beri aydınlar arasında çeşitli ideolojik zıtlıklar bulunmaktadır. Aynı zıtlıklar Azerbaycan'a da aksetmiştir ve Azerbaycanlı aydınlar arasında Bolşevik sloganlarına inananlar da bulunmaktadır. 1918'de Azerbaycan Türk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra bilhassa Bolşevikler Türk olmayan Bolşevikler ile birlikte Moskova yanlısı bir hükümet kurmak istemektedirler ve Bakü'yü Bolşevikler ellerinde tutmaktadırlar. Nuri ve Mürsel Paşaların komutasında Azerbaycan Türk Cumhuriyeti askerleri Bakü'yü kurtarmak için 2 Temmuz 1918'de asker harekate girişmiştir. 15 Eylül 1918'de Bakü kurtarılmıştır. Fakat İstanbul Hükümeti Avrupa ile mütareke imzalayınca (30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi) Osmanlı'nın müttefiki olan Azerbaycan Türk Cumhuriyeti de ittifak çerçevesi içinde görülerek, Bakü Beyaz Ruslar ve Batum'da bulunan İngilizler tarafından 17 Kasım 1918'de işgal edilmiştir. Azerbaycan Türk Cumhuriyeti ordusu Gence'ye çekilmiştir. İngilizler öteden beri Azerbaycan ve bilhassa Bakü petrolünün peşindedirler.” (Polat, 1991, s. 15).

“Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin en büyük desteği olan Osmanlı Devleti mütareke devrinde kendi başının derdine düşünce Azerbaycan Türk Cumhuriyeti içindeki Bolşevik yanlıları Rusların desteğiyle 27 Nisan 1920'de hükümeti

devirmişler ve Azerbaycan'da yeni bir devir başlatmışlardır. Devletin adı bir müddet sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur.” (Polat, 1991, s. 15).

“Memleketin payitahtı olacak olan Bakü hala mahalli Sovyet Hükümeti'nin elindedir. Nuri Paşa ile Mürsel Paşa 'Kafkasya İslam Ordusu' ismini alan Milli ordunun başında 2 Temmuz'da Bakü'nün muhasarasına başlamışlardır. Karpatlardan 15. Türk Fırkası da geldikten sonra 15 Eylül'de şehir zapt edilmiştir. Fakat mütarekeyi müteakip Beyaz Ruslar ile birlikte Hazer'in ötesinden ve Batum'dan gelen İngilizler 17 Kasım 1918'de Bakü'yü işgal etmişlerdir. Türk ordusu Gence'ye çekilmiştir. Milli Hükümet İngilizler ile anlaşarak Azerbaycan'ın istiklalini tanıtmak gayesini takip etmiştir. 19 Nisan 1919'da kabinede değişiklik olmuş olup Hükümet reisi Fethali Han Hoyski Hariciye Nazırı vazifesini alarak Nasip Bey Yusufbeyli Hükümet Reisliğine geçmiştir. Bu sırada yeniden intihap edilen Meclis-i Mebusan reisliğine seçilen Ali Merdan Topçubaşı bir heyet-i Murahhasa başında, Avrupa'ya gönderilmiştir. Azerbaycan müttefikler tarafından müstakil bir devlet olarak tanınmıştır. Fakat bu devlet uzun müddet yaşamamış ve 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Bolşeviklerinin işgaline maruz kalmıştır. Daha sonra hudutlarda bazı tadilatlar yapılarak ülkeye 'Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti' adı verilmiştir.” (Togan, 1949, s. 116).

“Fethali Han Hoyski başkanlığında kurulan ilk hükümet Osmanlı Devleti ile Batum'da bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmanın 4. maddesi gereği Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin iç ve dış asayiş ve emniyetini düzenlemek ve korumak amacıyla Osmanlı Kuvvetleri bölgeye gelmiştir. Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu Rusların elindeki Bakü'yü ele geçirmiştir. Ancak Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı kuvvetlerinin Bakü'den çekilmesi üzerine şehri İngiliz kuvvetleri işgal etmiştir. Şehrin yer altı ve petrol kaynakları İngilizler tarafından kullanılmıştır. Bu sırada müttefikler yeni Cumhuriyeti resmen tanıyarak ilişkilerini bu düzeyde sürdürmüşlerdir. 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgal eden Kızıl Ordu parlamento ve hükümeti feshederek Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne son vermiş ve 28 Nisan'da Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.” (Buniyatov, 1991, s. 320).

“1920 Şubat'ında şimalde Rusya'daki eski Denikin Rus ordusunun inhilali üzerine Bolşevik Rus ordusunun Azerbaycan hudutlarına yaklaştığı günden güne daha fazla hissedilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın kendi dahilindeki mahalli

Bolşeviklerle Rus amelesinin büyük bir faaliyeti de müşahede edilmiştir. Ahali arasında Bolşevik lehinde propaganda artmış, ahalini ahvali ruhiyesinden istifade edilerek, Bolşevik Rusya'sı Türkiye'nin dostu Türkiye'ye yardıma giden bir kuvvet ve hatta Azerbaycan istiklal tammesini tanıyan dost ve bir hükümet olarak tanıtılmaktadır. Tabi bu şerait dahilinde Bolşevik propagandası kadar hiçbir şey müessir olamamıştır. Bahusus ki bu zamanlarda bütün Azerbaycan kardeş Türkiye'nin geçirdiği felaket ve buhranlar ile candan alakadar olmuştur.” (Rustambeyli, 1933, s. 181).

27 Nisan gecesi saat 12'de hudut boyun istasyonu Yalama'dan aldığım bir telgrafta, hudut boyu milli muhafız alayı ile vaki olan çarpışma neticesinde Bolşevik ordusunun zırhlı tren refakatinde hududumuzu geçtiği ve Bakü üzerine yürüdüğü bildirilmiştir. Aynı gün Bakü'de bütün mahalli idareler Bolşeviklerin eline geçmiştir. Rus emperyalistleri bağımsızlığı tatmış olan Azerbaycan'ı yeniden istila etmiştir. Böylelikle Azerbaycan İstiklali iki yıl süre ile sınırlı kalmıştır. (Rustambeyli, 1933, s. 185-186).

6. HAYATI

6.1. Ailesi ve Çocukluğu

Dr. Muhammed Mehmet Mir Caferoğlu Kengerli 10 Ocak 1914'te Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin merkezi olan Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının adı Cafer, annesinin adı Kızhanım'dır. Dokuz kardeşlerdir. Ailesi tarım ile uğraşan feodal çiftçi bir ailedir. Ailesinin ekonomik durumunun iyi olduğu bilinmektedir.

6. 2. Eğitim Hayatı

Dr. Mehmet Kengerli; ilk, orta ve lise eğitimini ailesinin sosyal ve siyasal durumuna bağlı olarak Karabağ'ın çeşitli yerlerinde birkaç kez yer değiştirerek tamamlamıştır. Daha sonra 1933 senesinde Tıp Fakültesi'nin Rusça bölümüne girmiş fakat 1934'te Bakü'de yaşanan öğrenci hareketinden dolayı takip edileceğini düşünerek bu fakülteden kaydını sildirmiştir. Aynı yıl içerisinde akrabalarının yardımı ile Leningrad Askeri Tıp Akademisi'ne kaydolmuş ve bu akademiye 1938'de tamamlamıştır. (Halilova, 1996, s. 282).

"Mehmet Kengerli, 1928 senesinde henüz daha 14 yaşındayken Azerbaycan Millî Şura Reisi Mehmet Emin Resulzade'nin liderliğindeki Azerbaycan Millî Müsavat Halk Partisi'nin 27 Nisan 1920 Bolşevik işgaline karşı bağımsızlık mücadelesi veren yeraltı 'Genç Azer' harekâtına dayısı Hüseyin Bey tarafından celbedilmiş, Karabağ'ın Akdere, Terter ve Berde rayonlarında Rus Bolşevik işgaline karşı gizli faaliyet gösteren 'Müsavat' partisi grupları arasında özel kurye görevi yapmıştır." (Halilova, 1996, s. 283).

"Her yerde Kızıl Rus Emperyalizmine karşı Millî mücahitlerce kahramanca yürütülen silahlı direniş ve isyanların devam ettiği 1924 senesindeki bu kan kokan çalkantılı Askeri Komünizm döneminde ailesinin sıkı takibe alınmış olması ve Müsavat'ın grup başçılarından olan dayısı Hüseyin Bey'in 1931 senesinde Kengerli kentinde ve gözünün önünde Ruslar tarafından kurşuna dizilerek şehit edilmesi olayı genç Mehmet Bey'in Millî duygularını daha da berraklaştırarak bilinçli bir şekilde Millî Bağımsızlık Mefkûresine daha sıkı bağlanmasına sebep olmuştur." (Halilova, 1996, s. 284).

"Kengerli; İsfendiyar ve Hüseyin Beylerin talimatları ile Müsavat'ın gizli tebliğlerini belirli yerlerde dağıtmaya devam ederken Genç Azer teşkilatının yeraltı faaliyetlerinin 1929 senesinde NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) tarafından ortaya çıkarılmasını örgütün başçılarından Hasan Ağa, Ali Ağa ve Heşim'in tutuklanmalarını müteakip Akdere ve Berde'de akrabalarının yanında saklanarak bölgedeki Millî mücahitlerin haberleşme ve lojistik ihtiyaçlarının temininde ve irtibat kurmalarında kendi çapında verdiği hizmet küçümsenemez bir önem taşımaktadır." (Halilova, 1996, s. 284).

Dönemin yönetiminin izlediği siyasi politika nedeniyle topraklarına el konulup dedesi Sibirya'ya sürgüne gönderilmiştir. O dönemde Sibirya'ya sürülenlerden haber alınmadığından dedelerinden ümitlerini kesmişlerdir. Mehmet Kengerli'nin kızı Sevil Kengerli ile yaptığımız görüşme sonucu Mehmet Kengerli'nin babası ve dedesi hakkında bazı bilgilere ulaştık. Sevil Hanım meseleyi şu şekilde aktarmaktadır;

"Babamın babasını Sibirya'ya sürgüne gönderdiler. O dönemde Sibirya'ya gidenler geri dönmediği için bizimkiler onu öldü biliyorlardı. Sonra babam ben ortaokuldayken Almanya'da Bonn Büyükelçiliği'nde çalışırken oradan yazıyor hatırladığı, bildiği adrese ama pek de ümidi olmadan yazıyor çünkü o dönemde Rusya ile Türkiye arasında insan, mektup geliş gidişi pek yok, çok özel izinlerle nadiren olan şeyler. Sonra oradan cevap geliyor ve hatta babasının da Stalin döneminde çıkan af ile serbest kalıp geri döndüğü yazıyor mektupta. Babam pek inanmıyor çünkü çok ileri bir yaşta olması lazım ayrıca pek dönebilen de yok. Daha sonra hepsi dedeyi ortaya alıp bir fotoğraf çekip gönderiyorlar babama ve babam o zaman ikna oluyor. Dedesi daha sonra 104 yaşında vefat ediyor."⁴ Babası ise 1924 yılında Karabağ'daki işgal kuvvetlerine karşı düzenlenen halk ayaklanmasına katılması ve bu sebepten ötürü burada tutuklanması sonucu Şuşa'yı terk etmek zorunda kalmıştır.

Mehmet Kengerli bu mektuplaşma sonucunda ailesi ile tekrar görüşme imkânı elde etmiştir. Hatta kardeşlerinden bazılarının Türkiye'ye gelmesi bile söz konusudur. Kengerli bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Kara adında bir amcam geldi. Gelişi zorluklar içerisinde bazı özel izinler sayesinde olabildi. Daha sonra başka bir

⁴Sevil Kengerli ile 17.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

kardeşi benzer süreçlerden geçerek geldi. Bir amcamın kızı geldi ben yaşlarda doktor bir hanım. Yine orada bir kardeşinin tiyatro gibi bir kurumun müdürlüğünü yaptığını öğrendik. Yalnız şimdi onlar hayatta değiller fakat çocukları orada yaşamlarını sürdürmekte”⁵ Sevil Hanım’ın anlattıklarından Mehmet Kengerli’nin kardeşleriyle de tekrar görüşme imkânı bulduğunu aktarabiliriz.

Azerbaycan’daki akrabalarının Mehmet Kengerli’yi bulması ise kartpostallar aracılığıyla gerçekleşmiştir. “Zeynep Hanlarova⁶ gelirdi o zaman sık sık. Babam onunla resim çekiliyor o zaman. Zeynep Hanlarova da o resimleri kartpostallara bastırıyor. Onlar da Türkiye’dekileri çok sevdikleri için. Daha sonra akrabaları resimleri görüyor ve babamı da öyle tanıyorlar. Aile görüşmelerinin bu şekilde başladığını söyleyebiliriz”⁷

6.3. II. Dünya Savaşı Yılları

Dr. Mehmet Kengerli, Sovyet ordusunda Voyenvraç Tretyevo Ranga (Yüzbaşı) rütbesi ile görev yaparken Kasım 1939’da Rusların yayılcı politikası nedeniyle çıkan Rus-Fin harbinde Primorski’den Fin Cephesi’ne sevk edilmiştir. 19.02.1940 tarihinde cephede yapılan yanlış keşif ve yönlendirme sonucu birliği ile beraber Finlandiya’nın Kotka şehrinde Finlilerin eline esir düşerek Helsinki’nin kuzeybatısındaki Turku şehrine götürülmüş ve bir ay sonra Mart 1940’da da taraflarca karşılıklı yapılan esir değişim antlaşması ile tekrar Sovyetlere iade edilmiştir. Daha sonra Leningrad’ın güneyinde Limen gölü kıyısındaki Novgorod’a götürülerek burada uzun süre “Nasıl esir düştün?” diye sorgulanmıştır. Çünkü o dönemin Sovyet ideolojisine göre esir düşmek vatan hainliği ile bir tutulmaktadır. Sorgulamanın ardından 1940’ın Ağustos’una kadar pasif görevlerde gözetimde tutulmuştur. (Kengerli, 2006, s. 9).

1940 Ağustos’unun ilk haftasında Kengerli, Sovyet ordusunun Baltık ülkelerine karşı düzenlediği işgal hareketinde önce Estonya’nın Tartu şehrine ardından Viljandi’ye daha sonra da Güney Batı’daki Purnu’ya sevk edilmiştir. Eylül 1940’da ise Estonya’dan Letonya’nın Sigulda kasabasına sevk edilmiş ve kısa bir

⁵ Kengerli, a.g.g.

⁶Zeyneb Hanlarova, Azerbaycanlı şarkıcı ve siyasetçi. 1958 yılından itibaren sahne almaya başlamıştır. Azerbaycan, Özbekistan, daha öncesinde ise Sovyetler Birliği’nin "Devlet sanatçılığı" unvanını almıştır. 1970 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından "Yılın sanatçısı" ödülünü almıştır.

⁷ Kengerli, a.g.g.

süre sonra da Belorusya'nın Gomel şehrine nakledilerek, yerli halk ile temas kurduğu gerekçesiyle işgal altındaki bölgelerden uzaklaştırılmıştır. (Kengerli, 2006, s. 9).

21 Haziran 1941'de Rus-Alman Savaşı'nın başlamasından sonra 44. Orduya bağlı Kolordu ile Ağustos 1941'de İran'a gönderilmiş olan Kengerli, ikinci bir emirle geri çekilerek 404. Tümenle Kırım Cephesi'ne sevk edilmiştir. (Kengerli, 2006, s.9).

Almanlar Ruslarla mücadele etmek için ırki olarak kategorilendirilen çeşitli lejyonlar⁸ kurmak istemiş ve bunların içinde belki en çok Türk lejyonlarına ağırlık vermiştir. Türklerden taraf seçmeleri istenmiş ve bu konuda ciddi çalışmalar yapılarak özel olarak görevlendirilen bir grup Alman askeri kampları dolaşarak Türklerle görüşmeler yapmışlardır. Mehmet Kengerli bu durumu: "Zaten kabul etmeyenler ölecekti. O zaman görevlendirilen komiteler bütün işgal edilen bölgelerdeki kampları dolaştılar. Türkleri seçtiler ve çıkardılar oradan."⁹ sözleriyle ifade etmiştir. Daha sonra Azerbaycan Türklerinden oluşan Kafkasya Müslüman lejyonu oluşturulmuştur. Azerbaycan Türklerine, Almanlara yardım etmeleri karşılığında savaş sonunda bağımsız devlet kurulacağı sözü verilmiştir.

Şubat 1942'de Feodosya yakınlarındaki bir köyde rejim karşıtı 15 Kırım'lı mücahidin cephe gerisinde herkesin gözleri önünde Stalin'in Kırım'a üstün yetkilerle gönderdiği Yahudi asıllı Mehlis'in hain kurşunları ile şehit edilmeleri Kengerli'yi derinden etkilemiş ve bu olay onun Almanların tarafına geçme isteğini arttırmıştır. Ancak bu duruma gerek kalmadan, Almanların Yıldırım Orduları taarruzu sonucu yaralı olarak Almanlara esir düşmüştür. Ruslar bu taarruzlarda %80'ini Türk ve Müslümanların oluşturduğu 400.000'den fazla ölü, yaralı ve esiri geride bırakarak Kırım'ı terk etmişlerdir. (Kengerli, 2006, s. 9-10).

Almanlar tarafından Haziran 1942'de Berlin'in Banliyösü Wustrau'ya götürülen Mehmet Kengerli kısa bir tedaviden sonra Berlin'de bulunan Azerbaycan'ın eski Millî Şura reisi, Müsavat Partisi lideri ve Azerbaycan Millî

⁸ Almanların, Ruslara karşı savaşmaları için Rus mahkûmu altında yaşayan çeşitli ırklardan oluşturdukları gruplardır. Lejyonlar; Türkistan Lejyonu, Kafkas Müslüman Lejyonu, Kuzey Kafkasya Lejyonu, Gürcü Lejyonu, Ermeni Lejyonu ve İdil-Ural Lejyonu olarak gruplandırılmıştır. Kafkas Müslümanları lejyonunun ismi daha sonra Azerbaycan Lejyonu olarak değiştirilmiştir.

⁹ Neşe Karatay Sarısoy'un yönetmenliğini yaptığı "Gamalı Haç ile Kızıl yıldız Arasında" isimli belgeselin 4. bölümünden alınmıştır.

Merkezi Başkanı Mehmet Emin Resulzade¹⁰ ile tanışma fırsatı bulmuş ve rahmetlinin ölümüne kadar onun çizgisinde özel desteği ile Millî Mücadele alanında kendisini yetiştirme imkânı bulmuştur. (Kengerli, 2006, s. 10).

Mehmet Emin Resulzade'nin tavsiyesi ile Berlin'de Hilal Muñi-Sabutay başkanlığındaki Milliyetçi, istiklâlcilerden kurulu Azerbaycan Millî Komitesi mensupları ile de tanışan Mehmet Kengerli daha sonra 201 nolu Sonderkomando-Özel Tim'de görevlendirilerek Kafkasya'ya gönderilmiştir. 1943 senesinin Kasım ayının ilk haftasında Almanlar tarafından Berlin'de toplanan Azerbaycan'ın Almanya'da bulunan Sivil ve Askeri Örgütlerinin Birinci Kurultayı'na 201 ve 203 numaralı Özel Timleri temsilen 'müşahit' sıfatıyla katılmıştır. (Halilova, 1996, s. 285).

Mehmet Emin Resulzade Almanların kendilerine bağımsızlıklarını vermeyeceklerini düşündüğünden ve bağımsızlık konusunda Almanların teminat vermediğini öne sürerek ayrılmak istemesi üzerine Berlin'den gönderilmiştir. Ardından Mehmet Emin Resulzade ile Mehmet Kengerli'nin yolları ayrılmış daha sonra da Türkiye'de tekrar kesişmiştir.

"Mehmet Kengerli, II. Dünya Savaşı'nın Almanların yenilgisi ile neticelenmesine kadar Alman ordusundaki 65.000 silahlı Millî Azerbaycan Gönüllü Birliklerinde Azerbaycan'ın Rus-Bolşevik orduları tarafından gasp edilen bağımsızlıklarını yeniden elde edebilmek amacıyla Doğu Cephesinin muhtelif kesimlerinde bilfiil savaşmış ve Kızıl Ordu'ya karşı girişilen çatışmalarda iki kez de yara almıştır."(Halilova, 1996, s. 285).

¹⁰ Mehmed Emin Resulzade (1884-1955): Bakü doğumludur. İlk ve orta tahsilini Bakü'de ailesinin yanında tamamlamıştır. 19 yaşında yazarlığa başlamış, çeşitli dergilerde yazar olarak görev almıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı'dır. (Şimşir, 2019, s. 16-17).

7. MUHACERETTEKİ HAYATI VE TÜRKİYE'YE DÖNÜŞÜ

7.1. Mehmet Emin Resulzade ile Tanışması

Mehmet Kengerli, Almanlar tarafından Haziran 1942'de Berlin'in Banliyösü Wustrau'ya götürülmüş, kısa bir tedaviden sonra Berlin'de bulunan Azerbaycan'ın eski Millî Şura Reisi, Müsavat Partisi lideri ve Azerbaycan Millî Merkezi Başkanı Mehmet Emin Resulzade ile tanışma şansını elde etmiştir. Mehmet Kengerli bu tanışmadan sonra Mehmet Emin Resulzade'nin açtığı yolda ilerlemiş, bu alanda Resulzade'yi kendisine rehber olarak belirlemiş ve onun yolunu takip etmiştir. Fırsat buldukça kendisi ile görüşmüş ve Azerbaycan'ın İstiklâli yolunda sürekli olarak hasbihal etmişlerdir. Kengerli, Ukrayna'nın Herson, Nikolayev ve Odessa şehirlerinde Almanlar tarafından kurulmuş bulunan Sahra Hastanesinde bir süre görev yaptıktan sonra Romanya'nın Köstence şehrine gönderilmiş ve orada da fırsattan istifade ederek, Türkiye'nin Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in¹¹ rezidansında misafir bulunan Mehmet Emin Resulzade'yi sık sık ziyaret etmiştir. (Kengerli, 2006, s. 10).

7.2. Avrupa'daki Faaliyetleri

6-9 Kasım 1943'de Almanlar tarafından Berlin'de düzenlenen Azerbaycan'ın Sivil ve Askeri Örgütleri'nin Birinci Kurultayına "müşahit" sıfatıyla katılmıştır. Ukrayna'nın Herson, Nikolayev ve Odessa şehirlerinde Almanlar tarafından kurulmuş bulunan Sahra Hastanesinde bir süre görev yaptıktan sonra Romanya'nın Köstence şehrine gönderilmiştir. (Kengerli, 2006, s. 10).

"1944 senesinde Doğu cephesinden Alman ordularının Romanya üzerinden ricatı sırasında Romanya silahlı kuvvetlerinin kralı devirmesi üzerine Almanların Sovyet yanlısı Romen birlikleri ile karşı karşıya kalması geri çekilme harekâtını engellemiş ve Romanya'nın Buzau bölgesinde Romenler Alman birliklerinin önünü keserek terki silah etmişlerdir. Kengerli de bu birliklerle birlikte Romenlerin eline düşmüştür." (Halilova, 1996, s. 285).

¹¹ Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885 İstanbul-10 Haziran 1966): İstanbul 1885 İstanbul doğumludur. Galatasaray Lisesi mezunudur. Farklı şehirlerde öğretmenlik yapmıştır. Antalya milletvekili seçilmiştir. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ve Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Tür Ocakları'nda uzun yıllar yöneticilik görevi üstlenmiştir. Şimşir Sebahattin, *Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi*, İstanbul, 2013

"Ağustos ayında 10 gün Romenlerin elinde Almanlarla birlikte bir mısır tarlasında tutulan Kengerli, kral aleyhtarı isyankâr birlikleri bastırmak için Bükreş'e sevk edilen Alman SS Tank birliklerinin oraya zamanında yetişemedikleri için Ployeşti'den Buzau'ya yönelmeleri Romenlerin geri püskürtülmeleri ile çemberdeki Alman birliklerinin kurtulmasını sağlamıştır." (Halilova, 1996, s. 286).

"Rusya'nın güneydoğusundaki Alman 17. Ordusunun dağılık birlikleri ile Romanya'dan Macaristan'a geçen Kengerli, Macaristan'da Platonsee-Platon Gölü civarındaki Balkardi köyündeki bir hava taarruzunda yaralanarak Avusturya'nın Graz kentinde tedaviye alınmış, Mayıs 1945 senesinde Alman Ordusu'nda görevli iken Avusturya'nın Villach kentinde Amerikan Silahlı Kuvvetlerine esir düşmüştür." (Halilova, 1996, s. 286).

"Bavyera'nın Weilheim kentinde üç ay esarete kalan Kengerli, 1945 senesinin ağustos ayında Almanya'nın Frankfurt yakınlarındaki Fulda şehrinde ikamet etmek ve her ay işgal kuvvetlerine kaydını yenilemek şartı ile esaretten serbest bırakılmıştır." (Halilova, 1996, s. 286).

Mehmet Emin Resulzade'nin talimatı üzerine 1946 yılında Münih'te başkanlığını üstlendiği "Azerbaycan Demokrat Birliği" isimli bir cemiyet kurarak Almanya'da bulunan Azerbaycan Türklerinin Ruslara teslim edilmelerini önlemiş, onların Türkiye'ye gelmeleri için büyük çaba sarf etmiştir. (Kengerli, 2006, s. 10).

1947 yılı kışında Almanya'nın Mittenwald toplama kampında bulunan 101 Azerbaycan Türk'ünün Almanlar tarafından zorla göçe tabi tutulan milletlerden sayılmayacakları ve Sovyetler Birliği vatandaşları oldukları gerekçesiyle Melrichstadt'da Ruslara teslim edilmek üzere götürülürken de yine Kengerli Amerikan askeri yetkilileri ile yaptığı görüşmeler sonucu bu felaketi önlemiş ve 101 Azerbaycan Türk'ünün Amerikan işgal bölgesinde kalmalarını sağlamıştır. Bu olay o zamanki Alman basınında "101'ler İdamdan Döndü" şeklinde yankılanmıştır. Mehmet Kengerli sayesinde 101 Azerbaycan Türk'ü Ruslara teslim edilmemiş ve canları kurtarılmıştır. Kengerli bu olayı şu şekilde anlatmaktadır: "Mittenwal'dan Mellrichstadt'da Ruslara teslim edilmek üzere Amerikan askerlerinin refakatinde trene götürülen 101 Azerbaycanlının Ocak 1947'deki korkunç hadisesi de bu dönemin unutulmayacak oluşumlarından. Böyle kritik ve ümitsizliğe düştüğümüz bir anda yine Mehmet Emin Resulzade ortada görünmüş ve 'Yeni Nesle' sahip

çıkarak gönüllülerin geriye dönmelerini önlemek için zamanın şartlarına uygun isimli bir cemiyet kurulması talimatını vermiş ve benim başkanlığında 1946 senesinde Münih'te 'Azerbaycan Demokrat Birliği' adlı teşkilat kurulmuş ve 'Azerbaycan Tarihinden' adlı vatandaşlarımızı aydınlatıcı bir kitapla bir çağrı da yayımlamak suretiyle geriye dönüşlerin önlenmesine çalışılmıştır." (Şimşir, 1999, s. 14).

Resulzade, Türkiye'ye döndüğü zaman Kengerli'yi Avrupa'daki uluslararası kuruluşlarla Rusya mahkûmu Rus olmayan milletlerin Millî teşkilatlarında Azerbaycan Millî Merkezi'ni temsil etmesi için görevlendirmiştir. (Kengerli, 2006, s. 10).

"İkinci Dünya Savaşı sonrası askeri yönetimde büyük bir riske giren Mehmet Kengerli toplantı ve gösteri yasaklanmasına rağmen Amerikan işgal bölgesindeki Münih şehrinde 28 Mayıs 1948'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının 30. yılını kutlama toplantısı tertiplemiş Kafkasya, Kuzey Kafkasya, Kırım, İdil/Ural, Türkistan ve Baltık ülkeleri temsilcilerinin katılımları ile savaş sonrası Millî ve siyasi ilk toplantı oluşu nedeniyle de basında geniş yer almış ve müttefiklerin de dikkatini çekmiştir. Hatta ABD'den bir bilim heyeti beş gün boyunca Azerbaycan konusu üzerinde Kengerli ile görüşmeler yapmıştır." (Kengerli, 2006, s. 11).

1948'de Münih'teki ikameti Rus askerleri tarafından basılacağını haber alan Kengerli, Rus ordusunda görevli bir Tatar Türkünün bir gün önceden kendisini uyarması sonucu Rusların eline geçmekten kurtulmuş ancak teşkilatın bazı mühür ve belgelerine askerler tarafından el koyulmuştur. (Kengerli, 2006, s. 11).

1949'da Bielefeld kentinde İngiliz silahlı kuvvetleri biriminde "danışman" olarak bir süre çalıştıktan sonra tedavi için Münih'in banliyösü Gauting Sanatoryumu'nda yatan Kengerli, çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu 1700 yatak kapasiteli hastanede "Patienten Komitee (Hastalar Komitesi)" başkanlığına seçilmiştir. (Kengerli, 2006, s. 11).

1950 senesinin Kasım ayında Rus mahkûmu Rus olmayan milletlerin siyasi misyonlarını teşkil eden Ukrayna, Belarusya, Kazan, Kırım, Gürcistan, Türkistan ve Azerbaycan Millî merkezlerinin Münih'te düzenledikleri müşterek Anti Sovyet konferansına Azerbaycan'ı temsilen katılmış, konferansın BM ve Batı dünyasına ülkelerin Sovyet işgalinden kurtarılması için yayınladıkları deklarasyona Azerbaycan

Millî Merkezi adına imza atmış ve “Halkların Anti Bolşevik Blok”unda Azerbaycan’ı temsil etmiştir. (Kengerli, 2006, s. 11-12).

1951 yılında Amerikan komünizm ile mücadele komitesi başkanı Yahudi asıllı Don Levin ile Münih’teki görüşmeleri sırasında Don Levin’in Azerbaycan’ın Millî İstiklâli konusunda gayri ciddi görüş ve düşünceye sahip olması nedeniyle görüşmeyi yarıda kesmiştir. (Kengerli, 2006, s. 12).

7.2.1. Azerbaycan Demokratlar Birliği’nin Kurulması

"II. Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’nın Münih şehrinde kurulmuştur. Azerbaycan Türklerinin bir kısmı Rus üniforması ile Almanlara karşı II. Dünya Savaşı’nda görev almışlardır. Savaş esnasında bazıları yaralı olarak bazıları savaşın gidişatı içerisinde bazıları da gönüllü olarak Almanlara teslim olmuştur. Azerbaycan Türklerinin daha önce oluşturduğu teşkilatların faaliyetlerine son verildiği için Mehmet Emin Resulzade'nin talimatı ile 1946 yılında kurulmuştur." (Şimşir, 1999, s. 84).

"Amacı, savaş sonrası Almanya’da kalan Azerbaycan Türklerinin geri dönmelerini sağlamaktır. Bu kuruluşun oluşmasının diğer bir sebebi de Müsavat Partisi’nin Almanya’da açıkça faaliyet gösterememesidir." (Şimşir, 1999, s. 84).

"Azerbaycan Demokratlar Birliği’nin kurucuları ise; Dr. Mehmet Kengerli (Başkan), Yusuf Kahraman (Başkan Vekili), Vahit Hasmemmetli (Sekreter), Haydar Atak¹²(Muhâsip), Dr. Feyyaz Kasımoğlu (Üye), Dr. Ahmet Yaşat¹³ (Üye) ve Dr. İbrahim Badal¹⁴ (Üye)’dir." (Şimşir, 1999, s. 84).

¹² Haydar Atak (Gence 1920-), Türkiye’ye II. Dünya Savaşı’ndan sonra gelmiştir. Gence’de Edebiyat Bölümü’nü bitirmiştir. Türkiye’de serbest olarak çalışmış, bir dönem Bayındırlık Bakanlığında görev yapmıştır. Azerbaycan Kültür Derneği’nin kuruluşundan itibaren değişik kademelerinde görev almıştır. Şimşir Sebahattin, "Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi", IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013, s. 146

¹³ Ahmet Yaşat (Şeki 1917-Ankara 26 Ocak 1985): İlk ve orta öğrenimini Şeki’de, Tıp tahsilini de Bakü’de yapmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1948 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Türkiye’de de hekimlik görevini sürdürmüştür. Azerbaycan Kültür Derneği’nin kuruluşu ve Azerbaycan Dergisinin yayınlanmasında önemli rolü olmuştur. Karaca Ahmet, "Genel Başkan Yardımcımız Dr. Ahmet Yaşat Bey’in Arkasından", Azerbaycan Dergisi, Sayı 251, 1985, s. 35-37

¹⁴ İbrahim Badal (Selyan 11 Mayıs 1911-Ankara 22 Aralık 1984): Lise tahsilinden sonra Azerbaycan Tıp Fakültesini bitirerek memleketin çeşitli bölgelerinde doktorluk ve sağlık müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. 1941 yılında orduya alınmıştır. Savaşın sonunda önce Frankfurt sonra da München’de özel muayenehane açmıştır. 1946’dan sonra Mittenwald Birleşmiş Milletler Göçmenler Kampı (UNRRA) Sağlık Kurumunda hekim olarak çalışmıştır. 1948’de Türkiye’ye gelerek Kayseri ve S.S.K. Ankara Hastanesinde görev

"Birlik sayesinde Azerbaycanlıların çoğu Almanya, Arjantin, Avusturya, Avustralya, Amerika, Belçika, Fransa, Kanada, İran ve kardeş Türkiye'ye göçmen olarak yerleştirilmişlerdir. Mehmet Emin Resulzade'nin isteği üzerine Kengerli İtalya'daki Milano, Napoli ve Roma civarındaki toplama kamplarını da ziyaret ederek İngiliz yetkililerle temas kurmuş ve ellerinde bulunan Azerbaycanlıları Ruslara teslim etmemelerini talep etmiş ama büyük bir şans eseri burada bulunan Azerbaycanlılardan 600 kişilik bir grubu Mısır Kralı Faruk'un kardeşi İtalya'dan alarak Mısır'a götürmesiyle bir felaketin önüne geçilmiştir." (Halilova, 1996, s. 287).

"Azerbaycan Demokratlar Birliği 1946 yılında Birlik Başkanı Mehmet Kengerli'nin el yazısı ile 'Azerbaycanlı Mücahitlere Çağrı' adlı bir bildiri yayımlayarak harekete geçmiştir. Bu bildiride özetle, II. Dünya Savaşı sonucunda Almanya'da esir bulunan Azerbaycanlı askerlerin hala işgal altında bulunan Azerbaycan'a değil de Türkiye'ye hicret etmeleri tavsiye edilmektedir. Birlik 1951 yılında üyelerinin Türkiye'ye gelmesi sonucu faaliyetlerine son verip kendini feshetmiştir. Birlik ayrıca 'Azerbaycan Tarihinde' adı altında bir de kitapçık basmıştır." (Şimşir, 1999, s. 84).

almıştır. 1974'te yaş haddinden emekli olmuştur. Azerbaycan Kültür Derneği'nin kurulmasında ve Azerbaycan Dergisinin neşri ile ilgili faaliyetlerinde de etkili olmuştur. Kengerli Mehmet, "*Bir Dostumuzu Daha Kaybettik*", Azerbaycan Dergisi, Sayı 251, 1985, s. 45-46

8. TÜRKİYE'DEKİ FAALİYETLERİ

8.1. Türkiye'ye Dönüşü

II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından esirlerin durumuyla ilgili çalışmalar başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Türk esirlerin anavatanları haricinde istedikleri ülkeye gönderilmelerine karar verilmiştir. Bu kararın ardından Mehmet Kengerli Türkiye'ye dönmek istemiş ve döndükten sonra hayatının geri kalanını Türkiye'de geçirmiştir. Mehmet Kengerli Türkiye'ye döndüğünde memleketin çeşitli yerlerinde başhekim ve doktor olarak görev yapmıştır.

8.2. Türkiye'deki Çeşitli Görevleri

Mehmet Kengerli Türkiye'deki ilk görevini şu şekilde anlatmaktadır: “Buraya geldim daha Türkiye vatandaşlığım çıkmadan beni bir hastaneye başhekim tayin ettiler. Bu hiç görülmemiş bir şeydir. Başhekimliğimden 3 ay sonra benim vatandaşlığım geldi. Şimdi ne söyleyebilirsiniz ki doğup büyüdüğün öz vatanına giremiyorsun ama şimdi? Burayı yabancı bir yer addetme imkânın var mıdır? Buraya geliyorsun vatandaş olmadığın halde sana kucağını açıyorlar ve her imkân yaratıyorlar.”¹⁵

Dr. Mehmet Kengerli bu cümlelerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin bu tutumundan oldukça memnun kalmış ve Türkiye'nin bu yaklaşımına hep layık olmaya çalışmıştır. Türkiye'yi öz vatanından farklı görmemiş buradaki yaşamı boyunca devletine çeşitli hizmetlerde bulunmaktan hiç çekinmemiştir.

Türkiye'deki görev yerleri ilgili süreci kızı Sevil Kengerli şu şekilde aktarmaktadır: “Babam buraya geldiği zaman onu ilk Heybeliada'ya vermişler, o dönemde tabii Türkiye de harpten dolayı üniversite mezunu pek yok, hekim sayısı az babam da hem dışarıdan gelmiş hem kaç tane dil biliyor falan dolayısıyla o da merak ediyor orayı ve gidip bakıyor baktıktan sonra diyor ki ben burayı istemiyorum. Bu devlet bize kimlik verdi, pasaport verdi, vatan verdi beni daha faydalı olacağım bir yere gönderin diyor bu talebi üzerine Sivas Suşehri'ne gönderiyorlar ve oraya gidiyor. Orada bir süre görev yaptıktan sonra Etimesgut'ta bir hastaneye başhekim

¹⁵ Neşe Karatay Sarısoy'un yönetmenliğini yaptığı “*Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında*” isimli belgeselin 8. bölümünden alınmıştır.

olarak görevlendiriliyor, hastaneyi kursun, geliştiresin diye. Epey bir dönem orada kalıyor sonra da Ankara merkeze geliyor.”¹⁶

8. 2. 1. Dr. Mehmet Kengerli'nin Devlet Hizmetleri (Resmi Görevleri)

“1. 1952-1954 tarihleri arasında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'na bağlı Suşehri Sağlık Merkezi'ni kurmuş, bilahire burayı Devlet Hastanesine çevirmiş, başhekimlik görevini üstlenmiş ve Anadolu'nun bu bölgesinde ilk defa Halk Sağlığı ve koruyucu hekimlik uygulamasını gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaları bakanlıkça takdir edilerek terfian Etimesgut'a tayin edilmiştir.

2. 1954-1956 tarihleri arasında terfian Etimesgut Numune Sağlık Merkezi Başhekimliğine atanmış, burada modern kartoteks sistemi ile koruyucu hekimlik, Ana-Çocuk Sağlığı hizmetini yaygınlaştırmış ve bu merkezde yüzlerce doktor, hemşire, sağlık memuru ve ebeyi eğitime tabi tutarak Halk Sağlığı, Ana-Çocuk Sağlığı ve koruyucu hekimlik alanlarında yetiştirmiş ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerine bakanlıkça tayinleri yapılarak uygulama sahalarına gönderilmişlerdir.

3. 1956-1959 senesinde Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsünde Yardımcı Öğretim Görevlisi vazifesinde bulunmuş, Türk-İslam Tıbbı üzerine bilhassa Muhammed Bin Zekeriyya El Razi ve Hekimbaşı Behçet Efendi hakkında araştırmalar yapmış, son sınıf öğrencilerine Tıp Tarihi ve Deontoloji dersi vermiştir.

4. 1959-1969 seneleri arasında Türkiye Kızılay Derneği'nde ilk yardım Uzmanlığı, Gençlik Müdürlüğü, Sağlık Müdürlüğü, Kan Merkezi Müdürlüğü ve Genel Müdür Yardımcılığı ile Genel Müdür Vekilliği görevlerinde bulunmuş ve birçok yeni hizmet sahalarının gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. İlk yardım Eğitiminde "Her ailede ilk yardımcı" parolası ile yönettiği kurslardan yüzlerce gönüllü İlk Yardımcı ve Evde Hasta Bakımı Gönüllüsü ile Kan Merkezlerinde gönüllü hizmet veren Kızılay Mavi Melek Gönüllerini yetiştirmiştir.” (Halilova, 1996, s. 290).

"Ayrıca Türkiye'de ilk defa E-5 Karayolu üzerinde ilk yardım istasyonlarının ve 150 kişilik paraşütçü ilk yardımcı Timi'nin programlayıcısı ve kurucusudur. (O yıllarda bu güzergâhlarda devamlı hareket halinde ambulans servisleri ihdas edilmiş

¹⁶ Kengerli, a. g. g.

ve anında kazazedelere müdahale imkânı oluşturulmuştur, ama ne yazık ki daha sonra bu hizmet kaldırılarak şehir içi hızır servisine dönüştürülmüştür." (Halilova, 1996, s. 290).

Türkiye Kızılay Kan Merkezleri'nin kuruluşunda müstesna bir yeri vardır. 1960-1964 yıllarından Bursa ve Erzurum Kızılay Kan Merkezleri'ni kurmuş ve Müdürlük görevlerini yapmıştır. (Halilova, 1996, s. 290-291).

Ankara Kan Merkezi bünyesinde Fraksinasyon Laboratuvarının kurulmasında ve personelin yurtdışında yetiştirilmesinde büyük çaba harcamış ve ülkemizde Human Albümin, Fibrinogen I, Fibrinogen II, Kuru Kan Plazması ve Anti-D serumlarının üretilmesi sağlanarak hayati önemi olan bu maddelere verilen döviz önlenmiş ve İslam ülkelerine de ihraç edilmeye başlanmıştır. (Halilova, 1996, s. 291).

Mehmet Kengerli bu görevlerine ek Kızılay'ın bünyesi altında doktor olarak farklı yerlerde bulunmuştur. Bunlara örnek olarak 1960'lardan sonra ortaya çıkan Kıbrıs Sorunu ve Hindistan ile Pakistan arasında yaşanan Keşmir Savaşı'dır.

Kıbrıslı Rumlar "Megali İdea"¹⁷ politikaları doğrultusunda Kıbrıs Adasının tamamını almak için Türkler aleyhine çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. 1963 senesi bu zararlı faaliyetlerin zirve yaptığı Türk köylerinin basılarak insanların katledildiği, köylerin yakılıp yıkıldığı yağmalandığı bir dönem olmuştur. Türkiye burada yaşanan olaylara sessiz kalmayarak Kıbrıs Türklerine yardım götürmüştür.

Türkiye Hava Kuvvetlerine ait beş adet nakliye uçağı ile Kızılay ve Uluslararası Kızılhaçları temsilen adaya giden Türk Heyeti'nin başında bulunmuş, İngilizlerle yaptığı temaslar sonucu yaralı mücahitlerin Türkiye'ye getirilmesini ve Lefkoşa Kız Lisesi'nde tam teşkilatlı bir Kızılay Hastanesinin kurulmasını sağlanmasını hususlarının, onun telkin kabiliyetinin bir başarısı olarak görmek gerekir. 20 Ocak 1964 tarihine kadar adaya sık sık gidişi İngilizleri şüphelendirmiş ve İngilizlerce adada 72 saat enterne edilmiştir. (Halilova, 1996, s. 291).

Hastanenin açılması ile ilgili süreci Ulvi Keser şöyle aktarmıştır: "1963 Kanlı Noel Sonrasında Kıbrıs Türklerine Bilinmeyen Bir Yardım Girişimi Üzerine" isimli

¹⁷ İstanbul merkez olmak üzere Ege Denizi çevresinde büyük bir Yunan İmparatorluğu kurmak düşüncesi. Bizans İmparatorluğunu yeniden canlandırmak olarak da adlandırılır.

makalesinde Őu Őekilde anlatmaktadır: “Kıbrıs’ta kurulması planlanan ve ilk etapta 50 yataklı olması dűŐűnűlen ve daha sonra da 100 yataklı olması planlanan Kızılđay Hastanesi ilgili olarak bu hastanenin derhal adaya gűnderilmesi de Kızılđay tarafından kabul edilir ve hastane için gerekli malzemenin baŐta Etimesgut Kızılđay depoları olmak űzere Kızılđay imkűnleriyle tamamlanması, ayrıca bunların harp hastaneleri malzemesinden de istifade edilerek tamamlanması suretiyle derhűl ikmal edilmesi ve acilen Kıbrıs’a gűnderilmesi de kararlaŐtırılmıŐtır. Sűz konusu bu hastanenin ilk kadrosunda ise Kızılđay heyeti baŐkanı olarak Dr. Mehmet Kengerli, muhasip ve hastanenin açılıŐ aŐamasında açılıŐ ve idame masraflarını karŐılamak űzere Kızılđay adına kendisine 40.000 lira űdenek verilen idari memur olarak mer Atak ile hemŐire Suzan Kıran, baŐhekim olarak Op. Dr. Ali Kabalak, Dr. Necati ErdentűŐ, Dr. Hasan KaraaŐa, Dűhiliye Uzmanı Dr. Cahit Palantekin, rűntgen uzmanı İsfendiyar Koçman, teknisyen olarak narkozitűr Osman akıroĐlu, sterilizasyon teknisyeni İbrahim nal, cerrahi teknisyeni Őevket Atmaca ve Bekir Bedir bulunmaktadır. Kadroda ayrıca Kızılđay kan merkezinde gűrev almak űzere hemŐire Emine etin, Gűlten Gezer, Őaduman Ozan, Sedar zer, ebe-hemŐire Emine Keler, İftadiye Koca, Tűrkan Yűcel, Hatice ztűrk ve Őaziment Gűrűcű bulunmaktadır. Bu grup Kıbrıs’ta gűrev yapacak olan ilk Kızılđay ekibi olarak tarihe geçecektir. SaĐlık MűdűrlűĐű ilk yardım uzmanı Dr. Mehmet Kengerli ve refakatindeki idari ekibin Kıbrıs’taki ikinci yaralı kafilesini aynı uçaklarla Tűrkiye’ye getirmesi de sűz konusudur. Hastanenin olaylara anında műdahil olmasının ardından ilk gűn 68 yaralı getirtilir, ayrıca beŐ kiŐi de ayakta tedavi edilir.” (Keser, 2013, s. 292-293).

“Kıbrıs’ta tesis edilmesi planlanan Kızılđay Hastanesinin dıŐında seyyar ilk yardım hastanesinin ilk kadrosu Kızılđay idari ekip baŐkanı Dr. Mehmet Kengerli baŐkanlıĐında BaŐhekim Op. Dr. Ali Kabalak, Op. Dr. Necati ErdentűŐ, Op. Dr. Hasan KaraaŐa, Dr. Cahit Palantekin, Dr. İsfendiyar Koçman, hemŐireler Emine etin, Gűlten Gezer, Sedar zer, Őaduman Ozan, Emine Keler, İftadiye Koca, Tűrkan Yűcel, Hatice ztűrk, Őaziment Gűrűcű ve teknisyenler Osman akıroĐlu, İbrahim nal, Őevket Atmaca ve Bekir Bedir’den oluŐmaktadır. Kan merkezinde ayrıca Sedar zer, Hatice ztűrk ve Őaziment Gűrűcű hizmet vermektedir.” (Keser, 2013, s. 293).

Kengerli 1964 senesinde Cenevre’de yapılan Uluslararası Kıbrıs ile ilgili konferansta Tűrk heyetinde gűrev almıŐ ve Kıbrıs Tűrklerine yardım yapılmasını

amaçlayan "Çağrı" yapılmasının kabul edilmesinde çok emeği vardır. Ayrıca Kıbrıs katliamı ile ilgili basılmış kitap, belge ve resimlerin delegelere dağıtılmasında ve bu olayın anlatılmasında büyük çaba sarf etmiştir. (Halilova, 1996, s. 291).

Kengerli 1965 senesinde Hindistan ile Pakistan arasındaki anlaşmazlık neticesinde çıkan savaşa Türk Heyeti Sağlık Ekibi başkanı olarak katılmış ve dört ay süre ile Pakistanlı askerlere cephe ve cephe gerisindeki hastanelerde başarılı bir sağlık hizmeti vermiştir. Devamlı olarak askeri birlikleri ziyaret etmiş, sohbet ve konuşmaları ile Pakistanlı askerlere moral kazandırmıştır. Burada ayrıca İran Şiri-Hurşit Cemiyeti tarafından yardıma gönderilen yirmi kişilik bir hemşire grubu da Kengerli'nin idaresine verilmiştir. (Halilova, 1996, s. 291).

"1969-1979 yılları arasında çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığında görev yapan Dr. Kengerli, bilhassa İşçi Sağlığı ve Meslek Hastalıkları üzerinde araştırmaları ile dikkati çeker. Bu bakanlıkta İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Müfettişliği, İşçi Sağlığı ve İş Gevenliği Sağlık Ünitesi Başkanlığı, meslek hastalıkları teşhis ve koruyucu tedbirleri kapsayan İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Merkezi (İSGÜM) Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur." (Halilova, 1996, s. 291).

"Bu alanlarda araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere 1970 senesinde Uluslararası Çalışma Teşkilatı (İLO) tarafından bir sene müddetle muhtelif Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş ve yurda dönüşünde edindiği bilgileri İSGÜM Enstitüsünde uygulamaya koymuştur. Mehmet Kengerli, Berlin İş Hekimliği Akademisinde eğitim görmüş ve Türkiye'nin ilk diplomalı İş Hekimi unvanını almıştır. Yakın ve Orta Doğu'nun meslek hastalıkları ve iş kazalarının önlenmesinde tek referans müessesesi olan İSGÜM'de bilimsel çalışmaları ve laboratuvar testleri ile işçi sağlığı ve meslek hastalıkları teşhisi alanında yeni bir yöntem getirmiştir." (Halilova, 1996, s. 291).

"Çalışanlarımız için büyük hayati tehlikesi bulunan Silikoz, Pneumokonioz, kurşun zehirlenmeleri, PVC-Poly Venil Klorid zehirlenmeleri vs. teşhisleri modern metotlarla kuruluşunda büyük katkısı bulunan İşçi Sağlığı İş Güvenliği Enstitüsünde ve memleketimizde yapılmaya başlanmıştır." (Halilova, 1996, s. 291).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca yurt dışında istihdam edilmek üzere açmış olduğu sınavı başarı ile kazanan Kengerli, 1975 senesinde Bonn Büyükelçiliği Çalışma Başmüsavirliğine tayin edilmiştir. Bu görevi önce vekâleten

daha sonra ise başarılı çalışmaları sonucu terfian Başmüşavirliğe asleten atanmıştır. 6 çalışma müşavir, 28 çalışma ataşesi ve 150 personelle görev yapan Kengerli yurtdışındaki 3 milyon işçimizin hukuksal, sosyal ve ekonomik bilimum haklarını korumakla yükümlü olarak 864 sayılı ve 1579 sayılı kanunlara göre de Cordiplomat statüsünde Çalışma Bakanlığını yurt dışında temsil etmekte idi. (Halilova, 1996, s. 292).

Avrupa'da işçilerimizin çalıştığı ülkelerle yapılan ikili sosyal güvenlik antlaşmaları çerçevesinde onların yasal haklarını büyük bir titizlikle korumuş, işveren ülkelerle yakın ilişkisi dolayı başarılı bir hizmet vermiştir. Bilhassa 1974 ve 1975 yıllarına ait Almanya'da çalışan işçilerimizin Almanlar tarafından askıya alınan 700 milyon DM tutarındaki çocuk paralarının, Almanlarla yaptığı başarılı görüşmeler neticesinde halledilerek ödenmesi, o zaman Bonn Büyükelçimiz Vahit Halefoğlu'nun takdirini kazanmıştır. (Halilova, 1996, s. 292).

Bonn Büyükelçiliği Çalışma Başmüşaviri iken 1977 senesinde İLO Uluslararası Çalışma Teşkilatı tarafından Yugoslavya'nın Dubrovnik kentinde tertiplenen "Misafir İşçilerin İş Güvenliği Açısından Sorunları ve Alınacak Tedbirler" konulu 500 temsilcinin katıldığı Uluslararası konferansa İLO tarafından davet edilen Kengerli'nin, orada konferansta sunduğu Türk işçileri ile ilgili tebliği delegelerce büyük takdir görmüş ve Alman işverenlerinin yabancı işçilere karlı izledikleri politika ve ihmalkâr tavırları uzun tartışmalara yol açmış ve konferans zaptına geçmiştir. Bu tebliğ 1978 senesinde İLO'nun yayınladığı yıllık raporunda da yer almıştır. (Halilova, 1996, s. 292).

1978 yılında yurda dönen Kengerli, aynı bakanlıkta araştırma kurulu üyeliğine atanmış, 1979 senesinde de yaş haddinden emekliye ayrılmıştır. Emekliye ayrıldıktan sonra 1979 sonbaharında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca sözleşmeli olarak Çankırı Sağlık Müdürlüğüne atanmış, 1984 yılına kadar görev yaptığı bu ilde, 350 yataklı devlet hastanesi, 100 yataklı modern doğumevi 25 dairesel doktor lojmanı, 100 yataklı modern hemşire lojmanı, Ilgaz'da bir devlet hastanesi yaptırmış; birçok sağlık ocağı ve sağlık evi açmış, bu müesseselerde ilk defa Kartoteks Sistemini uygulatmış ve Çankırı Devlet Hastanesinde bir kan merkezi kurarak faaliyete geçirmiş, acil kan ihtiyaçlarının bölgeden sağlanmasını temin etmiştir. 1984'te bu görevinden ayrılmıştır. (Halilova, 1996, s. 292).

İşçi Sendikaları ve işverenler arasında toplu iş sözleşmeleri uyumsuzluğunda Resmi Arabulucu olarak görev yapacakları tespit ve tayin için kurulan Resmi Arabulucuk Dairesinin 1984'te ihdasından sonra Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İşçi Sendikaları ve İşveren Sendikaları tarafından Resmi Arabulucu olarak seçilen Mehmet Kengerli teşkilatın kuruluşundan beri aralıksız olarak 12 senedir Tarafsız Resmi Arabulucu sıfatıyla başarılı bir şekilde bu görevi sürdürmektedir. (Halilova, 1996, s. 292-293).

8. 2. 2. Mehmet Kengerli'nin Türkiye'deki Sosyal Faaliyetleri

Mehmet Kengerli, sosyal yönünün güçlü olması ile tanınan bir şahsiyettir. Birçok sosyal derneğe ve cemiyete üye olmuş buralarda faaliyetler yürütmüştür. Bunlar:

- “1. 1952-1954 yılları arası Suşehri Kızılay Başkanı;
2. 1954-1956 yılları arası Etimesgut Güzelleştirme Cemiyeti ve Çocuk Esirgeme Kurumu Şube Başkanı;
3. 1960-1962 yılları arası Ankara Tabip Odası Yönetim Kurulu Üyesi;
4. 1961-1966 yılları arası Türkiye Kaza ve Yangınlardan Koruma Kurumu Başkanı;
5. 1962-1965 yılları arası UNESCO Türkiye Millî Komitesi Sağlık Komisyonunda Temsilci;
6. 1968-1972 yılları arası Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkez Kurulu Üyesi;
7. 1980-1984 yılları arası Çankırı Kızılay Şubesi Başkanı;
8. 1966-1969 yılları arası Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı;
9. 1990-1992 yılları arası Azerbaycan Kültür Derneği Danışma Meclisi Başkanı;
10. 1955 yılından bugüne kadar Ecdad Mirası Eski Türk-İslam Eserlerini koruma, restore etme ve güzelleştirme amacı ile 1946 senesinde kurulan kamu yararına derneklerde sayılan Türkiye Anıtlar Derneğinde çeşitli kademelerde görev almış ve 15 sene boyunca bu derneğin genel başkanlığını yapmıştır.

11. Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş birliği Vakfı Kurucu Üyesidir. (TÜDEV)” (Halilova, 1996, s. 293).

8. 2. 3. Yurt Dışındaki Sosyal ve Mesleki Kuruluşlardaki Faaliyetleri

“1. Federal Almanya İşhekimliği Cemiyeti Asıl Üyesi;

2. Uluslararası Medichem-Kimya Endüstrisinde İşçi Sağlığı ve Endüstri Hekimliği Konseyi Üyesi ve Türkiye Temsilciliği;

3. Azerbaycan Cumhuriyeti Tarihi Medeniyet Abideleri Muhafaza Cemiyeti Üyesi;

4. Azerbaycan Eski Müsavatçılar Nesli Uluslararası Cemiyeti Fahri Başkanlığı görevlerini yürütmüştür.” (Halilova, 1996, s. 293).

8.3. Azerbaycan Kültür Derneği Faaliyetleri

8.3.1. Azerbaycan Kültür Derneği

Mehmet Emin Resulzade 1947 yılında Türkiye’ye döndükten sonra Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi’nin Türkiye’de daha çok güç kazanması için bir dernek kurulması gerektiğini ifade etmiş ve bu doğrultuda Azerbaycan Milli Merkezi’nin girişimi ile 1 Şubat 1949 tarihinde “Azerbaycan Kültür Derneği” kurulmuştur. Dernek Ankara’da kurulmuş olup bu sebepten ötürü Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi’nin ağırlıklı merkezi artık Ankara şehri olmuştur. Derneğin kurucuları; Mehmet Altunbay¹⁸, Dr. Hamit Ataman¹⁹ ve Aziz Alpagut²⁰ olmuştur.

¹⁸ Mehmet Altunbay (Gence 1911-İstanbul 1987) 1911 Gence doğumludur. Ailesinin kurşuna dizilmesi üzerine Bakü Petrol Üniversitesinin 1. sınıfından ayrılarak, 1933'te Odessa askeri hava harp okulunu bitirmiş ve pilotluk mesleğine başlamıştır. Türkiye'ye geldikten sonra THY'de pilot olarak pilot olarak çalışmıştır. 1960-1963 yıllarında Azatlık Radyosunun Azerbaycan şubesinde görev almıştır. Tatar Aygün-Şimşir Sebahattin, *Türkiye'de Faaliyette Bulunan Azerbaycanlılar (1920-1991)*, Berikan Yayınevi, 2013, s. 240

¹⁹ Halil Hamit Ataman (Kars 1990-Ankara 1979): 2 Şubat 1900 Kars doğumludur. İlkokulu Kars'ta bitirmiştir. Lise yılları ise ailesinin sürgün edilmesi nedeniyle Bolgrad'da geçmiştir. Azerbaycan Milli Hükümeti'nin açtığı yurtdışı imtihanını kazanarak Almanya'ya tahsile gitmiştir. Berlin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1934'te Türkiye'ye gelmiş ve çeşitli hastanelerde çalışmıştır. Azerbaycan Kültür Derneği kurucu üyelerindedir. Azerbaycan Milli Merkez üyeliği, Müsavat Partisi Divan üyeliği ve Ankara Komitesi Başkanlığı yapmıştır. Tatar Aygün-Şimşir Sebahattin, *Türkiye'de Faaliyette Bulunan Azerbaycanlılar (1920-1991)*, Berikan Yayınevi, 2013, s. 217-218

²⁰ Aziz Alpagut (Dilican 1895-Ankara 1988): 1895 Dilican doğumludur. Liseyi Tiflis'te bitirmiştir. Estonya'nın Tartu şehrinde Hukuk Fakültesine kaydolmuştur. Bir süre esaret hayatı yaşamış, esaretteyken sağlık sorunları ile uğraşmıştır. Abisi sayesinde esaretten kurtulmuş, bir süre Almanya'da ömrünün geri kalan kısmında da Türkiye'de çeşitli fabrikalarda çalışmıştır. Daha sonra eğitim için tekrar Almanya'ya gönderilmiş Mazi

Dernek kurulduktan kısa bir süre sonra yapılan ilk genel kurul toplantısında derneğin başkanlığına Dr. Halil Ataman, başkan yardımcılığına Dr. Aziz Alpaut, genel sekreterliğe Feyzi Aküzüm²¹, muhasip üyeliğe Enver Roman, üyeliğe ise Mehmet Altunbay seçilmiştir. (Şimşir, 2013, 147).

Azerbaycan Kültür Derneği'nin amacı dernek tüzüğü'nün 2. maddesinde şu şekilde ifade edilmiştir:

- “Azerbaycan’ı tanıtmak, onun tarihini, ekonomisini, kültürünü, sanatını derlemek, işlemek, yaymak, Millî ve tarihi günleri kutlamak.
- Kitap, dergi, broşür ve gazete olmak üzere her türlü yayın yapmak, konferanslar, seminerler, kültürel toplantılar düzenlemek, sergiler açmak.
- Muhtaç durumda bulunan yurttaşlarımıza imkân nispetinde maddi ve manevi yardımlarda bulunmak, spor, tiyatro, opera, müzik, kadın, basın ve gençlik kolları kurmak, folklor ekipleri yetiştirmek, kır ve turistik geziler düzenlemek, öğrenci yurtları açmak.”²²

Mehmet Kengerli, Azerbaycan Kültür Derneği'nde çeşitli yıllarda çeşitli görevlerde yer almış iki dönem de derneğin başkanlığını yapmıştır. Ayrıca derneğin en önemli basın yayın kolu olan “Azerbaycan” dergisinde aktif olarak çeşitli konularda yazılar yazmış, fikirlerini ve mücadelesini dergi aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. (Şimşir, 2013, 147).

sepileyici madde üzerine yaptığı çalışma ile 1952 yılında Bilim Doktoru unvanını almıştır. Tatar Aygün-Şimşir Sebahattin, *Türkiye'de Faaliyette Bulunan Azerbaycanlılar (1920-1991)*, Berikan Yayınevi, 2013, s. 254-255

²¹Feyzi Aküzüm (Kars 1922-Ankara 1991): 1922 Kars doğumludur. İlk, orta ve lise eğitimini Kars'ta tamamlamıştır. 1945-1946 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinden Yüksek Ziraat Mühendisi olarak mezun olmuştur. Azerbaycan Kültür Derneği kurucu üyesidir. Azerbaycan Kültür Derneği yönetim kurulu üyeliği görevi yapmıştır.

²² Azerbaycan Kültür Derneği Tüzüğü, y.y.y, y.t.y, s.3

8.3.2. Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan Kültür Derneğindeki

Görevleri

“1 Mart 1955 tarihinde Azerbaycan Kültür Derneği 7. kongresinde yapılan seçim sonucunda yelik;

2 Aralık 1962 tarihinde düzenlenen kongrede yapılan seçim sonucunda Yönetim Kurulu görevi;

20 Aralık 1965 tarihinde düzenlenen kongrede yapılan seçim sonucunda üyelik ve İdare Heyetinde 2. Başkanlık görevi;

I. Başkanlık görevi ve Haysiyet Divanı yeliği;

10 Aralık 1968 tarihinde düzenlenen 20. Genel Kurul Toplantısında yapılan seçim sonucunda II. Başkanlık görevi;

Feyzi Aküzüm'n başkanlık döneminde üyelik ve yönetim kurulu görevi; Yine Feyzi Aküzüm'n başkanlığı döneminde 1 Şubat 1975'te yapılan toplantı sonucunda merkez yönetim kurulu ile danışma meclisi asil ve yedek üyeliklerinde bazı görev değişikliklerine gidilmiştir. Bu toplantı sonucu Mehmet Kengerli Danışma Meclisi asil yeliği görevine getirilmiştir.

27 Ocak 1979 tarihinde 27. Dönem Olağan Kongresinde yapılan seçimler sonucu Danışma Meclisi yeliği görevi;

1980 Askeri Harektından sonra tekrar faaliyet yapılmasına izin verilmesinin ardından 28 Mart 1981 tarihinde 28. Dönem Kongresinde yapılan seçimler sonucu Haysiyet Divanı yeliği;

14 Ocak 1984 tarihinde 29. Dönem Genel Kongresi'nde yapılan seçimler sonucu Haysiyet Divanı yeliği;

25 Ocak 1986 tarihinde 30. Dönem Genel Kurul toplantısında yapılan seçimler sonucu Haysiyet Divanı yeliği ve Genel Başkan Vekilliği.” (Şimşir, 2013, s. 193-194).

8.3.3. Dr. Mehmet Kengerli'nin Başkanlık Dönemleri

8.3.3.1. I. Başkanlık Dönemi

“Celal Odelli'nin 6 Haziran 1966 tarihinde bir dilekçe ile hem dernek başkanlığından hem de yönetim kurulu üyeliğinden istifa etmesi üzerine yönetim

kurulunca yapılan inceleme sonucunda dernek başkanlığından istifası kabul edilmiş ancak yönetim kurulu üyeliğinin devamına karar verilmiştir. Aynı toplantı sonucunda Dr. Mehmet Kengerli Azerbaycan Kültür Derneği başkanlığı görevine, Dr. Ahmet Yaşat ise başkanvekilliğine getirilmiştir.” (Şimşir, 2013, s. 193).

“Azerbaycan Kültür Derneği’nin faaliyetleri arasında bu dönemde derginin yayını birinci sırada yer almaktadır. Ancak bu işle görevli olan şahısların gerek kendi özel işleri gerekse maddi sıkıntılar sonucu dergi bir hayli zor günler geçirmiştir. Neticede dergi görevlilerinin dergi ile daha yakından ilgilenmeleri için derginin üç ayda bir yayınlanmasına karar verilmiştir.” (Şimşir, 2013, s. 193).

8.3.3.2. II. Başkanlık Dönemi

“Dr. Mehmet Kengerli, 10 Aralık 1968 tarihinde yapılan 20. Genel Kurul toplantısı sonucunda ikinci defa Azerbaycan Kültür Derneği’nin başkanlığına seçilmiştir. Yönetim kurulunda ise Dr. Ahmet Yaşat, Ahmet Karaca, Yahya Işıklı, A. Vahap Yurtsever, Aliye Bakü ve Müştak Karabağ görev almışlardır.” (Şimşir, 2013, s. 193).

“Dernek Yönetim kurulunun bu dönemde yine en büyük problemi derginin yayını meselesi olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Temmuz 1968’den beri yayınlanamayan dergilerin Ocak 1969 tarihine kadar ayrı ayrı ancak aynı zamanda yayınlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde Azerbaycan Kültür Derneği diğer derneklerle münasebetleri düzenlemek üzere oluşturulan protokol gereğince derneği başkan Dr. Mehmet Kengerli ile genel sekreter Ahmet Karaca’nın temsil etmesine karar verilmiştir.” (Şimşir, 2013, s. 193).

8.4. Anıtlar Derneği Faaliyetleri

8.4. 1. Anıtlar Derneği

“Türkiye Anıtlar Derneği, 31.03.1946 tarihinde Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, T.B.M.M. 2. Başkanı ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Şemsettin Günaltay, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Hamit Koşay, T. C. Merkez Bankası Muhasebe Müdürü Fethi Aktan, Türk Tarih Kurumu Baş Sekreteri Uluğ

İğdemir, Başbakanlık Müsteşar Muavini Hakkı Kâmil Beşe, Etnografya Müzesi Müdürü Remzi Oğuz Arık tarafından Ankara’da kurulmuştur.”²³

Genel merkez Ankara olup İstanbul’da da bir şubesi bulunmaktadır. Derneğin amacı dernek tüzüğü’nün 1. maddesini b bendinde şu şekilde belirtilmiştir:

- “Derneğin amacı: Hangi devirden kalmış olursa olsun, 2863 Sayılı Kanunun 7. maddesi kapsamına girmeyen anıtlar ve gayrimenkul eserlerle, aynı kanununun 10. – 11. – 12. ve 14. maddelerindeki kayıt ve şartlar çerçevesinde, yine hangi devirden kalmış olursa olsun tescil edilmiş veya tescile layık görülmüş gayrimenkul eserlerin ve tapu sicilinde dernek adına kayıt ve tescilli veya derneğin kontrol, denetim ve yönetiminde bulunan taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının bakımı, onarımı, korunması, kollanması ve çevresini güzelleştirmek.”
- “Bu eserlerin tanıtımı için yayımlar yapmak, seminerler ve konferanslar tertiplemek, sergiler düzenlemek suretiyle, halkımıza tanıtmak ve sevdirmek, yazılı hale getirip halkımıza sunmak ve gelecek kuşaklara aktarmak.”
- “Bu konu ile ilgilenen tüm özel ve tüzel kurum ve kuruluşlara yardımcı olmak ve iş birliği içinde çalışmak.”
- “Her derecede okul, akademi, fakülte, enstitü, üniversite, kreş, yurt, dispanser ve hastane açmak; açılmış olanlarla iş birliği yapmak ve işletmek.”
- “Sosyal himayeye muhtaç öğrencilere nakdi ve ayni yardımda bulunmak.”²⁴

Mehmet Kengerli Türkiye Anıtlar Derneği’ne 1955 yılında üye olmuştur. Kengerli bu dernekte yönetim kurulu üyeliği, başkan yardımcılığı ve başkanlık gibi görevlerde bulunmuştur. 23 sene bu dernekte başkan olarak görev yapmıştır. Başkanlığı süresince derneğin amacına ve çalışma alanına uygun olarak Türkiye’nin farklı bölgelerindeki çeşitli yapıların yenilenmesinde, temizlenmesinde ve onarımında, bu çalışmaların titizlikle ve düzgün yürütülmesinde çok emek sarf etmiştir. Ayrıca Kengerli Türk gençlerinin derneğe üye olarak kaydedilmesine

²³ Türkiye Anıtlar Derneği Tüzüğü, s.1

²⁴ Türkiye Anıtlar Derneği Tüzüğü, I. Madde b bendi

hassasiyet göstermiştir. Gençlerle birlikte dernek çalışmaları yürütülmüştür. Bunun yanı sıra arta kalan zamanlarda etrafındaki gençlere Milliyetçilik duyguları aşılamış, Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi konusunda onları aydınlatmıştır. Ayrıca yardıma muhtaç olan gençlerin eğitim, giyim ve yol gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında da yardımcı olmuştur.²⁵

²⁵ Anıtlar Derneği Genel Başkanı se Önal ile 18.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

9. MEHMET KENGERLİ VE DÜŞÜNCELERİ

9. 1. Siyasal Düşünceleri

Mehmet Kengerli'nin doğumu, I. Dünya Savaşı'nın başına denk gelmektedir. Ülkesi; I. Dünya Savaşı, Bolşevik İhtilali, Bolşevik Rus işgali gibi olaylardan doğrudan etkilenmiştir. Dolayısıyla Mehmet Kengerli henüz çocuk denebilecek yaşlarda aile fertlerinin de etkisiyle kendisini bağımsızlık mücadelesinin içinde bulmuştur. Yaşadığı bu süreçler siyasi düşüncelerini oluşturmaya başlamıştır. Mehmet Kengerli bu dönemlerden vefatına kadar Türk Dünyasında yaşanan olaylar neticesinde siyasi düşüncelerini çeşitli platformlarda konuşmalar yaparak, dergilerde yazılar yazarak ifade etmiştir.

9. 1. 1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kurulması

Gürcistan'ın Maveraya-yı Kafkasya birliğinden ayrılmasının hemen ardından birlikte bulunan Azerbaycan Türkleri toplanmışlar ve Azerbaycan Millî şurasını ilan ederek, başkanlığa Mehmet Emin Resulzade'yi seçmiş ve 28 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te Azerbaycan Misak-ı Millisini ilan etmişlerdir. Bu Misak-ı Millî Azerbaycan'ın İstiklâlinin resmî belgesi niteliğindedir. (Şimşir, 2019, s.47).

“Azerbaycan Misak-ı Millisi şu maddelerden oluşmaktadır;

1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkı hâkimiyet hakkına malik olduğu gibi, Güneydoğu Maveraya-yı Kafkasya'dan ibaret Azerbaycan dahi kamulu'l hukuk müstakil bir devlettir.
2. Müstakil Azerbaycan Devleti'nin şekli-i idaresi halk cumhuriyeti olarak takarrür eder.
3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletlerle, bilhassa komşu olduğu millet ve devletlerle münasebeti hasane tesisine azmeder.
4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, mezhep, sınıf, meslek ve cins farkı gözetmeden hududu dâhilinde yaşayan bütün vatandaşlara hukuk-ı Millîye ve vataniye temin eder.
5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisi dâhilinde yaşayan bilcümle milletlere serbest inkişafı için geniş meydan bırakır.
6. Meclis-i Mebusan toplanıncaya kadar, Azerbaycan idaresinin başında arayı umumiye ile intihap olunmuş Şurayı Millî ve Şurayı Millîye karşı mesul hükümet-i muvakkat durur.” (Şimşir, 2019, s.47)

“Yaklaşık yüz sene süren Rus işgal ve istilasına karşı verilen büyük mücadele neticesinde Azerbaycan Türkleri, Mehmet Emin Resulzade önderliğinde 28 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Azerbaycan Millî Şurasının kurduğu bu ilk Türk Cumhuriyeti'nin hükümet başkanlığına Fethali Han Hoyski seçilmiştir. Fethali Han'ın ilk işi büyük devletlerin merkezlerine bir telgraf çekip istiklâl ilanını bildirmek olmuştur.” (Şimşir, 2018, s. 33).

Mehmet Kengerli'ye göre bağımsızlık, verilen mücadelelerin güzel bir neticesi olarak nitelendirilmektedir. Fakat Kengerli, işin sadece bağımsızlığı elde etmekle bitmediği bu bağımsızlığı muhafaza etmek için çok daha fazlasının yapılması gerektiğini düşünmektedir. Nitekim bağımsızlığı koruma konusunda yapılan hatalardan şu sözlerle bahsetmektedir: “Bağımsızlığımızı kazanmaya kazandık ama ne yazık ki işgalci totaliter bir rejimden bağımsız demokratik rejime geçiş aşamasında pusuda fırsat bekleyen ezeli düşmanlarımıza karşı toprak bütünlüğümüzü koruma imkânlarına sahip olamadık. Çünkü Millî ordudan mahrum, devlet kuruculuğunda deneyimsiz, çevremizdekilerin de bizim gibi iyi niyet sahibi olduklarına güvenerek hazırlıksız yakalandık. Bu nedenlerdir ki toprak bütünlüğümüze yönelik beklenmedik tehlikeleri önceden sezerek önleyici tedbirler almakta o anki gücümüzü aşan Millî önemi haiz çok büyük zorluklarla karşılaştık ve düşmanlarımızca çok daha önceden planlanarak hazırlanmış bulunan tuzak engellerini maalesef aşamadık, halen de milletçe bunun mücadelesini vermekteyiz” (Kengerli, 1997, s. 8).

Mehmet Kengerli, konuşmasının devamında Ermenilerin Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki topraklarına göz dikmesi sonucunda Azerbaycan açısından yaşanan mağduriyetlerden söz etmektedir. Bu mağduriyetler çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; BM ve AGİT gibi kuruluşların bu meselede gayriciddî tutum sergilemeleri ve bu tutumun da Ermenilere cesaret vermesi, Ermenilerin işgal ettiği bölgelerde bulunan Türk-İslam eserlerine zarar vermeleri ve bunları yabancı koleksiyonerlere yok pahasına satması, işgal ettikleri rayonlarda bulunan devlete ya da özel şahıslara ait sanayi kuruluşları, okul, hastane vb. yapıları yıkmaları ve yine bu rayonlarda yaşayan Azerbaycan Türklerini zorunlu olarak göç ettirmeleri, hem göç sırasında hem işgal sırasında çocukların fiziki ve ruhsal sağlıklarının zarar görmeleridir. Tüm bu yaşananlara bakıldığında Azerbaycan Türkleri bağımsızlıklarını elde etmelerinin sonucunda çeşitli sıkıntılarla karşı karşıya

kalmışlar ve bunlarla mücadele etme konusunda deneyimsizlikten kaynaklı bazı sıkıntılar yaşamışlardır. Özellikle işgalci Ermenilerin, çeşitli devletlerden buldukları desteklerle Azerbaycan Türklerinin topraklarına göz dikmesi bağımsız Azerbaycan Devleti'ni oldukça zor durumda bırakmıştır. (Kengerli, 1997, s. 8).

9. 1. 2. 27 Nisan Millî Matem Günü

27 Nisan 1920 tarihi hem Azerbaycan Türkleri hem de Türk dünyası için şüphesiz ki bir matem günüdür. Rusya, yüzyıllardır emeli olan Kafkas petrolünü ele geçirmek ve bu amacı gerçekleştirirken kendisine yardımcı olan Ermenilere verdikleri sözleri yerine getirebilmek için Azerbaycan topraklarını işgale başlamıştır. İşgal başta Azerbaycan olmak üzere Türk dünyası tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

“Moskova, Ermenistan’a vatanımızın Nahçevan, Zengezur, Karabağ ve Gence gibi mühim ve kıymetli parçalarını söz vermişti. Bu sözünü tutmak üzere Moskova ilk kanun 1920’de Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’ni kendi arzusuyla Karabağ, Zengezur ve Nahcivan’ı Ermenistan’a terk etmeğe icbar etti. Azerbaycan Türkünün mukaddes kanı pahasına düşmandan geri alınıp ana vatana yapıştırılmış olan bu topraklar Nerimanof tarafından Ermenistan’a bahşiş ediliyordu. Fakat Azerbaycan halkının mukavemeti ‘Müsavat’ fırkasının siyasi diplomatik müdahalesi neticesinde bu topraklardan bir kısmı Ermenistan’a verildiyse de mütebaki kısmı Azerbaycan, Karabağ ile Nahçevan’ı ayıran bir Zengezur’unu, Gence ve Kazağın dağlık kısımlarını Ermenistan faydasına kaybettiği gibi memleketin tam göbeğinde ‘Muhtar Dağlık Karabağ’ vilayetine de malik oldu.” (Mehmetzade, 1991, s. 122-123).

"Rus Bolşevik Kızıl Ordularının yaptığı işgal Azerbaycan Devleti ve Azerbaycan Türkleri açısından büyük felakete yol açmıştır. Yüzlerce binlerce şehit verilmiş, onlarca köy basılıp boşaltılmıştır. 27 Nisan şehitlerinin içerisinde Fethali Han Hoylu²⁶, Nesip Bey Yusufbeyli²⁷, Ağaoğlu Hasan Bey²⁸, Mehmet Bağır Bey²⁹, İbrahim Yusuf Bey³⁰, Piri Mürselzade³¹, Kabulzade İslam Bey³², Köçerili

²⁶ Azerbaycan Milli Hükümetinin ilk başbakanı ve son Dış İşleri Bakanı'dır.

²⁷ Müsavat Partisi Genel Başkan Yardımcısı, Milli Eğitim Bakanı ve son Başbakan idi.

²⁸ Milli Azerbaycan Parlamentosu ikinci Başkanı idi.

²⁹ Türkçülüğü, demokrasiye bağlılığı ve Azerbaycanlılığı ile tanınan bir siyaset adamı idi.

³⁰ Vatanperver ve önemli hizmetleri bulunan bir işçi idi.

³¹ Azerbaycan'ın istiklalci aydın gençlerinin ve Milli matbuatın önemli bir temsilcisi idi.

³² Azerbaycan'ın üstün vasıflı, idealist ve Vatanperver bir öğretmeni idi.

Feridun Bey³³, Dr. H. B. Refibeyli³⁴, General Murat Tlehas³⁵, Vesile Hanım³⁶, Ahmet Bey³⁷, Kaytabaşı³⁸, Kasımlı Kasım Bey³⁹, Dr. Hasanzade Dadaş⁴⁰ gibi Azerbaycan'ın istiklâli için çok değerli emekleri bulunan kişiler de bulunmaktadır." (Kengerli, 1990, s. 26-27).

Şehitlerin dışında bir de sürgüne gönderilenler vardır. Sürgün yeri buzlu cehennem olarak da bilinen Sibiryadır. Sürgüne gidenler, dört saat gündüz yirmi saat gece, -40, -45 derece iklim koşullarında hayat mücadelesi vermişlerdir. Sürgüne gidenlerin %40'ı donarak ölmüştür. Bolşevikler katliamlarına sadece yurtiçinde değil yurtdışında da devam etmiştir. İşgalin ardından mücadeleyi yurtdışından sürdürmeye çalışan vatanperverlerden bazıları İran bölgesinde yakalanarak şehit edilmiştir. (Kengerli, 1990, s. 27).

Kızıl Rus Bolşevik işgali Azerbaycan'ın siyasi coğrafyasında da değişikliklere yol açmıştır. 1921 yılından itibaren çeşitli düzenlemeler yapılmış ve bu düzenlemeler Azerbaycan'ın aleyhine olmuştur. Toprak kayıpları ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır: "Zakatala, Haçmaz ve Kuba'dan 3 bin kilometrekarelik bir kesim alınarak Dağıstan'a verilmiş, 10 bin kilometrekarelik toprağımız 600 bin nüfusu ile Borçalı, Karayazı ve Lüksemburg bölgeleri köy, kasaba ve şehirleri ile birlikte Gürcistan Cumhuriyeti'ne verilmiş; Gökçe gölü, Zengezur, Gerus, Güllüdüz, Kafan, Kaçaran, Çarmuk, Mihri ve Mihri dağı silsilesini kapsayan 16 bin kilometrekarelik bölgemizde Batı Azerbaycan toprakları üzerinde kurulmuş bulunan Ermenistan Cumhuriyeti'ne verilmiştir. Böylece 29 bin kilometrekare toprağımız 27 Nisan'ın komşularımıza 'mükâfatı' olarak peşkeş çekilmiştir. Bu suretle 115.000 kilometrekare olan Millî sınırlarımızın içerisindeki topraklarımızın yüzölçümü 86.000 kilometrekareye düşmüştür." (Kengerli, 1990, s. 28). Bu siyasi coğrafyadaki değişiklikler Nahcivan ve Dağlık Karabağ gibi sorunlara da yol açmıştır.

³³ Azerbaycan'ın irfan ve öğretmenlerinin babası, Azerbaycan Edebiyat Tarihi'nin ilk araştırmacısı idi.

³⁴ Gence Valisi idi.

³⁵ Bakü Umumi Valisi idi.

³⁶ Azerbaycan'ın idealist ve vatanperver bir öğretmeni idi.

³⁷ Vesile Hanım'ın kocası, Azerbaycan Milli Ordusu'nun değerli bir subayı idi.

³⁸ Azerbaycan Millî Savunma Bakanlığı Genel Kurmay Başkanlığı üyesi, General idi.

³⁹ Merhum Başbakan Nesip Bey Yusufbeyli'nin özel kalem müdürü idi.

⁴⁰ İstiladan sonra gizli yer altı mücadele hareketini yöneten bir vatanperver idi.

İşgal, Azerbaycan Millî eğitimini etkilemiş, alfabe üzerinde çıkar çevreleri tarafından çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Latin alfabesi ve Kiril alfabesi üzerinde yapılan tartışmalar Azerbaycan halkına kimliğini unutturmak ve geçmişinden koparmak için yapılmıştır. Alfabe meselesi sadece eğitimde değil ekonomide, ziraatta, sanayide, ilimde, fende, teknolojiye, idarede, ulaşımda, maliye ve ticaret gibi pek çok alanda problem olmuştur. Rusça terimler, bu alanlarda Azerbaycan Türkçesine “Oktyabr İnkılâbı Terminolojisi” adı altında transfer edilmiştir. Ruslar, karşı çıkanları ise “İnkılâp karşıtlığı” ile suçlamışlar ve halka bu terimleri kabullenmeleri konusunda baskı uygulamışlardır. Mehmet Kengerli konuyla ilgili bu durumun ciddiyetinin çok önemli olduğu ve halen daha bazı çevrelerin bu konular üzerinde pazarlık yapmak istediklerini belirtmiştir. Azerbaycan Türküne düşen görev ise bu konuda her zaman katı bir tutum sergileyerek alfabelerine sahip çıkmaları tavsiye edilmiştir. İşgalin eğitim açısından sonuçları sadece alfabe ile bitmemiş vatanperver öğretmenler ve 250 kadar Bakü Darülfünun öğrencisi ‘Müsavatçı’, ‘Panislamist’, ‘Yenilik karşıtı’, ‘Millîyetçi’, ‘Pantürkist’ gibi suçlamalar ile işten atılmış ya da hapse gönderilmiştir.(Kengerli, 1990, s. 28).

27 Nisan Azerbaycan tarımı ve Azerbaycan köylüsü üzerinde de oldukça olumsuz etkiler bırakmıştır. Konuyla ilgili olarak Kengerli: “27 Nisan 1920’de Azerbaycan’ın Kızıl Rus Bolşevik orduları tarafından istilası, köylüye de memnun edici bir şey getirmemiş, aksine onun elinde ve şahsi mülkiyetinde bulunan arazi, tarla, bağ-bahçe ve meraları ellerinden alınarak devlete mal edilmiştir. Yıllık 400 manat geliri olan köylü %30 vergiye tabi tutulmuş, 900 manat geliri olan %51 vergi ödemeye mecbur tutulmuş, hayvanı yokken ‘et’ vergisi, ineği yokken ‘yağ’ vergisi ödemek zorunda bırakılmıştır. Bu vaziyet öyle bir hal almıştır ki köylü yakasını devletin elinden kurtarabilmek için elinde avucunda ne varsa onu devlete vermeye razı olmuştur” (Kengerli, 1990, s. 30).

“Tarım ve hayvancılıkta Kafkasya’nın en önemli bölgesi olan Azerbaycan’da 1929-1930 yıllarında buğday ekilmiş tarlaların yeniden sürülerek pamuk ekilmesine dönüştürülmesi, Azerbaycanlıları korkunç bir açlık tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. 1930-1931 yıllarındaki açlık ve sefaletin sebebi işte bu bilinçsiz, plansız ve Türk köylüsünün alışmadığı bir yöntemle tarım üretimine geçiş olmuştur.” (Kengerli, 1990, s. 30).

Şüphesiz ki burada Rusların amacı Azerbaycan Türklerini kendilerine bağımlı hale getirmektir. Reform adı altında yapılan çalışmalar Azerbaycan tarımını ve ekonomisini oldukça olumsuz etkilemiş, sadece bununla da kalmayıp Azerbaycan halkını açlıkla karşı karşıya bırakmıştır. Konulan yüksek oranlı vergiler köylüyü işinden soğutmuş, kâr yapmak bir yana karınlarını doyuracak kadar iş yapmaya sevk etmiştir.

Rusların bu işgaldeki en temel amaçlarından biri hiç şüphe yok ki Bakü petrollerini ele geçirmektir. Rus askeri ve sivil sanayisinin ana ham maddesi petroldür. Bu sebepten petrolün sömürülmesi Ruslar için çok önemli ve hata kaldırmayacak bir meseledir. Zira büyüyen ve gelişen Rusya için savunma sanayini geliştirecek bu derece önemli bir kaynak riske atılmamalıdır ki herhangi bir savaş durumunda Rus ordusunun temel unsurları (motorize birlikler, uçaklar, tanklar ve silah üreten fabrikalar) petrolle hareket edebilmektedir. Azerbaycan'ın yer altı kaynaklarının sömürüsü sadece petrolle sınırlı kalmamış demir, bakır, kurşun, tuz, doğalgaz gibi önemli madenler de sömürü listesine dâhil edilmiştir. Bunların haricinde ipekçilik sanayinden, pamuk mamullerinden ve şarapçılıktan elde edilen değerli ürünler de sömürülmüştür. (Kengerli, 1990, s. 30-31).

Ruslar her bakımdan asimile etmek istedikleri Azerbaycan Türklerini dinsel bakımdan da asimile etmek istemiş ve onların da kendileri gibi inançsız olmalarını istemişlerdir. İşgalin ardından Azerbaycan'da bu hususta çeşitli yayınlar yapılmış ve devlet çeşitli sebeplerle din adamlarını tutuklamış, camileri ve mescitleri kapatmış ve dinsizlik moda haline getirilmek istenmiştir. Kengerli konuyla ilgili olarak “Dini insanların hayatından silip atabilmek için kurulan Mücadeleci Allahsızlar Cemiyeti yayınları olarak dokuz adet dergi ve gazete 1931 yılından beri devamlı çıkmaktadır. Yalnız 1958-1962 yılları arasında din aleyhtarı kitap ve süreli yayınların sayısı 31.089.000 nüshadır. İlk dinsizlik okulu 1948'de açıldı. 1981 de ise bu okulların sayısı Rusya'da 84'e yükseldi. Sovyetler Birliğinde o cümleden Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dini neşriyat, dini ibadet, din kitabı baskısı, din öğretimi yasaklanmıştır, mabet akarları ise tamamen devletleştirilmiştir. Din adamları tutuklanmış, sürgüne gönderilmiş, kurşuna dizdirilmiş, camiler mescitler, medreseler, ibadetgâhlar kapatılmış veya tamamen yıkılarak yok edilmiştir. Azerbaycan'da 1920 yılına kadar 12.825 cami, mescit ve ibadetgâh varken bugün 8,5-9 milyon Müslüman Türk'e yalnız 17 cami sözde hizmet vermektedir.” (Kengerli, 1990, s. 30).

27 Nisan'a genel olarak bakıldığında Rusların Azerbaycan Türklerini ve sahip oldukları her şeyi sömürmek için başlattıkları işgal hareketidir. Bu işgal hareketi, çağına göre oldukça ilkel yöntemlerle kişi hak ve özgürlüklerini umursamadan hızla büyümüş ve giderek Azerbaycan'ın her anlamda sömürülmesine kadar ilerlemiştir. Bu süreçte Azerbaycan Türklerinin hakları sözde dünyaya huzuru ve barışı getirmek için kurulan güçlü devletlerin yönetiminde bulunduğu çeşitli örgütler tarafından görmezden gelinmiştir. Bu da 20. yüzyılın en kanlı işgallerinden birini yapan Ruslara cesaret vermiş, Azerbaycan topraklarında insanlık bir süreliğine unutulmuştur.

9. 1. 3. Karabağ Sorunu Hakkındaki Görüşleri

9. 1. 3. 1. Karabağ

Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras Irmakları ile Gökçe gölü arasındaki Arran'ın yukarı kesimindedir. Çevresinde geniş ovalar bulunur. Su kaynakları bakımından zengindir. Toprağı verimli olduğundan tarıma elverişlidir. Şifalı kaplıcaları bulunmaktadır. Tarihte Türklerin, kışlık olarak kullandıkları bir bölgedir. (Kengerli, 1999, s. 7).

Mehmet Kengerli, Karabağ sorunu konusunda hassas olan ve aynı zamanda bu konu ile ilgili bir hayli araştırma yapmış bir isimdir. Bu konu ile ilgili çeşitli platformlarda konuşmalar yapmış, özellikle Azerbaycan dergisine yazılar yazmıştır. Kengerli bu konunun Türk ve dünya kamuoyunda tam olarak anlaşılamadığını düşünmektedir. Bu sebeple yaptığı çalışmalarda en temel amacı konunun doğru olarak anlaşılması ve kamuoyunun doğru şekilde aydınlatılması olmuştur.

Bu yanlışları Azerbaycan Kültür Derneği'nin 13 Kasım 1999'da düzenlediği toplantıda şu sözler ile ifade etmiştir: "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Tarihi Karabağ bölgesinde Kuzey hamisinin desteği ile Ermenistan'ın saldırısı sonucu son yıllarda cereyan eden kanlı hadiselerle dünya kamuoyunun gündemini işgal eden bu bölge Türkiye ve dünya basını tarafından maalesef çok yanlış tasvir edilegelmiştir." (Kengerli, 1999, s. 6).

"Türk kamuoyuna bu bölgede cereyan eden hadiseler gelişigüzel ve bazen gerçekler göz ardı edilerek takdim edilmektedir. Tarih yanlışlıkları coğrafya ve terim hataları dışında zaman zaman hatta sanki Karabağ eskiden Ermenistan toprağıymış gibi 'Ermeniler Karabağ'ın tekrar kendilerine iadesini talep ediyor' veyahutta 'Azerbaycan yönetimi Karabağ'da hak iddia ediyor' şeklinde Millî menfaatlerimize

tamamen ters düşen son derece tehlikeli ve tehlikeli olduğu kadar da gayri ciddi yazı ve ifadelere de rastlamakta olduğunu üzümlere belirtmek isterim. Hatta Karabağ ile Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti dahi birbirleri ile karıştırılmaktadır." (Kengerli, 1999, s. 6).

Kanaatimce Karabağ ile daha doğrusu 'Dağlık Karabağ' ile ilgili Azerbaycan aleyhinde Türkiye'de çıkan bazı basın haberleri Türkiye'de olduğu gibi Dünya kamuoyunun da zihinlerinde bulanıklık oluşturabilecek bilgisizlikten kaynaklanan hatalardır. Basındaki bu üzümlü ifade hataları kuşkusuz bu zevatin bölge tarihini, coğrafyasını, hangi milletlerle meskûn oluşunu, idari, siyasi ve sosyal yapısını kapsayan gerçek kimliğini bilmemelerinden ortaya çıkmaktadır. Bu ve buna benzer hallerde bizlere düşen Millî bir görev vardır: Yazılarımızda, konuşmalarımızda, konferans ve seminerlerimizde Karabağ'ı gerçek yapısı ile tanıtmaya çalışmak" (Kengerli, 1999, s. 6).

9. 1. 3. 2. Ermenilerin Karabağ Planı

19.yüzyılda Çarlık Rusyası sıcak denizlere inme ve Kafkas petrollerini ele geçirmek doğrultusunda izlediği politikalar gereği bölgede Müslüman Türklere karşı güç olarak kullanabileceği bir grup aramaktadır. Bu grup, Türklere iyi tanıyan fakat onlarla ortak bağı (din gibi) bulunmayan bir grup olmalıdır. Tarife en çok uyan grup Hristiyan Ermenilerdir. Bu düşünce doğrultusunda Ermeni göçmenler Ruslar tarafından 1805 tarihinden başlamak üzere Karabağ bölgesine yerleştirilmeye başlanmıştır. 1822'de Rus Çarı'nın Karabağ Hanlığı'nı dağıtmasının ardından ise göç hareketleri hızlanmıştır. Karabağ bölgesindeki Ermeni nüfusu giderek artmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra batılı devletler ve Rusya'nın bölgede bir Ermeni Devleti kurulmasına sıcak bakması Ermenileri de umutlandırmış ve bu hayali gerçekleştirebilmek için harekete geçmişlerdir. 1890 yılında Ermeniler "Taşnaksütyun" isimli bir cemiyet kurmuşlardır. Cemiyet 1904 yılında yaptıkları toplantıda Kafkasya'da bir Ermeni Devleti kurulması isteği konusunda karara varmışlardır. Bu doğrultuda cemiyetin silahlı çeteleri Rus ordusunun içerisindeki düzenli Ermeni birliklerine dâhil olmuştur. Bu birlik Karabağ'a hâkim olabilmek için Karabağ'ın merkezi Şuşa şehrine Hankendi'ye, Askeran'a, Akdam'a, Berde'ye, Noraşin ve Terter'e saldırmışlar, savunmasız insanları çocuk kadın ayırmaksızın katletmişlerdir. Katliamda 26.000 Azerbaycan Türkü şehit olmuştur. Ayrıca

Ermeniler ele geçirdikleri bölgeleri yakmışlar, yıkmışlar, tahrip etmişlerdir. Olayın ardından Türkler hızlı bir şekilde silkinerek silahlanıp Ermenilerin üzerine yürümüşler ve Ermeniler zor durumda kalarak bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardır. Böylece Azerbaycan Türkleriyle Ermenilerin arası bozulmuş ve bu olaydan sonra Karabağ coğrafyası üzerinde çeşitli sorunlar yaşanmıştır. (Kengerli, 1989, s. 26).

Ermeniler Bolşevik İhtilalı sırasında ikinci şanslarını denemişlerdir. Bu kez başkent Bakü'ye göz diken Ermeniler işgale kalkışmışlar fakat başarılı olamamışlardır. Başarılı olamayınca Bolşevik Kuvvetleri ile birleşerek 31 Mart 1918'de bir katliam daha yapmışlardır. Gence, Şamah'ı ve Karabağ'ın çeşitli köy ve kasabalarında eş zamanlı bir katliam daha yapmışlardır. Yine aynı şekilde kadın çocuk ayırmaksızın önlerine geleni katletmişler, yerleşim yerlerini tahrip etmişlerdir. (Kengerli, 1989, s. 27).

Karabağ bölgesindeki asıl olaylar 27 Nisan 1920 Rus Kızıl Bolşevik ordularının Azerbaycan'ı işgalinden sonra başlamıştır. Azerbaycan topraklarından 3000 km² Dağıstan'a, 10.000 km² Gürcistan'a ve 15.000 km² de Ermenistan'a peşkeş çekilmiştir. Böylece Ermeniler kendi çabalarıyla, katliamlarıyla ulaşamadıkları hedeflerine Bolşeviklerin işgali sonucunda ulaşmışlar ve Azerbaycan toprakları üzerinde Ermeni Devleti kurulmuştur. (Kengerli, 1989, s. 28).

9. 1. 3. 3. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Kurulması

Ermeni Devleti'nin kurulmuş olması Ermenileri tatmin etmiş olmamalı ki Rusya ve batılı devletlerin desteği ile Karabağ bölgesinde Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge kurulması konusunda talepte bulunmuşlardır. Pazarlıklar başlamış, görüşmeler yapılmıştır. Mehmet Kengerli bu konuyla ilgili "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin İhdası" başlığı altında şu ifadelerde bulunmuştur: "Karabağ'ın tam ortasında Yukarı Karabağ'da (şimdiki tabirle Dağlık Karabağ'da) bir özerk bölge kurulmasına çalışılmış ve pazarlık 4.7.1921'den 7.7.1923'e kadar devam etmiştir. Kaf büro şefi İ. V. Stalin'in başkanlığındaki "İhdas Komitesi" Karabağ'ın yukarı, dağlık bölgesini kapsayan Şuşa, Hankendi, Noraşin Askeran, Akdere ve Hadrud'dan oluşan bölgeyi 'Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti' ismi altında Azerbaycan'a bağlı özerk bölge olarak sınırlandırmaya çalıştılar. Kirov, Orçonikidze, Myasnikov, Nazaretyan, Mirzoyan, Oraholişivili Nerimanov, Figantner, Breytman, Sintzadze, Midivani,

Svanidze ve Azizbekov'dan müteşekkil komite, 7.7.1923'te 'Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti' kurulduğuna dair kararnameyi yayınlamışlardır. Bu kararname yayınlandığı zaman bölgedeki Türk nüfusu %67,5 Ermeni nüfusu ise bu altı ilçede %30 idi. Ne var ki Sovyetlerin planlı şekilde uyguladığı iskân politikası sonucu bugün bölgede Türk nüfusu %31, Ermeni nüfusu ise %68 civarlarındadır." (Kengerli, 1990, s. 45).

Bu katliamların ardından 1985 yılına kadar olan zaman zarfında bölgede tansiyon ara ara yükselmiştir. Ermeniler ise Karabağ bölgesinden daha fazlasını alabilmek için faaliyetlerine hiç ara vermemiş, batılı devletlerle çeşitli kulisler yapmışlardır. "Ermenilerin bu siyasi ve terör örgütlerinden 15'i Ermeni Patriği I. Vasken'in çağrısı ile toplanarak 1979'da Paris, 1983'te Lozan ve 1985'te Sevr Kongrelerini yapmışlardır. Bu toplantılarda bir 'Ermeni Konseyi' kurulmuş ve bir 'Ermeni Anayasası'nı kabul etmişlerdir. Bu anayasaya göre bütün faaliyet ve propagandalarını Sovyet Ermenistan'ı ile iş birliğine ve Azerbaycan'daki Ermeniler üzerine yoğunlaştırmaya çalışmışlardır" (Kengerli, 1990, s. 45).

9. 1. 3. 4. Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin Ermenistan Cumhuriyeti'ne Bağlanması

1985 yılında Mihail Gorbaçov Sovyetlerde iktidarı ele geçirmiştir. Ermenilere göre Gorbaçov Karabağ meselesinde Ermeniler lehine politikalar izleyecektir. "Gorbaçov'un uygulamaya geçtiği politikanın verdiği güç ile Azerbaycan Türkleri de seslerini yükseltmeye başladığında Rusya belki egemenliği altındaki diğer Türklerin de benzer taleplerde bulunmaması belki de Azerbaycan'ın ekonomik zenginliğini kaybetmemek için elindeki Ermeni kartını açarak, Azerbaycan ile Ermenistan'ın arasını açmaya başlamıştır. Ermeni diasporasının da devreye girmesi neticesiyle Ermenistan'da yaklaşık 300 bin Azerbaycan Türkü ile Karadağ'daki mevcut yönetime karşı Ermeniler harekete geçmiştir. (Şimşir, 2018, s. 253). Bu düşünceyle Ermeniler hem Rusya'yı hem bütün dünyayı Karabağ bölgesinin kendilerine ait olduğuna inandırmaya çalışmışlar bu doğrultuda çeşitli ülkelerde lobiler oluşturmuşlardır. Ermeniler dünyadan aldıkları destek ile Kasım 1987'de din adamlarının Moskova'daki Ermeni mezarlığında yapılan ayin sonrasında Dağlık Karabağ üzerinde hak iddia ederek kampanyayı bizzat başlatmışlardır. I. Vasken Erivan televizyonundan dünya Ermenilerine ve Hristiyan âlemine çağrıda bulunarak yardım talep etmiştir. Bu meseleyi Gorbaçov'un çözeceğine inandıklarını da sözlerine eklemiştir. Ayinin ardından 75.000 Ermeni'nin imzasını taşıyan ilhak

dilekçesi Gorbaçov'a verilmiştir. İki Amerikalı senatör Gorbaçov ve Reagan'e tel çekerek toprakların sahibi olan Ermenilere verilmesini talep etmiştir. Avrupa Parlamenterleri Acilciler Grubu Alt komitesi Ermeni isteklerini sempati ile karşıladıklarını Gorbaçov'a iletmiştir. Bunlara ek olarak Ermeni isteklerini Sovyet liderlerine iletmeye giden Ermeni şairi Silva Kaputikyan'a Gorbaçov'un "tamam siz kazandınız" halledeceğim diye vaatte bulunması ve bunun Ermeni basınında hızla yayılması olayların büyümesine neden olmuştur. Bu vaat sonrasında iyice cesaretlenen Ermeniler Karabağ'ın Akdam şehrinde iki Azerbaycan Türkü genci öldürmüşlerdir. (Kengerli, 1990, s. 45-46).

Ermeniler faaliyetlerine giderek hız kazandırmışlar Türk köylerine baskınlar düzenlemişler, yolları kesmişler, vatandaşları esir almışlardır. Giderek büyüyen olaylar sonucunda Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti de Azerbaycan'dan ayrılma kararı almıştır. Dağlık Karabağ'daki Ermeniler Azerbaycan hükümetini tanımamışlar, doğrudan Ermenistan Cumhuriyeti ile ilişki kurmuşlar, Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağı indirilmiş yerine Ermenistan Stan bayrağı göndere çekilmiştir. Azerbaycan hükümetinin haberi olmadan Şuşa şehir yakınlarındaki tophane yıkılarak yerine alüminyum fabrikasının yapılacağı Ermeniler tarafından bildirilmiştir. Fakat sonradan anlaşılacağı üzere Alüminyum fabrikası değil silah fabrikası inşa edilmiştir. Aynı günlerde Bakü'de üç Azerbaycan Türk'ü genç öldürülmüş yıl sonuna kadar Ermenistan'dan zorunlu göçe tabi tutulanların sayısı 200 bini aşmıştır. (Kengerli, 1990, s. 45-46).

9. 1. 3. 5. Azerbaycan Türklerinin Olaylar Karşısındaki Tutumu

“Azerbaycan’da Muttalibov Hükümeti’nin meseleleri çözmekte yetersiz kalması üzerine Azerbaycan Türklerinin kalbinden doğan Halk Cephesi Hareketi hem Sovyet yönetimine hem de Azerbaycan’daki Moskova taraftarı yönetim ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Hareketin başkanlığını yürüten Ebulfez Elçibey ve ekibi kısa sürede hem aydınların hem de halkın kurtuluş ümidi haline gelmiştir.” (Şimşir, 2018, s. 253).

"Temmuz 1989'da Azerbaycan Türklerinin olaylar karşısındaki tutumlarında büyük değişimler meydana gelmiştir. Haksızlıklara, katliamlara, oyalamalara ve olaylara karşı sessiz kalınmasına daha fazla sabredemeyen Azerbaycan halkı tepkilerini ortaya koymak amacıyla çeşitli mitingler, gösteriler yapmışlardır.

Azerbaycan Cumhuriyeti toprak bütünlüğünün mevcut yönetim ile korunamayacağını anlayan Azerbaycan Türkleri illegal olarak 'Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurmuştur. 2 Eylül 1989'da büyük bir miting düzenlemişler ve Bakü meydanında bir milyon Azerbaycan Türkünü toplamışlardır. İlk defa bu mitingde Millî Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ay yıldızlı üç renkli bayrağı ile M. E. Resulzade'nin 'Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez' sözü pankartlarda yer almıştır. Halkın direnişine daha fazla dayanamayan Azerbaycan Hükümeti ve Komünist Partisi AHC ile bir araya gelip beraber çalışmayı kabul etmiş ancak bu çalışmalardan sonuç alınamamıştır. Azerbaycan Türk'ünün yükselişi karşısında çaresiz kalan yerel yönetim 5 Ekim 1989 tarih ve 404 sayılı Azerbaycan Parlamentosu kararname ile AHC'yi resmen tanımıştır. Böylece AHC legal hale gelmiştir." (Kengerli, 1990, s. 47).

Zamanla mitingler halk hareketine dönüşmüş milyonlar toplanmaya başlamıştır. 19 Ocak'ta kriz patlama noktasına gelmiştir. Azadlık meydanında toplanan bir milyona yakın Azerbaycan Türkü dönemin parti birinci sekreterini ve hükümeti istifaya davet etmiştir. Bu durumdan endişelenen komünist idareciler mart ve eylülde yapılacak seçimleri Halk cephesinin kazanmasından korkmuş ve bu durumu değiştirmek için bir dizi çalışmalara başlamışlardır. 19 Ocak Cuma gününü 20 Ocak Cumartesi'ye bağlayan gece Rus orduları Bakü'ye karadan, havadan ve denizden saldırıya geçmişlerdir. Sivil halkın üzerine ağır saldırılar gerçekleştirilmiştir. Katliamda yüzlerce kişi şehit olmuş ve yaralanmıştır. Yaralılara müdahale katliamdan ancak beş saat sonra yapılabilmektedir. Rus orduları bu katliamı Azerbaycan Türklerinin seslerini bastırmak ve Rus egemenliği altındaki diğer milletlere de gözdağı vermek amacıyla gerçekleştirmiş fakat bu olay hem Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık konusunda daha çok azim etmelerine hem de SSCB'nin çöküşünün hızlanmasına neden olmuştur. (Kengerli, 1993, s. 17).

9. 1. 3. 6. Uluslararası Kuruluşların Olaylara Tepkisi

Yaşanan tüm bu olaylara uluslararası kuruluşların tepkisi ise güvenilirliklerini zedeleyecek cinstendir. Uluslararası Kızılhaç, UNESCO, UNICEF, BM ve AGİT gibi kuruluşlar olaylara seyirci kalmıştır. BM Güvenlik Konseyi olaylar ile ilgili olarak dört karar almıştır. Bu kararlar:

"Birinci Karar: Konseyin 30 Nisan 1993'te yapmış olduğu 3205 sayılı toplantısında ittifak ile almış olduğu 882 sayılı çözüm tasarısı karardır. Kararın maddeleri şunlardır:

Madde 1: Bütün düşmanlıklar, düşmanca tavırlar ve silahlı saldırılar, kalıcı bir ateşkesin sağlanması açısından derhal durdurulmalı ve aynı zamanda işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından derhal çekilmelidir.

Madde 2: İlgili taraflar Minski grubunun Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı barış görüşmeleri çerçevesinde, sorunun çözümü için derhal barış görüşmelerine başlamalı ve sorunun barış çözümünü engelleyecek her türlü hareketten kaçınmalıdırlar.

Madde 3: Bölgede özellikle sorundan etkilenen sivil halkın sıkıntılarının kaldırılması için yapılan insani yardım çalışmalarının engellenmesi için Güvenlik Konseyi çağrıda bulunarak tarafların insan hakları ile ilgili prensip ve alınmış olan kararlara uymak zorunda olduklarını yineler. (Kengerli, 1996, s.15).

İkinci Karar:Bu karar Güvenlik Konseyi'nin 29 Temmuz 1993 tarihinde yapılan 3259. toplantısında Dağlık Karabağ ile ilgili ittifak ile alınan geniş kapsamlı ve gerekçeli 853 sayılı karardır. Kararın maddeleri şunlardır:

Madde 1: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Akdam bölgesi ve daha önce işgal edilen bütün alanların işgalini Güvenlik Konseyi şiddetle kınar.

Madde 2: Güvenlik Konseyi özellikle sivillere yapılan saldırılar ve yerleşim bölgelerine yöneltilen bombardımanlar ile bölgedeki tüm düşmanca hareketleri de kınar.

Madde 3: Düşmana silahlı saldırıların derhal durdurulması ve tamamen kayıtsız şartsız olarak Akdam bölgesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin daha önce işgal edilmiş tüm bölgelerinden işgalci kuvvetlerin çekilmesini Güvenlik Konseyi talep eder.

Madde 6: Güvenlik Konseyi sorunlarının barışçı çözümü için AGİK Minski grubunun devam eden çalışmalarının 30 Nisan 1993'teki 822 sayılı çözüm kararlarının benimsenmesi dâhil bütün maddelerini onaylar, silahlı saldırıların bu çabalar üzerindeki yıkıcı etkilerine olan derin kaygılarını beyan eder.

Madde 9: Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti, Azerbaycan Hükümeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenilere 30 Nisan 1993'te Güvenlik Konseyince alınan 822 sayılı çözüm kararı çerçevesinde AGİK Minski grubunun tekliflerini kabul etmeleri konusunda baskısını arttırmalı ve karara uymaları sağlanmalıdır. (Bu karar T.C Hükümetinin BM'deki daimî temsilcisinin Güvenlik Konseyi Başkanına hitaben 27 Temmuz 1993 tarih ve 26168 sayılı mektubuna dayanılarak alınmıştır.) (Kengerli, 1996, s.15).

Üçüncü Karar: Güvenlik Konseyi'nin 14 Ekim 1993 tarihinde yaptığı 3292. toplantısında daha önceki görüşmeler sonucunda varılan anlaşma ve alınan kararlar gereği Dağlık Karabağ ile ilgili aşağıdaki madde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Karar: 14 Ekim 1993'te yapılan 3292. toplantısında alınan 1993 tarih ve 874 sayılı kararını Güvenlik Konseyi oybirliği ile benimser. 12 maddeden oluşan bu kararda daha evvelce alınan 822 ve 853 sayılı kararların behemalhal uygulamaya konulması amirdir, yani işgalci kuvvetlerin derhal Azerbaycan topraklarını terk etmeleri talep edilmektedir. (Kengerli, 1996, s.15-16).

Dördüncü Karar: 12 Kasım 1993 tarihinde Güvenlik Konseyi'nin yapmış olduğu 3313. değerlendirme toplantısında Karabağ ile ilgili 884 sayılı kararda daha evvelki kararların gözden geçirilmesiyle uygulama sonuçlarını ele almıştır. Bu karara göre 30 Nisan 1993'teki 874 sayılı kararları taraflara hatırlatılarak işgal edilen toprakların derhal boşaltılması istenmiştir.

Karar şöyledir: Güvenlik Konseyi, Azerbaycan ve bölgedeki diğer devletlerin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün korunması, uluslararası sınırların ihlal edilemeyeceği, güç kullanılarak toprak işgaline müsaade edilemeyeceğini tekrarlar, Azerbaycan'ın güney sınırında ve Horadis şehrinde ve Zengilan bölgesindeki sivil halkın göçe zorlanmasından derin kaygı duymaktadır.

Madde 1: Bilhassa Zengilan bölgesinin ve Horadis şehrinin işgali, sivillere yönelik saldırılar ve Azerbaycan Cumhuriyeti sınırlarına yapılan bombardımanları şiddetle kınar.

Madde 2: Konsey Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti'ni, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenileri, 822, 853 ve 874. kararlara uymalarını teminen etkisini kullanmaya devam eder. Ayrıca Horadis şehrinin işgalinde geri çekilmesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önceden işgal edilmiş

bölgelerinden işgalci kuvvetlerin geri çekilmesinin talep eder." (Kengerli, 1996, s.16).

Alınan kararlardan ilk üçü Türkler lehine dördüncü karar ise aleyhinedir. BM Güvenlik Konseyi bu kararlardan sadece dördüncüsünü uygulamaya koymuştur. Bu da olayın BM'nin tarafsızlık politikasına oldukça zarar veren bir uygulama olmuştur. Uygulamanın tesadüf olmadığı aşikârdır. (Kengerli, 1996, s.16).

Tüm bu olaylara bakıldığında sonuç olarak Ermenistan; Rusya, batılı devletler ve Hristiyan dünyasından aldığı destekler ile Karabağ bölgesinde hak iddia etmiş bölgede veya etrafında çıkan krizleri kendi lehine fırsata çevirmek istemiştir. İlk etapta bölgenin özerk olmasını sağlamış daha sonra da kendisine ait olması için masumların canına mal olan katliamlar dâhil her türlü yöntemi uygulamıştır.

Karabağ meselesi Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1994 yılına kadar süren çatışmalarla devam etmiştir. 1994'te imzalanan ateşkes halen daha geçerliliğini korumaktadır. Karabağ meselesi nedeniyle Azerbaycan ile Ermenistan arasında tansiyon zaman zaman yükselse de tartışmalar fazla büyümektedir.

Çalışmamızın konusu açısından Karabağ meselesine baktığımızda Mehmet Kengerli hem Karabağlı olmasından hem de Millîyetçi bir Azerbaycan Türkü olmasından kaynaklı olarak Karabağ konusuna özel hassasiyet göstermiştir. Konu ile ilgili fazlaca okuma yapmıştır. Sempozyumlarda, panellerde Karabağ meselesi ile ilgili konuşmalar yapmış, dergilerde yazılar yayınlamıştır. Çalışmamızın "Karabağ Hakkındaki Görüşleri" başlığında genel olarak Mehmet Kengerli'nin konuyla ilgili çalışmalarından istifade edilmiştir.

9. 1. 4. Bakü Katliamı Hakkındaki Görüşleri

Bakü katliamı, 20. yüzyıl sonlarında dünyanın ortasında bağımsızlıklarını ve vatanlarını savunmak isteyen silahsız yüzlerce masum Türkün Rus Kızıl Bolşevik Orduları tarafından vahşice katledilmesi olayıdır. Rus ve Ermeni ortaklığında özellikle Karabağ üzerinden yürütülen işgal politikası, Millîyetçi Azerbaycan Türk'ünün sabrını taşımaktadır. Dönemin Azerbaycan Hükümeti'nin de bu işgal politikasına karşı pasif kalması halkı kendi başına hareket etmeye zorlamıştır. Azerbaycan Halk Cemiyeti'nin önderliğinde hareket eden halk neredeyse her gün mitingler organize etmekte, protesto gösterileri yapmakta ve yürüyüşler düzenlemektedir. Halkın amacı yaşanan olayları, Rusların insan haklarını ve

uluslararası hukuku çiğneyen politikalarını dünyaya duyurmaktır. Bunun yanı sıra halk gasp edilmek istenen haklarını, istikrarı, ülke düzenini bozanların cezalandırılmasını, devletin otoritesini kullanarak asayişin temin edilmesini istemekte aksi takdirde tekrar greve gidileceğini ve devlet dairelerinde işlerin yavaşlatılacağını parti ve devlet yetkililerine bildirmektedirler.

Gece gündüz üç gün süren bu hür iradeye sahip olabilme kararlılığı 19 Ocak 1990'da doruk noktasına ulaşmıştır. AHC de duruma hâkim olmakta zorluk çekmiştir. Halk kitleler halinde Azadlık Meydanı'na akın etmiş, AHC halkı kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Azerbaycan Komünist Partisi önünde toplanan AHC taraftarları hükümetin devlet idaresinden çekilmesini istemiştir. Şehrin giriş çıkış yolları tutulmuş, barikatlar kurulmuş ve ordunun Bakü'ye girişini engellemek için tedbirler alınmaya çalışılmıştır. (Kengerli, 1991, s. 15-16).

Dmitri Yazov⁴¹ ve Primakov⁴²'un da katıldığı Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi toplantısında A. Muttalibov Parti Birinci Sekreterliği'ne getirilmiştir. A. Vezirov⁴³ ise askeri üniforma giydirilerek arka kapıdan kaçırılmış hemen o gece Moskova'ya gönderilmiştir. Sovyet Millî Savunma Bakanı ve Mihail Gorbaçov'un Özel Müşaviri Primakov, A. Vezirov'u kaçırdıktan sonra onun yerine Gorbaçov taraftarlığı ile tanınan A. Muttalibov'u oturtuktan sonra Ermenileri Bakü'den alarak Hazar Denizi üzerinden Orta Asya Cumhuriyetlerine nakil etmiştir. Sıra planlarını uygulamaya geldiğinde Primakov önce patronu Gorbaçov'u aramış: "Ordu mutlak Bakü'ye girmelidir, direniş rejimi devirmek üzeredir, az sonra şehirde Rusları katledecekler, başka türlü hareketin önünü almanın imkânı yoktur" diyerek Gorbaçov'un saldırı emri vermesini sağlamıştır. (Kengerli, 1991, s. 16).

Yazov, Gorbaçov'dan saldırı emrini aldıktan sonra ordunun başına geçmiş 19 Ocak cumayı (1920) 20 Ocak cumartesiye bağlayan gece şehre karadan, denizden ve havadan saldırı düzenlemiştir. Kızıl ordu bu saldırıda dönemin en modern donanımı ile donatılmıştır. Saldırıda ağır silahlarla kadın, erkek, yaşlı, çocuk demeden rastgele insanların üzerine ateş açılmıştır. Yüzlerce Azerbaycan Türkü şehit olmuş, yaralanmıştır. Bakü savaş meydanına, sokakları ise kan gölüne dönmüştür. Caddeler, sokaklar, yol kenarları, parklar her yer şehit cesetleri ve yaralılarla dolmuştur.

⁴¹ Kızıl Ordu komutanlarından biri, SSCB'nin son mareşalidir.

⁴² Rus Politikacı ve diplomattır.

⁴³ Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri (Yerine Muttalibov getirilmiştir).

Şehitlerin naaşlarının toplanması ile yaralılara müdahale edilmesine izin verilmemiş, yardıma gelen sağlık personelleri ve ambulanslara ateş açılmıştır. Sağlık personellerinden şehit olanlar olmuş ambulanslardan bazıları yakılmıştır. En erken tıbbi yardım katliamdan tam beş saat sonra yapılabilmektedir ki bu da birçok yaralı vatandaşın kan kaybından ölmesine yol açmıştır. Sovyet rejimi böylelikle Kızılhaç, Kızılay ve Şiri Hurşit yasalarını da çiğneyerek "Tıbbi Personel ve Ambulans Hizmetlerinin Dokunulmazlığı"nı da kasıtlı olarak ihlal etmiştir. Telefon bağlantıları, Radyo-Televizyon istasyonları tahrip edilmiştir. Yaşanan olayların dünya basınında ve kamuoyunda yer almaması istendiğinden Azerbaycan ile dünyanın bağlantısı kesilmek istenmiştir. (Kengerli, 1991, s. 16).

“Rusya’nın kışkırttığı Ermeniler Ermenistan’daki Azerbaycan Türklerine hayatı yaşanmaz hale getirdiği gibi Bakü’ye gönderilen Ermenilerin yaptıkları dış dünyaya Ermenistan’da Azerbaycanlıların olay çıkardığı Bakü’de ise Ermenilere saldırıldığı şeklinde büründürülmüştür. Bütün olayların sebebi olarak Azerbaycanlılar gösterilmiş ve Gorbaçov’a da verilen yanlış bilgiler neticesinde Kızıl Ordu birlikleri Bakü’yü işgal etmiştir. Ancak bu işgal kısa sürede katliama dönüşmüştür.” (Şimşir, 2018, s. 253).

“Sovyetleşme düşüncesi Mart Olayları’ndan sonra ciddi bir darbe alarak yerine halkın Millî birliğini ve geleneklerini ihtiva eden bağımsız bir devlet yapısı oluşturmaya yönelmiştir. Çünkü olayların ve cinayetlerin temelinde Ermeni-Bolşevik birliklerinin Azerbaycan’ın tamamını ele geçirerek bu coğrafyayı Ermeni yurdu haline getirmek istemeleri vardır. Bütün bu gelişmeler sonuçta Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesi sürecinin bir dönüm noktasıdır.” (Şükürov-Qafarov, 2010, s. 35).

9. 1. 5. Türk Milliyetçiliği Hakkındaki Görüşleri

Mehmet Kengerli'nin doğduğu yıllarda Rusya siyasi olarak karışık ve Azerbaycan işgal edilmiştir. Ailesi, akrabaları ve köyündeki Azerbaycan Türkleri Rus işgaline karşı direniş göstermekte bir yandan da bağımsızlık için çaba göstermektedirler. Böyle bir ortamda doğan Kengerli doğal olarak daha ortaokul yaşlarında kendisini bu bağımsızlık hareketlerinin içinde bulmuştur. II. Dünya Savaşı'na katıldığı zamanlarda ise soydaşlarını senelerce sömüren bir ülkenin ordusunda savaşmak psikolojik olarak onu etkilemiştir. Özellikle Rusların Feodosya

yakınlarındaki bir köyde Kırım Türkleri'ni katletmesi Kengerli'yi derinden etkilemiş ve bu olaydan sonra Millîyetçi karakteri daha da güçlenmiştir.

Kengerli, II. Dünya Savaşı'nın bitiminin hemen ardından bir süre Avrupa'da yaşamış ve Avrupa'daki Azerbaycan Türkleri'nin problemleriyle ilgilenmiştir. Bunun haricinde Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi için muhaceretten çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Azerbaycan'daki akrabaları ile temas kurmak istemiş; ailesinin, köyünün ve Azerbaycan Türkünün durumunu yakından takip etmek istemiştir.

Türkiye'ye döndüğünde bağımsızlık mücadelesi için hiç ara vermeden çalışmalarına devam etmiştir. Azerbaycan Kültür Derneği çatısı altında ömrünün sonuna kadar çalışmıştır. Derneğin içinde çeşitli dönemlerde çeşitli görevler almıştır. Dernek çalışmaları doğrultusunda Azerbaycan'ın haklı mücadelesini çeşitli platformlarda yılmadan usanmadan anlatmış, insanların bu konuda bilinçlenmesini sağlamıştır. Türk Dünyası olarak yapılan toplantı, panel, konferans, kongre vb. katılmaktan geri durmamış, yaptığı bildirimlerle Azerbaycan meselelerine dikkat çekmiştir. Zaman zaman devlet büyükleriyle de Azerbaycan'ın meseleleri hakkında görüşmeler yapmıştır. Türkiye'ye okumak için gelen Azerbaycan Türkü öğrencileri etrafında toplamış, onların sorunlarıyla ilgilenmiş ve onları da dernek çalışmaları içine dâhil ederek kendilerini yetiştirmiştir.

Azerbaycan Kültür Derneği Üyesi Tuncer Kırhan'ın aktardığı bir anısı Mehmet Kengerli'nin Millîyetçinin karakterinin ne derece güçlü olduğunun bir kanıtıdır. Anı şöyledir: “50’li yıllarda bir deprem olmuş. Benim kurumdan tanıdığım emekli bir general, o zamanlar üsteğmenmiş Nuhan Bey. Benim Azerbaycan Kültür Derneğiyle ilgili olduğumu anlayınca bana bir soru sormuştu. Mehmet Bey diye birisini tanıyor musun demişti Soyadı Kengerli mesleği doktor. O zaman Mehmet Bey depreme yardım için bölgeye giden doktorlardan olmuş. Tanıyorum yakından tanırım dedim. Düşün o zaman üsteğmen olan Nurhan Bey deprem bölgesinde Mehmet Bey ile karşılaşıyor 50 yıl sonra unutmamış ki bana Mehmet Bey’i soruyor. Nurhan Paşa dedi ki: ‘Yahu geceleri bizi topluyordu. Biz de kâğıt oynayalım, eğlenelim biraz vakit geçsin diye, o bizi topluyordu bilmediğimiz hiç ilgimiz olmayan sonradan aşına olduğumuz ve mücadelenin içinde olduğumuz Türk

Dünyasını anlatıyordu, Azerbaycan'ı anlatıyordu, esir Türkleri anlatıyordu.' Böyle de bir idealist yanı ve öğretmen yanı vardı.'⁴⁴

Kengerli ömrünü Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi'ne adanmış gerçek bir vatanseverdir. Henüz 13-14 yaşlarında hizmet etmeye başladığı bu dava için son nefesine kadar mücadele etmiştir. Çeşitli ülkelerde, şehirlerde orada ne için bulunduğu bir önemi olmaksızın dava için çalışmıştır. Yaptığı çalışmalar ve yaşadığı ömür ne derece Millîyetçi bir karaktere sahip olduğunun en büyük delilidir. Dava uğruna çok sıkıntılar çekmiş, hayatını tehlikeye atmıştır. Dava için yaptığı çalışmalar birçok Türk gencine örnek teşkil etmektedir.

9. 1. 6. Kadın ve Hakları

Mehmet Kengerli'nin çağdaş bir görüşe sahip olduğunun en güzel örneklerinden bir tanesi de kadın erkek eşitliğine inanıp ona göre yaşamasıdır. Kengerli kadınların da mücadelenin içinde olması gerektiğini savunmuş, kadınların içinde olmadığı bir davanın amacına ulaşamayacağını vurgulamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kengerli Azerbaycan Kültür Derneği'nin kadınlar kolunun aktif olarak çalışmasını istemiş ve şu anda Azerbaycan Kültür Derneği Başkanı olan Cemil Ünal'ın eşi Nesrin Ünal ile bu hususla ilgili görüşmüştür. Görüşmenin ayrıntılarını Nesrin Ünal tarafımıza şu şekilde aktarmaktadır: “Ben yaklaşık 20 yıldır derneğin kadınlar kolu başkanlığını yürütüyorum. Bu görevi kabul etmemdeki en büyük etken Mehmet Kengerli'dir. Daha önce rahmetli Aybike Karaca kadınlar kolu başkanıydı ve bir rahatsızlık süreci yaşıyordu. Dolayısıyla kadınlar kolu faaliyetleri birazcık askıda kalmıştı ama o hayattayken dernekten çeşitli kişiler çeşitli zamanlarda benim bu görevi almam konusunda çok telkinlerde bulundular. O hastayken veya hayattayken böyle bir şeye yanaşmak istemedim. Aynı zamanda Aybike Hanım aile dostumuzdu. Bir gün Mehmet Kengerli beni derneğe çağırdı. Toplantı odasında oturduk ve orada 1 saate yakın sohbet ettik. Daha doğrusu o konuştu ben dinledim. Bana bir ders verdi o odada. Davanın önemli olduğunu, kişisel hassasiyetlerin davanın önüne geçmemesi gerektiğini, bu derneğin kadınlar kolunun faal olması gerektiğini, benim, ailemi de işin içine katarak bu geleneği çok iyi bildiğimi ve bu görevi kabul etmem gerektiğini anlattı. Çok etkili bir konuşma yaptı ve ben bu olay

⁴⁴Tuncer Kırhan ile 18.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

üzerine bu göreve geldim.”⁴⁵ Bu görüşmeden de anlaşılmaktadır ki Mehmet Kengerli kadınların davanın içerisinde erkekler ile omuz omuza mücadele etmesi gerektiğini savunmuştur. Nesrin Ünal’ın bu göreve gelmesiyle Azerbaycan Kültür Derneği kadın kolları Mehmet Kengerli önderliğinde aktif çalışmalar yürütmüştür. Yine sayın Nesrin Ünal ile yaptığımız görüşmede derneğin kadın kollarının faaliyetleri ile ilgili şu bilgilere ulaştık: “Özellikle bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’dan gelen kadın kuruluşları ile çok ortak projeler yaptık. Gelen hanımların hemen hepsiyle bir arada olmaya çalıştı. Hatta bir grup gelmişti. Dokuz kişilik bir grup. Ağustos ayıydı. Hava çok sıcaktı. Mehmet Emin Resulzade’nin mezarını ziyaret etmek istediklerini söylemişlerdi. Ben onları o zaman daha anıt mezar yoktu defnedildiği mezara götürdüğümde Mehmet ağabeyin o güneşin altında yarım saatten fazla onları beklediğini gördüm ve bir saate yakın o hanımlara Resulzade’yi anlattı. Resulzade’nin Türkiye’de sürdürdüğü mücadeleyi anlattı. Kadınların taşıyıcı unsur olduğuna inandığı için onlara bu dinlediklerinizi lütfen Azerbaycan’da yakınlarınızla paylaşın, toplantılarda paylaşın diye tekinlerde bulunmuştu. Çünkü kadınının taşıyıcı olduğuna kadının bilgi sahibi olduğu zaman kendinde saklamayıp paylaşacağına inanırdı. Bu yönüyle ben sizinle yaptığım bu konuşmayı önemsiyorum. Bunları lütfen Azerbaycan’da paylaşın ifadeleriyle konuşmasını sonlandırmıştı.”⁴⁶

"Derneğin düzenlediği konferans, panel gibi toplantılarda tabii ki derneğin yönetim kurulunun aldığı kararlarla Azerbaycan’dan akademisyenler davet edilirdi. Tabii bunların içinde kadın akademisyenlerin özellikle Müsavat Partisi içinde çalışma yapan kadın akademisyenlerin katılmasını çok önemserdi. Onların yazılarının dergimizde yayınlamasını çok önemserdi. Kadınlarla ilgili geldiği kuşağa rağmen başka bir pencereden bakmayı ve bize bunu yansıtmayı başarmıştı. Eşitlikçi bir insandı. Ayrımcılık yapardı ama pozitif ayrımcılık yapan biriydi. Kadınları daha çok önemserdi. Ben bunu en yakın planda yaşayanlardan birisiyim. Bugün ne zaman kadınlar kolu olarak gerek Azerbaycan’da gerekse Türkiye’deki kadın kuruluşlarıyla projeler gerçekleştiresek Mehmet ağabeyin sözlerini ve öğütlerini hep aklımda tutmuşumdur. Bir öğüt verici ve yol gösterici gibiydi. Kadınlar kolu olarak başarılı işler yaptık. O bunlarla gurur duyardı. Onu kaybettikten sonra Azerbaycan ve Türk

⁴⁵ Nesrin Ünal ile 17.07.2019 tarihinde yapılan görüşmeden alınmıştır.

⁴⁶ Ünal, a. g. g.

dünyasının diğer ülkeleriyle daha büyük uluslararası projelere imza attık herhalde hayatta olsa bunlarla daha çok gurur duyardı diye düşünüyorum.”⁴⁷

Tüm bu anlatılanlara bakıldığında Mehmet Kengerli'nin kadınlar konusunda eşitlikçi ve davada aktif olarak yer aldıklarında davanın onlarla beraber daha da güçleneceğini düşünen çağdaş fikirli biri olduğu anlaşılmaktadır.

9. 2. Kültürel Düşünceleri

9. 2. 1. Türk Tarihinin ve Kültürünün Ermeniler Tarafından Yok Edilmek İstenmesi ile İlgili Düşünceleri

"Çarlık Rus ordularının 1828 tarihinden Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihi olan 1914 yılına kadar, büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğu'ndan olmak üzere 1 milyon Ermeni göç ettirilerek Türklerden zorla alınan bu topraklara yerleştirildiği Rus kaynaklı eserlerde belirtilmiştir. Bunlar yetmiyormuş gibi 27 Nisan 1920'de ilk Türk Cumhuriyeti Azerbaycan'ın Komünist Rus orduları tarafından işgalinden sonra Stalin'in emriyle Ermenistan'a verilen Dilican, Gökçe Gölü Havzası ve Zengezur bölgesinin (Güney Azerbaycan'a uzanan koridorun) oluşturduğu 10 bin kilometrekarelik arazi üzerinde bulunan yerleşim yerleri de Ermenileştirme muamelesinden kurtarılamamıştır. Böylece Çarlık zamanından başlayarak günümüze kadar Ermeni adları takılan tarihi Türk şehir, kasaba, köy, mezra, yaylak ve kışlak sayısı bin civarındadır. Hatta bu yerleşim yerlerinden bazılarının adları birkaç defa değişikliğe uğramaktan kurtulamadığı gibi Ermenistan'da bulunan nüfusun çoğunluğunun Türklerin teşkil ettiği köylerin bile adları değiştirilmiştir." (Kengerli, 1989, s. 127).

Ermenistan SSC Yüksek Sovyet Brezidiumu'nun Ayastan yayımları arasında 1 Mayıs tarihinde 4. defa Erivan'da yayınlattığı Administrativ-Teritorial Taksimatı adlı eserde tespit edilebilen 380 Türk yerleşim yerinin tarihi adları 1920'den sonra bu yerlerin değiştirilen Ermeni adları ile bu ad değiştirme ile ilgili kararname tarihlerini adı geçen eserden ve diğer kaynaklardan yararlanarak sistematik bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bunu Ermenilerin sadece Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan'da soydaşlarımızı katletmekle kalmayarak tarihi Türk şehir, kasaba ve

⁴⁷ Ünal, a. g. g.

köylerinin adlarını değiştirmek suretiyle katliamı hangi boyutlara çıkarmak istediğinin bir göstergesidir. (Kengerli, 1989, s. 127).

9. 2. 2. Karabağ'daki Ermeni Tahribatı Hakkındaki Görüşleri

Mehmet Kengerli Türk dünyasının 10-13 Nisan 1997 tarihinde İstanbul'da yapılan 5. Kurultayının Kültür Komisyonunda Ermenilerin Karabağ'da Türk kültürünün izlerini silmek için yaptığı çalışmalar ile ilgili bir bildiri sunmuştur.

"Tarihi, kültürü, örf, adet ve gelenekleri ile kendisine has Millî bir mimari stili ve sanatsal becerisi ile oluşturduğu kutsal ibadetgâhları ile günümüz nesillerine Millî değerlerinin varoluşunu belgeleyebilen bir miras bırakamayan milletlerin hem coğrafyadan hem tarih sayfalarından iz bırakmayarak silindikleri bilinmektedir. Konuyu bu açıdan değerlendirecek olursak Türk milleti bu değerlerini aslına sadık kalarak koruyan ve yaşatan milletlerin başına geldiğini görülmüştür. Çünkü asırlar boyunca nesilden nesle emanet edilen eski eserlerimizin azami bir kısmı günümüze kadar ayakta kalma şansına sahip olmuştur. Türk Sanat ve Mimari yapı stili İslamiyeti kabul edişimizden sonra İslam sanat ve mimarisi ile bütünleşerek birbirlerini tamamlayıcı uyumsal nitelikleri sonucu birçok dünya şaheserleri meydana getirmişlerdir. Atalarımızın bizlere bıraktıkları paha biçilemez engin Türk-İslam sanat ve mimarisinin günümüzdeki varoluşu yalnız İslam dünyasında değil aynı zamanda dünya sanat ve kültürüne katkısı bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır. Bu alanda maziden gelen yapıcı ve yaratıcı becerimizi belgeleyen eski eserlerimizi korumak da tabii ki bizim Millî, dini ve insani borcumuzdur. Türk dünyası coğrafyası içerisinde Azerbaycan Türkleri de canları ve kanları pahasına kendilerine vatan edinerek üzerinde yaşadıkları coğrafyaya ait toprakların onlara ait olduğunu o coğrafyada yaratmış oldukları eşsiz tarihi medeniyet eserleri ile medeni dünyaya kanıtlamıştır." (Kengerli, 1997, s. 26).

"şimdiye kadar batı dünyasının maddi manevi desteği ile Rusya Federasyonu'nu da yanına alan saldırgan Ermenistan, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ bölgesinde işgal altında tuttuğu yörelerdeki birer medeniyet abidesi olan tarihi eserlerimizi (türbeleri, abideleri, kaleleri, köprüleri, heykelleri, büstleri, camileri, mescitleri, medreseleri, şadırvanları, su kemerlerini, tanınmış şahsiyetlerimize ait köşk, kasr ve evleri) kademeli olarak yıkarak yok etmekte olduğunu bölgeden aldığımız haberlerden anlaşılmaktadır. Bununla da yetinmeyen

Ermeniler, arkeolojik kazılardan elde edilerek bölge müzelerinde korunan çok sayıda kıymetli eski eserleri de toplayarak Ermenistan'ın ve eski Sovyetler Birliği'nin bugünkü Cumhuriyetlerinde harp ganimeti gibi satmaya başladıkları da keza edinilen bilgiler arasındadır. Şuşa, Akdam, Hocalı, Kelbecer, Akdere, Fuzuli, Kubatlı ve Laçın müzelerinden Ermenilerce kaçırılan tarihi eserlerle Mehmandarovun, Han kızı Hurşid Banu'nun evlerinde, Şuşa'daki resim galerisinde ve Molla Penah Vakfı'nın anıtında bulunan değerli eşyalar çalınarak Avrupa, Amerika ve Kanada'da Antika koleksiyoncularına gizlice satıldığı da edinilen gayrı resmi bilgiler arasındadır. Öyle anlaşılıyor ki bu medeniyet düşmanlarının amacı bölgedeki Türk-İslam eserlerini yakıp yıkarak yok etmek ve bu topraklar üzerindeki Türk'ün medeniyet ayak izlerini silmektir."(Kengerli, 1997, s. 27).

Mehmet Kengerli bu sorun ile ilgili çözüm önerilerini 4 madde halinde şu şekilde sunmuştur.

1. Azerbaycan Kültür Bakanlığınca:

a) Karabağ'da Ermenilerin işgalinde bulunan bölgelerdeki tarihi Türk-İslam eserlerinin envanterinin çıkartılmasını,

b) Azerbaycan Tarihi Medeniyet Abidelerini Muhafaza Cemiyetinin bölgedeki eski eselerin işgalden önceki durumlarını gösterir bir harita hazırlamasını

c) Bu çalışmalar tamamlandıktan sonra UNESCO-HABİTAT ve uluslararası tarihi kültür varlıklarını koruma kuruluşlarına resmen müracaatla uzmanlardan kurulu tarafsız bir bilim heyetini davet ederek tahrif edilmiş tarihi eski eserlerimizin kesin tespitinin yaptırılmasını;

2. Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı ile Anıtlar Yüksek Kurulunun konun üzerine eğilmelerini ve Dışişleri Bakanlığı kanalı ile diplomatik yollardan milletlerarası kuruluşlar nezdinde bu tarihi eser katliamını önleyici girişimlerde bulunulmasının temin edilmesini;

3. Bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş ve Birleşmiş Milletler teşkilatında temsil edilen kardeş Türk Cumhuriyetleri'nin de Türk dünyasının müşterek kültür varlıkları olan bu tarihi eserlerin tahribata uğrayarak yok edilmesinin önlenmesi girişimlerinde Azerbaycan'ı yalnız bırakmamalarını hiç değilse manen de olsa Azerbaycan'ın yanında oldukları imajını vermelerinin benimsenmesini;

4. Türk-İslam mimarisinin, hattatlığın, tezyin sanatının el yazmalarının en güzel örneklerini yapılarında temsil eden ecdat mirası tarihi eski eserlerimizi yıkarak barbarca yok etmeye çalışan, tarihi kasrlarımızın, köşklerimiz, müze ve güzel sanat galerilerimizin içerisinde bulunan sanat eserlerimizi ve kıymetli eşyalarımızı harp ganimeti diye gasp ve talan ederek Erivan'a taşıyan Ermenistan'ın şiddetle kınanarak protesto edilmesi hususunu ve bu konunun Kültür Komisyonu raporunda yer almasını takdir ve tasviplerimize arz ederim. Saygılarımla. (Kengerli, 1997, s. 29).

9. 2. 3. Ahmet Ağaoğlu Hakkındaki Görüşleri

Mehmet Kengerli, Ahmet Ağaoğlu'nun ölümünün 18. yıl dönümü münasebetiyle hayatı hakkında kısa bir değerlendirme yazısı yazmıştır. Yazı, Ahmet Ağaoğlu'nun ailesi, çocukluğu ve eğitim hayatı ile ilgili bilgilerin bulunduğu bölümden başlamıştır. Ağaoğlu'nun henüz öğrencilik yıllarında Paris'teki ilim ve fikir adamları ile münasebetinden ve İTC'nin Paris'teki mensupları ile temasından bahsedilmiştir. (Kengerli, 1957, s. 9).

Ağaoğlu'nun Azeri Türkleri arasında Millî şuurun uyanması, gelişmesi ve temelleşmesi için münevver bir topluluk oluşturmanın zaruriyetini kavrayarak Millî Uyanış hareketine katılması sürecinden bahsedilmiştir. Aynı zamanda Rus Çarlığının ilan ettiği meşrutiyetlerden istifade etmek isteyen Ağaoğlu basın yayın alanındaki çalışmalar yapmış, bu vasıta ile Azerbaycan'daki Çarlık yönetimini de eleştirmiştir. Yazının devamında bu siyasi faaliyetleri ile ilgili detaylar aktarılmaya devam edilmiştir. Ağaoğlu, 1917'de I. Dünya Savaşı sırasında 6. Kolordunun siyasi müşaviri olarak Kafkasya'ya gönderilmiştir. 1918'de ise savaş dönüşü İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklanmış ve Malta'ya sürgüne gönderilmiştir. Sürgün hayatından sonra ise Anadolu'ya gelerek Millî Mücadele için çalışmıştır. Yazının devamında Millî Mücadele faaliyetleri ile ilgili detaylar yer almıştır. Daha milletvekili olarak görev alması, Ankara Üniversitesinde profesör olarak görev alması, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer alması ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. (Kengerli, 1957, s. 10).

Mehmet Kengerli, Ahmet Ağaoğlu ile ilgili görüşlerinin yazının sonunda şu şekilde ifade etmektedir: "Aciz kalemlerimizle layık olduğu kadar takdirine muktedir olamadığımız bu büyük insanın Millî, fikri, felsefi, içtimai ve siyasi yaratıcılığı, Millî ruhta yetişmekte olan bugünün gençliği için hiç şüphesiz ki en büyük örnektir

denebilir. Onun Türk dünyasına yapmış olduğu büyük hizmetler ve memleketin mukadderatını istikbalde gözbebeği gibi elinde tutacak olan yüzlerce gencin yetiştirilmesinde sarf ettiği gayretler kendisini daima Türk milletinin ve çelik iradeli Türk gençliğinin kalbinde Millî ideallerin zirvesine ulaşmış bir mücahit gibi yaşayacaktır. O sönmez bir nur gibi gelecek neslin yolunu aydınlatmıştır. Cenabı Haktan kendilerine gani gani rahmet diler, manevi huzurunda eğilir ve Azeri Türk gençliğinin onun kadar azimli ve sebatkâr olmasını temenni ederiz."(Kengerli, 1957, s. 12).

9. 4. Güney Azerbaycan'ın Tarihi ve Yetiştirdiği Şahsiyetler Hakkındaki Görüşleri

“Güney Azerbaycan eski deyimle Cenubi Azerbaycan denilince akla ilk gelen İran olur hâlbuki Azerbaycan'ın da kendi topraklarının sınırları ve dünya atlaslarında belirli bir coğrafyası vardır. Ancak Çar Rusyası ile Gacar Şahlığı arasında 10 Şubat 1828'de akdedilen Türkmençay Antlaşması ile Azerbaycan toprakları ikiye bölünerek Aras Nehrinin kuzeyi Çar Rusyasının işgalinde, Güney kısmı ise Gacar yönetiminde kalmıştır. “Güney Azerbaycan” deyimini de bu ikiye bölünmüşlükten kaynaklanmaktadır.” (Kengerli, 1999, s. 6).

“Güney Azerbaycan; Kuzey Azerbaycan'ın devamı olarak Kuzeyde Aras Nehri kısmen de Ermenistan Cumhuriyeti, Güneyde Hamedan, Hamse ve Irak'a kadar, Doğuda Hazar Denizi'nin sahil şeridi ile çevrili olup, Batıda ise Türkiye ve Irak ile sınırdır. Nüfusu 1989 sayımına göre 20 milyondur. Nüfus, Türklerden oluşmaktadır. Tarih boyunca bu coğrafyada Hunların, Heptetilerin, Göktürklerin, Bulgar Türklerinin, Kengerlilerin, Avarların, Peçeneklerin, Sabirlerin, Gaznelilerin, Selçukluların, Kıpçakların, İldenizlilerin, Uygurların, İlhanlıların, Miranşahların, Akkoyunluların, Karakoyunluların, Safevilerin ve Kacarların güçlü Türk boyu ve kabileleri olarak akın akın göçleri fetihleri ve hakimiyetleri yaşanmış yine bu coğrafyanın muhtelif bölgelerinde ve değişik zaman süreçleri içerisinde Sacoğulları (889-930), Simcuriler, Gazneliler (962-1187), Büyük Selçuklular (1037-1157), Atabekler (1104-1303), Kutluk Hanlar (1120-1303), Harzemşahlar (1196-1230), Ali Şumnu Afşari (1152-1193), Moğol Türkleri (1206-1227), İlhaniler (1253-1355), İlkaniler-Celayirler (1339-1434), Timuroğulları (1381-1507), Akkoyunlular (1350-1384), Çobaniler (1337-1365), Orgunşahinler-İncuiler (1323-1392), Miranşahlar (1369-1515), Karakoyunlular (1408-1468), Safeviler (1499-1735), Afşarlar (1735-

1803), 18. Yüzyılın ortalarında kurulan Tebriz, Erdebil, Maku, Hoy, Urmiye, Karadağ, Serap, Gilan, Taliş, Marağa Hanlıkları, Gaçarlar (1785-1925), kısa süreli ve geçici olarak Azerbaycan Millî Encümeni (1908-1909), Azadistan Devleti (1919-1920), Gilan Sovyet Respublikası (1919), Azerbaycan Millî Hükümeti (1945-1946) gibi devletler kurulmuştur. Türkler, bölgeyi bin yılı aşkın bir süredir hâkimiyet altında tutmuşlardır.” (Kengerli, 1999, s. 7).

19. ve 20. Yüzyılda Güney Azerbaycan’da özgürlük, muhtariyet ve bağımsızlık mücadeleleri verilmiştir. “Sattar Han’ın Meşrutiyet Hareketi önder Mehmet Emin Resulzade’nin bu meşrutiyet hareketine katılımı, Tahran’da Yeni İran gazetesini Çıkartması, Rusların tazyiki ile İran’dan sınır dışı edilişi, Şeyh Muhammed Hiyabani’nin Azadistan Devleti, Cengelliler Hareketi ile Mirze Küçük Han’ın kurduğu Gilan Sovyet Cumhuriyeti Pişeverenin liderliğindeki 21 Azer Hareketi’nin başarısı sonucu kurulan Millî Meclis ve Millî Hükümet ve bu hükümet azalarından Güney Azerbaycan’a büyük hizmetler veren İçişleri Bakanı Salamulla Cavid, Silahlı Kuvvetleri Bakanı Cafer Kaviyan, Tarım Bakanı Cavid Mehtaş, Millî Eğitim Bakanı Mehemed Briya, Sağlık Bakanı Övreği, Maliye Bakanı Kulamrıza İlhami, Adalet Bakanı Yusuf Ezima, Ulaşım Posta Telefon ve Telgraf Bakanı Mirzerebi Kebiri, Ticaret ve Ekonomi Bakanı Rıza Resul, Çalışma Bakanı Hasan Cövdet yine bu dönemde Millet Meclisi’nde Ali Mahkeme Reisliğine seçilen Zeynelabidin Kiyami ve Başsavcılığa seçilen Feridun İbrahimi Güney Azerbaycan tarihinin önemli olayları ve aynı öneme sahip şahsiyetleridir.” (Kengerli, 1999, s. 9).

“Millî Hükümetin gerçekleştirdiği sosyal reformlar meyânında yeraltı ve yerüstü zenginliklerle, toprakların halkın mülkiyetine verilmiş olması ve anadilde çıkan Azerbaycan, Azad, Millet, Yeni Şark, Kalebe, Cevdet, Urmiye, Cavanlar, Azer, Azerbaycan Ulduzu, Şairler Meclisi, Şafak, Maarif, Vatan, Demokrat ve Güney gibi dergi ve gazeteleri tarihimizin öğrenilmesi açısından önemlidir. Bu dönemde açılan askeri okul, Azerbaycan Devlet Tiyatrosu, Türkçe anadilde açılan okullar, Filharmoniya, Azerbaycan Radyosu, Türkçe anadilde bastırılan okul kitapları, devletin resmi dilinin Türkçe oluşunun kabul edilmiş olması, halkın hizmetine sunulan sayısız kütüphanelerin açılışında Azerbaycan Türkleri üzerinde yaptığı müspet etkiler yönünden tarihi değer taşımaktadır.” (Kengerli, 1999, s. 9).

“Şah yönetimi tarafından Güney Azerbaycan Batı ve Doğu Ostanlarına bölünerek Azerbaycan isminin haritadan silinmesine ve bu bölgeye bilinçli olarak

Ermeni, Arap, Süryani ve Kürtlerin iskân edilmesi suretiyle Azerbaycan Türklerinin azınlık durumuna düşürülmesine yönelik siyasi çabalar gösterilmiş, Türkçe yer isimleri değiştirilerek yerine Farsça isimler verilmiş (Savuçbulak'a Mahabad, Acıçay'a Tehlhered, Akkale'ye Pehlevidej, Urmiye'ye Rezaiye, Nasari'ye Ehvaz, Aliabad'a Şahi, Salmas'a Şahpur, Kızıl Özene Sefid Rud, Karacadağ'a Erasbaran gibi) 1945/46 yıllarında Millîm Hükümetçe bastırılan Azerbaycan Türkçesi ile mevcut tüm yayınlar toplattırılarak yakılmıştır. Azerbaycanlı kadın şair Pervin E'tisaminin Tahrandaki evinin, Azerbaycan'ın Millî kahramanı Settar Han'ın Şahebulazimdeki heykelinin, Kaçar Türk Sülalesi hanedanlarının mezarlarının, Tebriz'de Balabağ'daki Tiyatro Salonunun, ERK Kalesinin bir kısmının, Nahcivan Kütüphanesi ile çok sayıda semt, Tarihi Pazar Kervansaray, Hamam Kuşçu köyündeki Talvar binalarının belediyeler tarafından yıktırılmış olması Farısların Güney Azerbaycan tarihine vurdukları darbeler olarak hatırlanmalıdır”(Kengerli, 1999, s. 9).

“Güney Azerbaycan Türklerinin şahlanan Millî uyanış ve Azadlık Hareketi ile bağlantılı olarak 1978 senesinde Tebriz'de başlayan 100.000 kişilik yürüyüşü, Şeyh Muhammed Hiyabani'nin torunu Musa Hiyabani'nin halkın mücahitleri saflarında vermiş olduğu mücadeleyi bu olaylarda 400 insanımızın şehit düşmesi ile 1000 kişinin yaralanması ve 2000 Hürriyet mücahidinin hapse atılmasından yine bu kanlım olaylardan sonra Tahran Üniversitesi'ndeki öğrenci hareketinde 65 öğrencinin öldürülmesini bunu müteakip Tebriz'de düzenlenen 700.000 kişinin katıldığı muazzam bir güç gösterisinden kaynaklanan 1979 Humeyni Darbesi'ni hatırlatmak gerekir. Zira bu yönetim değişikliği de Güney Azerbaycan'a hiçbir şey getirmemiştir.” (Kengerli, 1999, s. 9).

İran'da 1979 darbesinden sonra Güney Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesindeki Köroğlu, Çenlibel, Yoldaş, Dede Korkut, Ulduz, Araz, Ülke, Güneş ve Vatan Uğruna adlı yayınların önce neşrine müsaade edilmiş daha sonra ise bu yayınlar mollalarca kapatılmıştır. Anadilimizle ilgili Güney Azerbaycan'da gerçeği yansıtan şöyle bir deyim vardır: “Azerbaycan Türkçesi aile ve hapisane dilidir.” Aile dilidir çünkü aile arasında konuşulur, hapis dilidir çünkü hapishanelerdeki tutukluların çoğunluğu Azerbaycan Türkleridir. (Kengerli, 1999, s. 11).

Mehmet Kengerli, Güney Azerbaycan'da yetişen şahsiyetlerle ilgili derin araştırmalar yapmış, zaman zaman Azerbaycan Dergisinde bu konuyla ilgili yazıları

yayınlanmıştır. Bu yazılarına örnek olarak “Güney Azerbaycan’ın Yetiştirdiği Mümtaz Şahsiyetlerimiz” örnek verilebilir. Kengerli bu yazısında Güney Azerbaycan’da yetişen şahsiyetleri alanlarına göre sınıflandırmış ve uzun isim listeleri vermiştir. İlk olarak 17. - 20. Yüzyıl arasında yaşamış Tarihçilere yer verilmiştir. Uzun bir isim listesinin ardından bu şahsiyetlerin Güney Azerbaycan için yaptıkları çalışmalara kısaca değinilmiştir. Ardından çeşitli zamanlarda Güney Azerbaycan yönetiminde görev alan çeşitli Azerbaycan Türklerinin isimlerine değinilmiştir. Bu şahsiyetlerin yaptıkları çalışmalar aktarılmış ve bu çalışmaların o dönem için ne kadar kıymetli olduğu ifade edilmek istenmiştir. Yazının son kısımları sanatçılara ayrılmıştır. Güney Azerbaycan’da yetişen sanatçıların isimleri başlık halinde sıralanmış ve bu kıymetli sanatçılar hakkında kısaca açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

10. BASINDA MEHMET KENGERLİ

Mehmet Kengerli, mesleği gereği veya Azerbaycan İstiklâli için dünyanın farklı bölgelerinde faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler sırasında çeşitli devletlerin yetkilileriyle önemli hususlar hakkında toplantılar yapmış, bunlar da basın tarafından takip edilmiştir. Kengerli, Türkiye ve Azerbaycan basınında zaman zaman gazete veya dergi haberlerine konu olmuştur. Bunun haricinde bazı gazeteci veya aydınlar onunla görüşmeler yapmak istemiş ve yaptıkları bu görüşmeleri haber olarak çeşitli gazetelerde yayınlamışlardır.

10. 1. Türkiye Basınında Mehmet Kengerli

27 Nisan 1981 tarihli Millîyet Gazetesinde yayınlanan haberde Mehmet Kengerli'nin Türkiye'nin 1976-1978 Bonn Büyükelçiliği Çalışma Müşavirliği görevini tamamlaması ile ilgilidir. Görevini başarıyla tamamlaması nedeniyle Alman Büyük Liyakat Nişanı ödülünü de almıştır. (Millîyet Gazetesi, 27 Nisan 1981, s. 3).

11 Mayıs 1981 tarihli Millîyet gazetesinde yayınlanan haberde Mehmet Kengerli ile Alparslan Türkeş arasındaki ilişki ile ilgili bir haberdir. MHP Genel Merkez binasında bulunan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in Almanya'da Mehmet Kengerli ile iş birliği yaptığı iddia edilmektedir. Enver Altaylı'dan Alparslan Türkeş'e yazılan mektupta Mehmet Kengerli'den şu sözlerle bahsedilmiştir: "Federal Almanya Büyük Elçiliği Çalışma Başmüsaviri Dr. Kengerli'den bizzat edindiği bilgilere göre, Dr. Mehmet Kengerli Azerbaycanlıdır. Harpte SS subayı idi, harp sona erdiğinde binbaşı rütbesini taşıyordu. Bize büyük sempatisi vardır. Hiçbir ricamızı kırmaz. Ülkücü arkadaşlarımızın en ufak dertlerine dahi koşmaktadır. Alman Sendikalar Birliği DGB nezdinde lehimize müspet teşebbüsleri olmuştur. Ancak başarılı olamamıştır. Diplomat kadrosu aleyhimize çalışmaktadır. Kengerli'nin çalışmaları bunlar tarafından engellenmektedir." (Millîyet Gazetesi, 11 Mayıs 1981, s. 7).

Millîyet Gazetesi köşe yazarı Teoman Erel 15 Mayıs 1981 tarihli Millîyet gazetesinde "Herr DOKTOR, Mr. J. R. ve BİR <<SS>> SUBAYI" başlıklı bir köşe yazısı yayınlamıştır. Teoman Erel yazısında yine Enver Altaylı'dan Alparslan Türkeş'e gönderilen mektup üzerinden düşüncelerini aktarmıştır. Yazıda Mehmet Kengerli'nin Almanya'da MHP ve ülkücüler için faaliyetler yürütüldüğünden bahsedilmektedir. (Millîyet Gazetesi, 15 Mayıs 1981, s. 9).

26 Ağustos 1981 tarihli "Ülkücüler Para Sağlamak İçin Hırsızlık ve Soygun Yaptı" başlıklı Millîyet gazetesinin haberi MHP ve Alparslan Türkeş'e açılan dava ile ilgilidir. Yine bu davada iddianame okunurken Enver Altaylı'nın Alparslan Türkeş'e yazmış olduğu mektupta Mehmet Kengerli ile ilgili kullandığı ifadeler yer almıştır. Bu ifadelere daha önce de değinmiştik. (Millîyet Gazetesi, 26 Ağustos 1981, s. 9).

Cumhuriyet gazetesinin 3 Temmuz 1992 tarihli haberi Karabağ görüşmeleriyle ilgilidir. Haberde Karabağ görüşmelerinde herhangi bir ilerleme kaydedilememesinden bahsetmektedir. Haberin sonuna doğru ise Mehmet Kengerli'nin Müsavat Partisinin yeniden kurulduğuna dair sözlerine yer verilmektedir. İfade tam olarak şu şekildedir: "Öte yandan Azerbaycan Millî Müsavat Halk Partisi, 72 yıldır sürdürdüğü yasadışı çalışmalarından sonra dün yasal olarak yeniden kuruldu. Azerbaycan Millî Müsavat Halk Partisi Genel Başkanı Mehmet Kengerli, dün düzenlediği basın toplantısında partinin yeniden kurulduğunu bildirdi. 1991 yılında Azerbaycan'da kurulan 1918 yılında da iktidar olan Millî Müsavat Halk Partisi'nin 23 ay iktidarda kaldıktan sonra 1920'de Rus orduları tarafından kapatıldığını kaydeden Kengerli, partisinin kapatılmasından sonra bugüne kadar çeşitli ülkelerde ve Azerbaycan'da yasadışı faaliyetlerini sürdürmesi sayesinde ayakta kaldıklarını söyledi" (Cumhuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1992, s. 8).

Millîyet Gazetesinin haberlerinden yola çıkarak Mehmet Kengerli'nin ülkücü ya da MHP üyesi olduğu gibi tahminler yürütmek pek sağlıklı değildir. Araştırma sürecimiz boyunca görüştüğümüz kişilerden ya da araştırdığımız kitap, dergi vb. böyle bir bilgiye rastlamadık. Yabancı memleketlerde Türk olan soydaşlara çeşitli kurumlar vasıtasıyla yardımda bulunmak o kurumun çatısı altında çalışmak anlamına gelmemelidir. Mehmet Kengerli bu görevini Millîyetçi bir karakterin gerektirdiği soydaşlık görevi olarak görmüştür.

Basına yansıyan bir diğer haber Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılış töreni ile ilgilidir. Haber 3 Kasım 1992 tarihli olup başlığı "Elçibey'den Ankara'ya Şükran"dır. Azerbaycan Büyükelçiliği'nin açılması için yapılan törene T.C. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey, T.C. Başbakanı Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Rusya Federasyonu Büyükelçisi Albert Çernişev gibi önemli isimler katılmıştır. Tören, Azerbaycan Millî Hareket liderlerinden Dr. Mehmet Kengerli'nin Türk halkına ve devletine teşekkür ettiği

konusmasıyla başlamıştır. Kengerli daha sonra Azerbaycan Devleti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade'nin öldüğü zaman tabutuna sarılan bayrağı Elçibey'e vermiştir. Elçibey bayrağı üç kez öperek almış ve konuşmasına başlamıştır. Elçibey'in konuşması uzun süre alkışlanmıştır. (Milliyet Gazetesi, 3 Kasım 1992, s. 17).

10. 2. Azerbaycan Basımında Mehmet Kengerli

Azerbaycan Aydınlik gazetesi de 3 Nisan 1992'de Mehmet Kengerli ile ilgili bir habere yer vermiştir. Haberin başlığı "N. Mohammad Kangarli, Azerbaycan hükümeti başkanıdır." olup haber Nesiman Yagublu tarafından kaleme alınmıştır. Nesiman Yagublu'nun Mehmet Kengerli ile yaptığı röportaj haber olarak yayınlanmıştır. Haberde kısaca Mehmet Kengerli'den bahsedilmiş, ardından röportaj kısmına geçilmiştir. Haberin ve röportajın içeriği Mehmet Kengerli'nin yaşamı, II. Dünya Savaşı yılları ve Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi uğrındaki faaliyetleri ile ilgilidir. (Aydınlık Gazetesi, 3 Nisan 1992, s. 4).

Azerbaycan Ayna gazetesi 28 Mayıs 2005 tarihli sayısında Azerbaycan Cumhuriyetinin 87. yıl dönümü münasebetiyle bir haber yayınlanmıştır. Yayınlanan bu haber Alaskar Alaskarlı'nın Mehmet Kengerli ile yaptığı röportajı içermektedir. Röportaj; Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihi ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mehmet Emin Resulzade hakkında konuları içermektedir. (Ayna Gazetesi, 28 Mayıs 2005, s. 8).

Mehmet Kengerli sadece Türkiye basımında değil zaman zaman Azerbaycan basımındaki haberlere de konu olmuştur. Bunlardan bir tanesi 19 Mayıs 2011'de Azerbaycan APA ajansı tarafından yayınlanan Ebulfez Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı aday süreci ile ilgilidir. Türkiye Türkçesine aktardığımız haber şu şekildedir:

"Mehmet Kengerli diyordu ki, Elçibey'in kendisinin değil Etibar Memmedov'un devlet başkanı olmasını istiyordu. O bilirdi ki Elçibey ısrarla 'Azerbaycan Cumhuriyetinin devlet başkanı Etibar Memmedov olmalıdır.' diyordu. Biz sorduk ki niye? Dedi ki, 'Hukuki devleti yalnız onun nizam ve intizamı ortaya çıkarabilir. Kengerli diyordu ki, Elçibey'e engel olarak Etibar Memmedov'un devlet başkanlığını önledik.' APA'nın haberine göre, bunu Kamu Odasının kurucusu Perviz Samedbeyli AMİP'in teşkilatçılığı ile organize edilen 'Değişen Dünya ve Güney Azerbaycan Millî Özgürlük Harekâtı' konferansında söyledi. Samedbeyli, Mehmet

Kengerli'ye istinaden bildirdi ki Elçibey mecburiyet karşısında kalarak başkanlığa aday gösterdi. Etkinliğe katılan Müsavat Partisi Meclisinin başkanı P. Semedbeyli'nin kardeşi Arzu Semedbeyli ise söylenenleri gülümsemeyle karşıladı. Konferansın sonunda AMİP'in başkâtibi Arzuhan Elizade ise konuşma sırasında E. Memmedov'a söz verirken onu 'Millî Özgürlük Harekâtının Lideri' olarak adlandırdı. Arzu Semedbeyli ise 'lider değil, liderlerden biri' diyerek sunuş düzeltildi. AMİP lideri Etibar Memmedov kendi ise APA'ya açıklamasında bu meseleye 'Ben gurur duyuyorum ki harekâtın katılımcısı olmuşum.' diyerek bildirdi.” (Azerbaycan APA, 19 Mayıs 2011).

Bir başka haber ise Azerbaycan kurucu lideri Mehmet Emin Resulzade'nin doğumunun 135. yılı vesilesiyle Mehmet Kengerli, Ahmet Karaca ve Resulzade'nin silah arkadaşlarının Azerbaycan'a gitmesi ile ilgiliydi. Müsavat Partisi eski başkanı ve Azerbaycan Parlamentosu Başkanı İsa Kamber'in Facebook'ta Mehmet Emin Resulzade'nin muhteşem bir heykelinin dikildiğini haber vermesi Mehmet Kengerli ve arkadaşlarının Azerbaycan ziyaretinin asıl sebebiydi. 31 Ocak 2019 tarihli Novator gazetesinin haberi şu şekilde: “Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin kurucu lideri M. Emin Resulzade'nin doğumundan bu yana 135 yıl geçti. Müsavat partisinin eski başkanı, 1992-1993'lü yıllarda Azerbaycan parlamentosunun eski başkanı İsa Kamber 'Facebook' ağında Resulzade'nin muhteşem bir heykelini hazırladığını vurgulayarak yazıyor: 'Ben o sanat eserini tam 25 yıl evvel, 1994 yılının ocak ayında gördüm. Müsavat Partisi olarak Resulzade'nin 110. yıldönümü etkinliklerine hazırlanıyorduk. Türkiye'den Resulzade'nin silah arkadaşları, değerli yaşlılarımız M. Kengerli, Ahmet Karaca ve diğer dostlarımız gelmişti. Onlarla birlikte meşhur heykeltıraş Ömer Eldarov'un atölyesine gittik. Resulzade'nin muhteşem abidesinin orijinalini o gün gördük ve hepimiz çok beğendik! Bizim hâkimiyetimizin- Ebülfez Elçibey hâkimiyetinin kararı ile hazırlanmış heykel 25 yıldan fazla olan, sevgili aydınımız Mehriban Vezir'in kaydettiği gibi rehin tutulur. Belki bütün siyasi mahkumların özgürlüğünü talep ettiğimiz gibi bu siyasi rehinelerin de serbest bırakılmasını talep etmeli miyiz ?!' Novator gazetesi bildirir ki Mehmed Emim Resulzade 1884 yılının 31 Ocak günü Novhanı köyünde doğdu. Bakü'deki II. Rus-Müslüman mektebinde Bakü Teknik Okulunda okudu. 1903 yılında Azerbaycanlı Genç İnkılapçılar Derneği'ni kurdu. 1904 yılında Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi altında 'Hümmet' Sosyal Demokrat Teşkilatı'nın kurucularından oldu. 1907 yılında

RSDFP'den ayrıldı. Rus sömürgesi usul yönetimine karşı faaliyete başladı. 1991 yılında Müsavat Partisi'nin kurulmasında katılım sağladı. Partinin ilk başkanı oldu. 1918 yılında Azerbaycan bağımsızlığını beyan eden Millî Şura'ya başkanlık yapıp daha sonra Azerbaycan'ın ilk parlamentosunda Müsavat kesirinde başı çekti. 1920 yılında Bolşevikler Azerbaycan'ı işgal ettiğinde tutuklandı, serbest bırakıldıktan sonra Moskova'da yaşadı. 1922 yılında Finlandiya'ya oradan Fransa'ya sonra Türkiye'ye gitti. 1955 yılı 6 Mart'ta Ankara'da vefat etti, 'Yüzyıl' kabristanlığına defnedildi.” (Azerbaycan Novator, 31 Ocak 2019).

Azerbaycan basınında çıkan bir diğer haber Azerbaycan Publika gazetesinin 28 Mayıs 2019 tarihli haberidir. Leyla Sarabi, Sevil Kengerli ile babası Mehmet Kengerli hakkında röportaj yapmıştır. Röportaj, Mehmet Kengerli'nin yaşamı, Türkiye'deki faaliyetleri gibi konuları içermektedir. Röportajın temel konusu ise Mehmet Kengerli ile Mehmet Emin Resulzade'nin dostluğu, dava arkadaşlığıdır. Bu anlamda duygu yüklü bir görüşme olmuştur. (Azerbaycan Publika Gazetesi, 28 Mayıs 2019).

11. VEFATI

Dr. Mehmet Kengerli 17 Ağustos 2006'da Marmaris'teki evinde rahatsızlanarak kalp krizi geçirmiş ve 94 yaşında yaşama veda etmiştir. Mehmet Kengerli'nin cenazesi Ankara'ya getirilerek 22 Ağustos 2006'da Kocatepe Cami'nde kılınan cenaze namazı sonrası Karşıyaka mezarlığında toprağa verilmiştir. Dr. Mehmet Kengerli'nin cenazesine; Azerbaycan'dan gelen Müsavat Partisi Müsavat Partisi Başkanı İsa Kamberov başta olmak üzere Türkiye'den çok sayıda eski ve yeni bakan, parlamenterler, kurum ve kuruluşların temsilcileri, Azerbaycan Kültür Derneği üyeleri ve birçok sivil toplum kuruluşunun temsilcileri ile vatandaşlar katılmıştır. ("Dr. Mehmet Kengerli'yi Kaybettik", 2006, s. 4).

11. 1. Mehmet Kengerli'nin Vefatının Ardından Arkasından Söylenenler

Müsavat Partisi Genel Başkanı İsa Kamber, Dr. Mehmet Kengerli'nin evinde yaptığı taziye ziyaretinde eski bir müsavatchı olan Merhum Kengerli hakkında şunları söylemiştir: "Dr. Mehmet Kengerli ismi bizler için Azerbaycan'ın muhaceretteki önemli şahsiyetlerinden biriydi. Onu tanıdığımız 1992 yılından beri de bir büyük aksakallı olarak daima düşüncelerine ve tespitlerine saygı duyduk. Azerbaycan'ın bugün içinde bulunduğu sıkıntıların başında gelen Karabağ sorunu ile ilgili olarak verdiği fikri mücadele bize güç katmıştır. Onun gerek Azerbaycan Kültür Derneğindeki görevi gerekse uzun yıllardan beri yürüttüğü Türkiye Anıtlar Derneğindeki görevleriyle Millî meselelerin üzerinde ne kadar hassasiyetle kaldığının bilincindeyiz. Türk Dünyasının büyük oğlu merhum Kengerli'nin kalbi daima Azerbaycan için atmıştır. Onun aziz hatırası kalbimizde daima yaşayacaktır. Yaşadığımız bu acı ve büyük kayıptan ötürü Dr. Mehmet Kengerli'nin değerli ailesine, yakınlarına, Azerbaycan Kültür Derneği camiasına ve Azerbaycan halkına üzüntülerimi bildirir merhuma yüce Allah'tan rahmet dilerim." ("Dr. Mehmet Kengerli'yi Toprağa Verdik", 2006, s. 6).

Azerbaycan Kültür Derneği Genel Başkanı Cemil Ünal da bu taziye ziyaretinde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Müsavat Partisi Başkanı sayın İsa Kamber'i görmekten sevinç duyduklarını ancak bugün önemli bir büyüğü kaybetmenin acısı içinde aynı duyguları paylaşmakta olduklarını, merhum Kengerli'nin bütün bir ömrünü Azerbaycan ve Türk dünyasına adayan ender insanlardan biri olarak daima saygı ile anılacağını ifade etmiş, ailesi ve Azerbaycan

Kültür Derneği camiasına başsağlığı dileyerek konuşmasını bitirmiştir. (“Dr. Mehmet Kengerli’yi Toprağa Verdik”, 2006, s. 6).

Azerbaycan Kültür Derneği Genel Sekreteri Tuncer Kırhan Mehmet Kengerli’nin ardından bir yazı kaleme almıştır. Yazısında “Dr. Mehmet Kengerli tüm yaşamında ideal bir eş ve baba, insanı ve insani değerleri ön planda tutan, kendisi ile barışık, yardımlaşmayı ve paylaşımı bilen zarif ve erdemli bir adamdı. Ondaki içsel değerlerin başında hekim olmanın yanı sıra yalın bir özgüven yatmaktadır. Çalışma sistemini biçimlendiren tükenmez enerjisi, fiziksel yapısındaki entelektüel karizmayı ön planda tutsa da ileri yaşına rağmen onun bir konuya yoğunlaşması ve sonuç alması hiçte şaşırtıcı olmamıştır. Araştırmacılığı, cesareti, analiz edebilme ve karar yeteneği onda haklı güven duygusuyla özdeşleşir. İnandığı yolda birikimleriyle tıpkı bir örümceğin ağını yapması ya da peteği üzerinde bir arının özen ve azmiyle çalışıp duran bu arada ilke ve ideallerinden asla ödün vermeden yoluna devam edebilen çağdaşlık sınırlarını hiçbir zaman yozlaştırmayan Türkçü ve Cumhuriyetçi, nitelikli bir dost ve ağabey, centilmen bir salon adamı, demokrat, Millî değerlerini ve kültürünü temel öge olarak taşıyabilen ideal bir insan. Dr. Mehmet Kengerli’yi yaşam süresiyle nice talihli insanlardan biri olarak sağlıklı bir ömrün 94. Yılında toprağa verdik. Onun güven veren simasında ve ses tonunda her ressamın ya da şairin zevkle anlatabileceği çizgi ve ifade saklı iken asıl güzellik sevecenliği ve samimi oluşunda idi. Bu insani niteliklerle karizmasını güçlü kılan ondaki sağlıklı düşünme, sürekli üreten ve yöneten bir kimse olarak mütevazi tavrının değiştiğini hiç hatırlamıyorum. Bu özellikleriyle sağlık içinde herkesin sahip olamayacağı bir ömrün sahibi olarak olaylar karşısında daima pozitif bakmasını bilen ancak muhakeme yapabilen cesur yürekli bir insandı.” İfadelerine yer vermiştir. (Kırhan, 2006, s. 16-17).

Azerbaycan Kültür Derneği üyesi ve Mehmet Kengerli’nin yakınında bulunan isimlerden biri olan Fahrettin Gülseven de Mehmet Kengerli’nin ölümünün ardından bir yazı yazmış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Ne kadar metin olsak, teselli arasak da Kengerli yeri asla doldurulamayacak ulu bir çınardı. Gönlü ülke ve insan sevgisiyle dolu, dürüst, erdemli Kengerli ağabeyimizi mütevazi ve hoşgörülü haliyle hep hatırlayacağız. Dr. Mehmet Kengerli davasına ve ideallerine dört elle sarılan, ümit ve inancını hiçbir zaman yitirmeyen biriydi. Bu özelliği nedeniyle hayalleri ve amaçlarını gerçekleştirmenin hazzını ve mutluluğunu yaşayan ender insanlardan

biriydi. Gelecekte onun zaferle taçlanan kutsal mücadelesini inceleyenler, araştıranlar onu yalnız Kengerli ailesinin ve Azerbaycan'ın değil Türkiye'nin, Anadolu'nun ve Türk dünyasının gurur abidesi olarak tespit ve tescil edeceklerdir. Onun doğru ve isabetli, politik ve sosyal mücadelesi sonunda bağımsızlığın sembolü olan üç renkli Azerbaycan bayrağı bugün ülke semalarında, parlamento binasında, tüm resmi ve özel kurum ve kuruluşlarda gururla dalgalanmaktadır. Kengerli ilerlemiş yaşına rağmen kutsal mücadelesini bıkmadan usanmadan büyük bir titizlik ve enerjiyle yürütüyordu. Gece Azerbaycan'la yatıp sabah Azerbaycan'la kalkan gıpta ettiğimiz bir isimdi. Kengerli'nin güzel yanlarından biri de büyük küçük ayrımı yapmadan kendisine başvuran herkesi büyük bir dikkat ve sükunetle dinlemesiydi. Sonuçta kendi görüşünü ortaya koyarak bazı telkin ve tavsiyelerde bulunurdu. Böylece onun rehber insan kimliği ön plana çıkmış oluyordu. Çok sevgili ve hürmetli Mehmet Ağabey seni tanımak, senin amaç edindiğin ilke ve idealleri seninle paylaşmak büyük bir bahtiyarlıktır. Bizlere bu mutluluğu verdiğin, yaşattığın için sana minnettarız. Senin ulu kişiliğin tıpkı bir güneş gibi dünyamızı aydınlatacak, içimizi ısıtacaktır. Bizlerle hep yaşayacak hayırla anılacaksın. Huzur içinde uyu, ruhun şad olsun.” (Gülseven, 2006, s. 18).

Azerbaycan Kültür Derneği üyesi ve Mehmet Kengerli'nin yanında yetişen öğrencisi diyebileceğimiz Selçuk Önal da Mehmet Kengerli'nin vefatının ardından bir yazı kaleme almıştır. “Azerbaycan Millî davasının önderi Mehmet Emin Resulzade'nin muhacerette yaktığı istiklal ateşinin sevdalılarının en ön saflarında her zaman vardı. Camiada herkes onu ağabeyi olarak görür ve öyle de hitap ederdi. Dr. Mehmet Kengerli bu sıfatı ile bu Millî davanın en önde yürüyen bir savaşçısı idi. Bize her zaman hepimizin Millî davanın neferleri olduğumuzu bu nedenle doğabilecek dargınlık ve kırgınlıklara karşı daima dikkatli olmamızı tavsiye ederdi. Doksanlı yılların başında Sovyetlerdeki hareketlilik büyük heyecan doğurdu. Azerbaycan'da Halk Cephesi hareketi özlemini duyduğumuz günlerin yakın olduğunun habercisiydi. Sovyet Kızıl ordusunun Bakü'de yapmış olduğu katliam ile Ermenilerin Azerbaycan'a ait 'Dağlık Karabağ'da yaptığı katliam sebebiyle dernekte o günlerde hareketli günler yaşanıyordu. Azerbaycan'da meydana gelen olaylar hakkında bilgi almak isteyen vatandaşlarımızın yanı sıra basın yayın organlarının temsilcilerine başta Dernek Genel Başkanı Cemil Ünal, Genel Sekreter Ahmet Karaca ile muhaceretteki Millî kuruluşların başkanı olarak Dr. Mehmet Kengerli

bilgi verir birlikte basın toplantıları düzenlerlerdi. Dr. Mehmet Kengerli ağabey dünyaya yeni gelmiş gibi büyük sevinç içerisindeydi. Ömrünü vakfettiği Millî dava olan Azerbaycan'ın yeniden istiklali kazanılmak üzereydi. O bakımdan Azerbaycan'da yanan istiklal ateşinin zarar görmemesi ve dışarıdan gerekli desteği bulması yolunda yoğun bir çalışma temposu yaşıyordu. Yıllarca azimle yürütülen çalışmalar sonucunda Anadolu Türkü Azerbaycan Türküne olan desteği göstermiş, ülkenin her ili, her ilçesi, kasaba ve köyleri Türkiye ve Azerbaycan bayrakları ile büyük protesto gösterilerine sahne oluyordu. Anadolu Türkü, Azerbaycan ile bütünleşmiş katliamlar şiddetle telin edilerek dökülen kanlar yeni bir Türk Devleti'nin doğuşunu müjdeliyordu. Dr. Mehmet Kengerli ağabey ilerlemiş yaşına rağmen hiç yorulmadan toplantıdan toplantıya koşar Önder Mehmet Emin Resulzade'nin tespit ettiği Azerbaycan Millî politikasından hiçbir sapma göstermeden ve hiçbir taviz vermeden gösterilen hedefe emin adımlarla ilerleyen bir dava adamı olarak Millî davanın yanı sıra ecdat yadigarı tarihi miraslarımıza sahip çıkmakla geçmişi geleceğe taşımada da çok hassas bir dünya görüşüne sahipti. Uzun yıllar Genel Başkanlığını yaptığı Türkiye Anıtlar Derneği tarafından sahip çıkılarak tamir ettirilen tarihi eserler üzerinde bilgi verirken ayrı bir haz ve heyecan duyduğunu hisseder ve kendisine elimizden gelen her yardımı seve seve yapardık. Dr. Mehmet Kengerli ağabey Azerbaycan Millî davasının öğretmeni, duayeni, ak sakallı, Millî davanın diplomatı, olarak çok önemli hizmetler yaptı. Beraber çalışma fırsatı bulduğum otuz yılı aşkın sürede her etkinlikte önde ve öğretmenimiz olarak bize örnek oldu. Eksikliğini her zaman hissedeceğimiz Azerbaycan Millî davasının ağabeyi, ulu çınar, ak sakallı, ak saçlı bilgisi gözün arkada kalmasın. Azerbaycan Millî davası Önder Mehmet Emin Resulzade'nin çizdiği yolda ve hiçbir taviz verilmeden sürdürüleceğinden emin olabilirsiniz. Mezarında rahat uyu mekânın cennet olsun.” (Önal, 2006, s. 20).

Dr. Mehmet Kengerli'nin vefatının ardından yazılan bir diğer yazıda Türkiye Anıtlar Derneği Yönetim Kurulu Üyesi Dr. Celal Açıkgöz'e aittir. Dr. Celal Açıkgöz'ün ifadeleri şöyledir: “Büyük insan ayaklı kütüphane ve yaşayan tarih lakapları ile de andığımız merhum Genel Başkanımızın bilhassa derneğimize üye olduktan sonraki dönemde (1955-2006) muhtelif kuruluşlarda yapmış olduğu sosyal faaliyet hizmetleri detaylı olarak dergimizin içinde mevcuttur. Merhuma Allah'tan rahmet kederli ailesine sabır ve başsağlığı dilerim.” (Açıkgöz, 2006, s. 21).

Kurucu Meclis ve Danıştay Eski Üyesi Abbas Gökçe de Mehmet Kengerli'nin ardından bir yazı kaleme almıştır. Yazıda şu ifadeler yer almıştır: “Büyük insan, dava adamı, sabır, tevazü, itidal, feragat, fazilet ve liyakat timsali hepimizin saygısını kazanmış sevgili ağabeyimiz Dr. Mehmet Kengerli'yi kaybetmenin büyük üzüntüsü içerisindeyiz. Toplumlar içerisinde bu denli üstün nitelikli kişilere az rastlanır. Kendisini en az kırk yıl önce rahmetli Aslan Karabağ'ın evinde bir bayram sabahında tanıdım. Frenklerin dediği gibi çok prezantabl bir kişiliği vardı. Candan ve samimi tavırları ile girmişti kalbimize. Daha sonraki her karşılaşmamızda kendisine ‘Kengerli Ağabey’ diye seslenmişim. Onun da beni çok sevdiği anlaşılıyordu her hareketinden. Artık benim gözümde M. Kengerli bir Türk vatandaşı olarak, Türkiye’de Azerbaycan ve Azeri Türklerinin en iyi temsilcisiydi. Azerbaycan’ı görmeden evvel oradaki her Azeri Türkü benim gözümde sanki birer Mehmet Kengerli idi. Onun Milliyetçilik anlayışı ve Millî davranışları da her türlü takdirin üstündeydi. Bundan ötürü nice badire, savaş ve iltihak gibi olayların sonunda Azerbaycan yerine Türkiye demişti Mehmet ağabey. Bu dünyada büyük bir kıymet olan dava adamı, tevazü, itidal, sabır adamı, feragat ve liyakat timsali Mehmet Kengerli öteki dünyada da hak ettiği yeri alacak ve makamı cennet olacaktır. Nur içinde yatsın.” (Gökçe, 2006, s. 22).

12.MEHMET KENGERLİ BİBLİYOGRAFYASI

12. 1. Kitaplar

Kengerli Mehmet (Haz.),"Müsavat Partiyası Sorgu Kitabı", Bakü, 1994

Kengerli Mehmet, "Anatomi ve Fizyoloji (Temel Bilgiler)" Kızılay Sağlık Eğitimi yay. 1965, Ankara

12. 2. Süreli Yayınlar

Kengerli M. (1987). *Abdulkadir Maraganlı'nın Biyografisi Üzerine Bir Araştırma*. Azerbaycan Dergisi, sayı 261, s. 125.

Kengerli M. (1996). *AliMerdan Topçubaşı Büyük Devlet Adamımızın Ölümünün 62. Yıldönümü*. Azerbaycan Dergisi, sayı 312, s. 6.

Kengerli M. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (Karabağ Bölgesi Hakkında Bir Araştırma)*. Türk Yurdu, sayı 31, s. 39-47.

Kengerli M. (1989). *Azerbaycan Mili Merkezi Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli'nin Ankara'da Yapılan Dış Türkler Sempozyumundaki Konuşması*. Azerbaycan Dergisi, sayı 270, s. 23.

Kengerli M. (2005). *Azerbaycan Millî Cumhuriyeti'nin Kurucusu Mehmet Emin Resulzade'nin 121. Doğumu Münasebetiyle TRT 2'de 'Politika Kulvarı' Adlı Programda Anıldı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 358, s. 34.

Kengerli M. (1989). *Azerbaycan Millî Merkezi Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan'a Hitabı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 269, s. 74.

Kengerli M. (1991). *Azerbaycan Millî 'Müsavat' Halk Partisi Merkez Komitesi Adına Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan Halkına Çağrısı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 282, s. 140.

Kengerli M. (1987). *Azerbaycan Şairi Şirvanlı Hakani*. Azerbaycan Dergisi, sayı 261, s. 44.

Kengerli M. (2006). *Azerbaycan'a Birlik Çağrısı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 364, s. 10.

Kengerli M. (1956). *Babaoğlu Ali Esat Altunkaya'yı Kaybettik*. Azerbaycan Dergisi, sayı 52-53, s. 30.

Kengerli M. (1957). *Büyük İnsan Atatürk (Büyük Kaybımızın 19. Yıldönümü)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 68, s. 3.

Kengerli M. (1981). *Büyük İnsan ATATÜRK*. Azerbaycan Dergisi, sayı 237, s. 9.

Kengerli M. (2000). *Büyük Kaybımız Elçibey'in Ardından*. Azerbaycan Dergisi, sayı 334, s. 25.

Kengerli Mehmet (1958). *Çağdaş Azerbaycan Tarihinde Ocak-Şubat Olayları*. Azerbaycan Dergisi, sayı 71, s. 11-12.

Kengerli M. (1992). *Feyzi Aküzüm Başarılı Bir Müsavat Yöneticisi İdi*. Azerbaycan Dergisi, Sayı 288, s. 38-41.

Kengerli M. (1996). *Feyzi Aküzüm'ü Anarken (Ölümünün 5. Yıldönümü)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 312, s. 49.

Kengerli M. (1995). *Fuat Emircan (1911-8.5.1995)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 304, s. 24.

Kengerli M. (1995). *Hocalı Katliamının İhanetlerle Dolu İç Yüzü*. Azerbaycan Dergisi, sayı 301, s. 18.

Kengerli M. (2006). *Hocalı Soykırım Faciası (26 Şubat 1992)*. sayı 364, s. 28.

Kengerli M. (1957). *Hunharcasına Boğulan Bir Ses*. sayı 61, s. 7.

Kengerli M. (1957). *Kardeş Yardımı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 66, s. 5.

Kengerli M. (1954). *Millî Bayramımızın Manası*. Azerbaycan Dergisi, sayı 4-5, s. 5-6.

Kengerli M. (2005). *Millî Davamızın Parlak Bir Yıldızı Daha Kaydı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 360, s. 10.

Kengerli M. (1991). *Millî Mücadelemizin Kurbanları ve Şehitlerimiz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 282, s. 101.

Kengerli M. (1994). *Önder Mehmet Emin Resulzade'nin 110. Doğum Yıldönümü*. Azerbaycan Dergisi, sayı, 295, s. 7.

Kengerli M. (1994). *Şer Güçler 27 Nisan'dan Ders Almadılar*. Azerbaycan Dergisi, sayı 296, s. 23.

Kengerli M. (1993). *Taki Aran Vefat Etti*. Azerbaycan Dergisi, sayı 294, s. 32.

Kengerli M. (1991). *Taziyet Beyanati*. Azerbaycan Dergisi, sayı 277, s. 31.

Kengerli M. (1957). *Türkiye Cumhuriyeti 34 Yaşında*. Azerbaycan Dergisi, sayı 67, s. 9.

Kengerli M. (1998). *Türkmençay Mukavelesi (10 (22) Şubat 1828)*, Azerbaycan Dergisi, sayı 319, s. 18.

Kengerli M. (1989). *Sovyetlerde Ermeni Lobisi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 267, s. 10-24.

Kengerli M. (1952). *A. Dudanginski'nin Hesabına Dair*. Kafkasya Dergisi, sayı 9, s. 1-8.

Kengerli M. (1990). *Ana Dilimiz ve Millî Kültürümüzün Millî Varlığımızın Devamlılığındaki Önemi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 275, s. 6-11.

Kengerli M. (1994). *Azerbaycan Millî Merkezi Başkanı Dr. Mehmet Kengerli: Millî İradeyi Hâkim Kulacak Mücadeleye Hazır Olmalıyız*. Azerbaycan Dergisi, sayı 297, s. 18-21.

Kengerli M. (1993). *Azerbaycan Millî Ordusu*. Azerbaycan Dergisi, sayı 293, s. 6-11.

Kengerli M. (1990). *Azerbaycan'da Kanlı İstilanın 70. Yılı (27 Nisan 1920-27 Nisan 1990)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 277, s. 26-37.

Kengerli M. (1996). *Azerbaycan'ın Karabağ Felaketi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 310, s. 13-18.

Kengerli M. (1985). *Azerbaycan'ın Müzik Alanındaki Parlak Bir Yıldızı Daha Söndü (Maestro Niyazi Takizade Zülfükaroğlu Hacıbeyli)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 251, s. 27-31.

Kengerli M. (1989). *Azerbaycan'a Sığınan Göçmenlere Yardıma Çağrı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 270, s. 4-8.

Kengerli M. (1997). *Bağımsızlığın 79. Yıldönümünde Azerbaycan'ın İç ve Dış Meseleleri*. Azerbaycan Dergisi, sayı 315, s. 8-11.

Kengerli M. (1993). *Bakü Katliamının 3. Yıldönümünde Aziz Şehitlerimizi Anıyoruz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 289, s.14-17.

Kengerli M. (1985). *Bir Dostumuzu Daha Kaybettik (Dr. İbrahim Badal)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 251, s. 45-46.

Kengerli M. (1957). *Büyük Fikir Adamı Ahmet Ağaoğlu*. Azerbaycan Dergisi, sayı 62, s. 9-12.

Kengerli M. (1985). *Dış Türklerin Siyasi ve Kültürel Davaları*. Azerbaycan Dergisi, sayı 254, s. 35-43.

Kengerli M. (1989). *Dr. Mehmet Kengerli Azerbaycan Millî Davamıza Bigâne Kalınmamasını İstedi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 269, s. 44-58.

Kengerli M. (1989). *Ermenistan Tarihi Türk Yerleşim Yerlerinin Adlarını Değiştirdi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 267, s. 127-138.

Kengerli M. (1997). *Güney Azerbaycan'da 21 Azer-12 Aralık Millî Azadlık Hareketinin 52. Yıl Dönümü Münasebetiyle (21 Azer 1324 İran Takvimi-12.12.1945 Miladi Takvimi)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 318, s. 11-15.

Kengerli M. (1999). *Güney Azerbaycan'ın Yetiştirdiği Zirvedeki Mümtaz Şahsiyetlerimiz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 329, s. 6-20.

Kengerli M. (1997). *Hükümdarlar Ocağı Tarihi Erdebil Şehri Depreme Yenik Düştü*. Azerbaycan Dergisi, sayı 314, s. 10-19.

Kengerli M. (1991). *Hür İradeye Dayanmayan Bir Devlet Mekanizması Meşru Sayılamaz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 280, s. 6-10.

Kengerli M. (1991). *Kanlı Ocak Katliamının Perde Arkası*. Azerbaycan Dergisi, sayı 277, s. 6-18.

Kengerli M. (1999). *Karabağ Azerbaycan Toprağıdır Dünya Durdukça da Öyle Kalacaktır*. Azerbaycan Dergisi, sayı 330, s. 6-17.

Kengerli M. (1997). *Karabağ'da Kültür Varlıklarımız Ermeniler Tarafından Yok Ediliyor*. Azerbaycan Dergisi, sayı 314, s. 25-29.

Kengerli M. (1990). *KKTC İzlenimi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 275, s. 50-51.

Kengerli M. (1991). *Millî Menfaatlerimize Ters Düşmeyecek Her Türü İş Birliği Çağrısına Açığız*. Azerbaycan Dergisi, sayı 279, s. 5-9.

Kengerli M. (1991). *Muhaceret Edebiyatı Sempozyumunda Dr. Mehmet Kengerli'nin Mesajı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 42, s. 42-44.

Kengerli M. (1991). *Müsavat'ın Çehresi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 282, s. 53-55.

12. 3. Ödülleri

- 1965 senesinde Pakistan ile Hindistan arasında Keşmir anlaşmazlığı sonucu çıkan savaşta Türkiye sağlık ekibi ve hastanesi başkanı olarak gerek cephede gerekse de cephe gerisinde hastanelerde göstermiş olduğu fevkalade hizmetten dolayı Pakistan Parlamentosu ve Cumhurbaşkanı tarafından 1967 yılında verilen “Üstün Hizmet Altın Liyakat Madalyası”
- 1966 yılında Türkiye Kızılay Derneğinin “İlk Yardım'da Üstün Başarı” Gümüş madalyası
- 1968'de Türkiye Kızılay Derneği'nin 100. Yılı münasebetiyle çıkarılan “100 Yıl İnsanlık Hizmetinde Madalyası”
- 1978'de Türk – İslam eserlerinin korunmasında yaptığı hizmetlerden dolayı “Gümüş Şükran Madalyası”
- 1981 yılında Federal Almanya Parlamentosu ve Cumhurbaşkanı'nca Türk – Alman ikili sosyal güvenlik antlaşmaları ve ikili ilişkilerde yaptığı fevkalade hizmetten dolayı “Büyük Haç Büyük Salip Ordeni”
- 1989 yılında Türkiye Kızılay Derneği Genel Kurulunca Kızılay'ın “Onursal Şeref Üyeliği Nişanı”
- 1993 Yılı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 10. Yıl madalyası
- 1996 Yılı Mehmet Emin Resulzade Ödülü
- Kızılaç'ın kuruluşunun 100. Yılı münasebeti ile Cenevre'de düzenlenen Uluslararası toplantıda “İlkyardım Başarı” Nişanı

12. 3. 1. Plaketleri

- 1972'de Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkez Kurulu üyeliğinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı “Şükran Plaketi”
- 1984 Yılı Çankırı Vilayeti Sağlık Personelinin “Şükran Şilti”
- 1984 yılında Erzurum Pasinler'deki İbrahim Hakkı hazretlerinin külliyesine yaptığı yardımdan dolayı İbrahim Hakkı Hazretleri Vakfının vermiş olduğu “Şükran Plaketi”

- 1985 yılında Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Őubesinin vermiş olduğu “Şükran Plaketi”
- 1986 yılında İbrahim Hakkı Hazretlerinin 206. Yıllığı münasebetiyle “Şükran Plaketi”
- 1997’de Azerbaycan Kùltür Derneği’nin Türklük ve Azerbaycan Davasına hizmetlerinden dolayı “Şükran Plaketi”
- 1997’de Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İŞ Birliği Vakfı TÜDEV’in Atatürk’ü sembolize eden “O Bir Bozkurt’tu Şilti”
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının vermiş olduğu işçi sağlığı ve iş güvenliğindeki başarılı hizmetinden dolayı "Şükran Plaketi"(Kengerli, 2006, s. 14).

13. SONUÇ

Çalışma boyunca "Problem" başlığı altında ifade edilen durumlar aydınlatılmaya ve bu problemlere çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmaya sayın Mehmet Kengerli'nin ailesi, çocukluğu, eğitim hayatı kısaca Azerbaycan'daki hayatı anlatılarak başlanmıştır. Bu bölümde Azerbaycan'daki hayatı ve ailesi ile ilgili bilinmeyen yönleri bulunmaya gayret gösterilmiştir. Bu kısımdaki bilgiler hem kendi kaleminden yazdığı kısa özgeçmişinden hem de çevresinde kendisini yakından tanıyan insanlar ile yapılan görüşmelerden alınmıştır. Mümkün olduğunca derine inilmeye çalışılmıştır.

Diğer bölüm Mehmet Kengerli'nin muhaceretteki hayatı ile ilgilidir. Muhaceretteki hayatı; II. Dünya Savaşı'na katılması (Önce Rus sonra Alman tarafında), esir düşmesi (Önce Fin, sonra Almanlara), savaş bittikten sonra Avrupa'daki yaşamını içermektedir. Burada üzerinde durulan konu Azerbaycan İstiklâli için Avrupa'dan yürütülen faaliyetleri kapsamaktadır.

Devamında Mehmet Kengerli'nin Türkiye'ye dönüşü ve Türkiye'de mesleği doğrultusunda aldığı görevler ve gittiği görev yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ankara Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan alınan belgeler ile Türkiye'de nerede, hangi kurumda, hangi, unvan ile çalıştığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma Mehmet Kengerli'nin Türkiye'deki Azerbaycan Bağımsızlığı için yaptığı faaliyetler ile devam etmiştir. Bu anlamda düşünüldüğünde akla ilk gelen yer Azerbaycan Kültür Derneği'dir. Önce Azerbaycan Kültür Derneği'nin nasıl bir dernek olduğu, amacı ve ilkeleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda dernek başkanı ve üyeleriyle çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Dernek arşivi taranmıştır. Derneğin basın organı Azerbaycan dergisi hem dernekten hem de Millî Kütüphaneden taranmıştır. Bu işlemlerden sonra Mehmet Kengerli'nin dernekteki faaliyetleri aktarılmıştır. Mehmet Kengerli dernekte farklı zamanlarda başkanlık, üyelik, yönetim kurulu üyeliği gibi görevler üstlenmiştir. Bunlar okuyucuya anlaşılır ve kronolojik sıra doğrultusunda ifade edilmeye çalışılmıştır.

Azerbaycan Kültür Derneği'nin dışında Anıtlar Derneği Faaliyetleri de çalışmanın konusu dâhilindedir. Anıtlar Derneği de aynı şekilde Mehmet Kengerli ile

ilişkisi bakımından değerlendirilmiş ve Mehmet Kengerli'nin Anıtlar Derneğindeki faaliyetlerine yer verilmiştir.

Mehmet Kengerli'yi tanımak ve fikir yapısını anlayabilmek için çeşitli konulardaki düşünceleri aktarılmıştır. Bunlar; kadın ve hakları, Karabağ sorunu, Türk Milliyetçiliği, 28 Mayıs Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilanı, 27 Nisan Millî matem günü gibi meselelerdir. Bu konular hakkındaki düşünceleri Azerbaycan Dergisi'ne yazmış olduğu yazılarından çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Azerbaycan Dergisi sıkı biri analizden geçirilmiştir.

Mehmet Kengerli özellikle Karabağ konusunda oldukça hassas bir isimdir. Bunun nedeni hem orada doğmuş olması hem de Ermenilerin Türk topraklarını haksız bir şekilde ele geçirmek istemesindedir. Mehmet Kengerli görüş olarak Türk Milliyetçisidir. Bu sebepten bağımsızlık konusunda kesinlikle taviz vermeyen bir kişiliği vardır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu konudaki hassasiyeti anlaşılmaktadır. Kengerli Karabağ meselesi ile ilgili birçok yazı yazmış, bölgede yaşanan olayları, yapılan zulümleri, işlenen cinayetleri ve ayaklar altına alınan insan haklarını Türk ve dünya kamuoyuna duyurmak için çok çaba sarf etmiştir.

Mehmet Kengerli zaman zaman Azerbaycan ve Türkiye basınındaki bazı haberlere konu olmuştur. Bu anlamda çalışmada bir "Basında Mehmet Kengerli" bölümü açılarak bu haberler derlenmiştir.

Basın bölümünün haricinde "Mehmet Kengerli Bibliyografyası" başlığı altında da Mehmet Kengerli'nin kitapları ve süreli yayınlarda çıkan yazıları yer almıştır. Bunların haricinde çeşitli devletlerden farklı sebeplerle aldığı ödül, plaket vb. "Ödülleri" başlığı altında verilmiştir.

Çalışmanın ekler bölümünde Mehmet Kengerli'ye ait resimler bulunmaktadır. Resimlerin zaman ve durumları ile ilgili açıklamalar altına not olarak düşülmüştür.

Çalışma ile ilgili genel bir değerlendirme yapılacak olursa şüphesiz ki hiçbir bağımsızlık (en azından Türkler için) kolay elde edilmemiştir. Bağımsızlığın Türkler için hayat kaidesi olduğu aşikârdır. Türk Devletleri farklı zamanlarda bağımsızlıklarını elde etmek için mücadeleler vermiştir. Bu mücadelelerde bazı isimler ön plana çıkmıştır. Azerbaycan'ın İstiklâli için de ön plana çıkan isimlerden biri şüphesiz ki Mehmet Kengerli'dir. Mehmet Kengerli ömrünü Azerbaycan'ın bağımsızlığı yolunda harcamıştır desek mübalağa etmiş olmayız. Bu çalışma

sırasında mümkün mertebe Mehmet Kengerli'nin yaşamını, bilinmeyen yönlerini, Azerbaycan İstiklâli için hem Avrupa'da hem Türkiye'de yaptığı çalışmaları, onun fikir yapısı, ideali, ülküsü ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken Tarih biliminin metotlarına sadık kalmaya titizlikle gayret gösterilmiştir. Çalışma için yapılan saha çalışması geniş alanlara yayılmıştır. Gidilen memleketlerde çeşitli kütüphaneler, arşivler taranmıştır. Elde edilen bulgular hassasiyetle sınıflandırılıp, yazma işlemine geçilmiştir. Yazma işleminde intihalden şiddetle kaçınılmıştır. Uzun süren mesai sonucu bu çalışma ortaya koyulmuştur. Umulmaktadır ki Türk gençleri Mehmet Kengerli gibi şahsiyetleri tanıma fırsatı bularak hem geçmişlerine, miraslarına sahip çıkacak hem de ellerindeki bağımsız cumhuriyetlerin kıymetini kavrayarak onları canları pahasına koruyacaktır. Çalışmamız Türk dünyasına ve bilim okyanusuna bir damla dahi katkı sağlarsa ne mutlu bizlere.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

CDAB 30-11-1-0 / 420-68-10.

CDAB 30-11-1-0 / 459-72-7.

CDAB 30-11-1-0 / 444-11-17.

Kişisel Görüşmeler

Nesrin Ünal (17.07.2019).

Selçuk Önal (18.07.2019).

Sevil Kengerli (17.07.2019).

Tuncer Kırhan (18.07.2019).

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Azerbaycan Aydınlik Gazetesi Arşivi (1990-1992).

Azerbaycan Ayna Gazetesi Arşivi (2004-2005).

Azerbaycan APA İnternet Gazetesi Arşivi (2006-2011).

Azerbaycan Novator İnternet Gazetesi Arşivi (2006-2019).

Azerbaycan Publika İnternet Gazetesi Arşivi (2006-2019).

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi (1990-1992).

Millîyet Gazetesi Arşivi (1981-1992).

Tezler

Baba-zada A. (2017). *Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkiler (1918-2014)*.

Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi. Yayın yeri: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Porsuk N. (2019). *Azerbaycan'da Uygulanan Sovyet Politikalarına Karşı Mehmet Emin Resulzade'nin Fikirleri ve Faaliyetleri (1920-1955)*.

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Yayın Yeri: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dergiler

“Azerbaycan Millî Merkezi Başkanı Dr. Mehmet Kengerli Görüşmelerde Bulunmak Üzere Bakü'ye Gitti”, Azerbaycan Dergisi, sayı 292, s. 91, Ankara, 1993.

(1989). *Azerbaycan Millî Merkezi Genel Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli'nin 8 Ekim 1989 Tarihinde Ankara'da Yapılan Dış Türkler Sempozyumundaki Konuşması*. Azerbaycan Dergisi, sayı 270, s. 23-41.

(1991). *Cumhurbaşkanı Sayın Turgut Özal'ın Sözde Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına Seçilmesi Sebebiyle Ayaz Muttalibov'a gönderdiği Kutlama Mesajı Üzerine Azerbaycan Millî Merkezi Başkanlık Divanı Adına Dr. Mehmet Kengerli ile Cemil Ünal'ın 13 Eylül 1991 Günü Yaptığı Zaruri Açıklama*. Azerbaycan Dergisi, sayı 281, s. 37-38.

Açıkgöz C. (2006). *Genel Başkanımız Dr. Muhammet (Mehmet) Kengerli* Azerbaycan Dergisi, sayı 367, s. 21.

Gökçe A. (2006). *Mehmet Kengerli'yi Anarken*. Azerbaycan Dergisi, sayı 367, s. 22.

Gülseven F. (2006). *Azerbaycan ve Türklük Sevdalısı, Dr. Mehmet Kengerli'yi Ebediyete Uğurladık*. Azerbaycan Dergisi, sayı 367, s. 18.

Kengerli M. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (Karabağ Bölgesi Hakkında Bir Araştırma)*. Türk Yurdu, sayı 31. s. 39-47.

Kengerli M. (2006). *Azerbaycan'a Birlik Çağrısı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 364, s. 10.

Kengerli M. (1958). *Çağdaş Azerbaycan Tarihinde Ocak-Şubat Olayları*. Azerbaycan Dergisi, sayı 71, s. 11-12.

Kengerli M. (1995). *Hocalı Katliamının İhanetlerle Dolu İç Yüzü*. Azerbaycan Dergisi, sayı 301, s. 18.

Kengerli M. (2006). *Hocalı Soykırım Faciası (26 Şubat 1992)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 364, s. 28, Ankara, 2006.

Kengerli M. (1954). *Millî Bayramımızın Manası*. Azerbaycan Dergisi, sayı 4-5, s. 5-6.

Kengerli M. (1991). *Millî Mücadelemizin Kurbanları ve Şehitlerimiz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 282, s. 101.

Kengerli M. (1994). *Şer Güçler 27 Nisan'dan Ders Almadılar*. Azerbaycan Dergisi, sayı 296, s. 23.

Kengerli M. (1991). *20 Ocak 1990 Tarihinde Rus Kızıl Ordusu Tarafından Bakü'de Yapılan Katliamın Birinci Yıl Dönümü Münasebeti ile Azerbaycan Millî Merkezi Genel Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan'a Hitaben Azadlık Radyosu Aracılığı ile Verdiği Taziyet Beyanatu*. Azerbaycan Dergisi, sayı 277, s. 31-32.

Kengerli M. (1952). *A. Dudanginski'nin Hesabına Dair*. Kafkasya Dergisi, sayı 9, s. 1-8.

Kengerli M. (1990). *Ana Dilimiz ve Millî Kültürümüzün Millî Varlığımızın Devamlılığındaki Önemi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 275, s. 6-11.

Kengerli M. (1994). *Azerbaycan Millî Merkezi Başkanı Dr. Mehmet Kengerli: Millî İradeyi Hâkim Kılacak Mücadeleye Hazır Olmalıyız*. Azerbaycan Dergisi, sayı 297, s. 18-21.

Kengerli M. (1991). *Azerbaycan Millî Müsavat Halk Partisi Merkez Komitesi Adına Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli'nin 12.3.1991 Tarihinde Sovyetler Birliği'nin Yeni ittifak Mukavelesi Layihası Referandumuna İştirak Edilmemesi İçin Azerbaycan Halkına Yaptığı Çağrısı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 282, s. 140-141.

Kengerli M. (1993). *Azerbaycan Millî Ordusu*. Azerbaycan Dergisi, sayı 293, s.6-11.

Kengerli M. (1990). *Azerbaycan'da Kanlı İstilanın 70. Yılı (27 Nisan 1920-27 Nisan 1990)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 277, s.26-37.

Kengerli M. (1996). *Azerbaycan'ın Karabağ Felaketi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 310, s. 13-18.

Kengerli M. (1997). *Bağımsızlığın 79. Yıldönümünde Azerbaycan'ın İç ve Dış Meseleleri*. Azerbaycan Dergisi, sayı 315, s. 8-11.

- Kengerli M. (1993). *Bakü Katliamının 3. Yıldönümünde Aziz Şehitlerimizi Anıyoruz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 289, s.14-17.
- Kengerli M. (1985). *Dış Türklerin Siyasi ve Kültürel Davaları*. Azerbaycan Dergisi, sayı.254 (Özel sayı), s.35-43.
- Kengerli M. (1989). *Dr. Mehmet Kengerli Azerbaycan Millî Davamıza Bigâne Kalınmamasını İstedi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 269, s. 44-58.
- Kengerli M. (1989). *Ermenistan Tarihi Türk Yerleşim Yerlerinin Adlarını Değiştirdi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 267, s. 127-138.
- Kengerli M. (1997). *Güney Azerbaycan'da 21 Azer-12 Aralık Millî Azadlık Hareketinin 52. Yıl Dönümü Münasebetiyle (21 Azer 1324 İran Takvimi-12.12.1945 Miladi Takvimi)*. Azerbaycan Dergisi, sayı 318, s. 11-15.
- Kengerli M. (1991). *Hür İradeye Dayanmayan Bir Devlet Mekanizması Meşru Sayılamaz*. Azerbaycan Dergisi, sayı 280, s. 6-10.
- Kengerli M. (1991). *Kanlı Ocak Katliamının Perde Arkası*. Azerbaycan Dergisi, sayı 277, s. 6-18.
- Kengerli M. (1999). *Karabağ Azerbaycan Toprağıdır Dünya Durdukça da Öyle Kalacaktır*. Azerbaycan Dergisi, sayı 330, s. 6-17.
- Kengerli M. (1997). *Karabağ'da Kültür Varlıklarımız Ermeniler Tarafından Yok Ediliyor*. Azerbaycan Dergisi, sayı 314, s. 25-29.
- Kengerli M. (1990). *KKTC İzlenimi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 275, s. 50-51.
- Kengerli M. (1991). *Millî Menfaatlerimize Ters Düşmeyecek Her TürLü İş Birliği Çağrısına Açığız*. Azerbaycan Dergisi, sayı 279, s. 5-9.
- Kengerli M. (1991). *Muhaceret Edebiyatı Sempozyumu'nda Dr. Mehmet Kengerli'nin Mesajı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 278, s. 42-44.
- Kengerli M. (1991). *Müsavat'ın Çehresi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 282, s. 53-55.
- Kengerli M. (1989). *Sovyetlerde Ermeni Lobisi*. Azerbaycan Dergisi, sayı 267, s. 10-24.
- Kengerli M. (1989). *Yardıma Çağrı*. Azerbaycan Dergisi, sayı 270, s. 4-8.

Keser U. (2013). *1963 Noel sonrasında Kıbrıs Türklerine Bilinmeyen Bir Yardım Girişimi Üzerine*. Motif Akademi Halk Bilimleri Dergisi, Kıbrıs özel sayısı-I, s. 277-308.

Kırhan T. (2006). *İdealist Bir Adam; Dr. Mehmet Kengerli*. Azerbaycan Dergisi, sayı 367, s. 16.

Önal S. (2006). *Ak Saçlı Bilge*. Azerbaycan Dergisi, Sayı 367, s. 19.

Rüstambeyli Ş. (1933). *27 Nisan 1920 Hatırası*. Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, sayı 16, s. 181, 185-186.

Şeyhzamanlı N. (1933). *27 Nisan Münasebetiyle*. Azerbaycan Yurt Bilgisi Dergisi, sayı 16, s. 150-151.

Şimşir S. (2018). *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesinin Muhaceretteki Hafızası Mehmet Kengerli (Karabağ 1914-Ankara 2006)*. Türk Yurdu Dergisi, sayı 368, s. 38-40.

Şimşir S. (1994). *Azerbaycan-Ermenistan Hudut Meselesi ve Resulzade*. Azerbaycan Dergisi, sayı 295, s. 21-23.

Şimşir S. (2018). *Mehmet Emin Resulzade'nin Hatıraları Işığında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İstiklâl ve İşgali (1918-1920)*. Türk Yurdu Dergisi, sayı 368, s. 24-37.

Kitaplar

Armaoğlu F. (2010). *20.YY Siyasi Tarihi*. Yayın yeri: Alkım yay.

Atsız N. (1992). *Makaleler I*, Yayın yeri: Baysan yay.

Attar A. ve Şimşir S. (2013). *Türkiye'de Yaşayan Azerbaycan Türkleri*, Yayın yeri: Berikan Yayınevi.

Baykara H. (1975). *Azerbaycan İstiklâl Mücadelesi Tarihi*, Yayın yeri: Azerbaycan Halk Yayınları.

Buniatov Z. M. (1991). *Azerbaycan*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Yayın yeri: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Cilt 4.

Carr E. H. (2015), *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi (1917-1929)*. (Çev: L. Cinemre). Yayın Yeri: Yordam Kitap

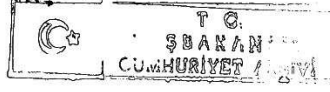
- Damirli M. A. (2002). *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)*. Türkler Ansiklopedisi. Yayın Yeri: Yeni Türkiye Yayınları. Cilt 19.
- Devlet N. (2020). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Yayın yeri: TTK yay.
- Halilova H. (1996). *Dr. Mehmet Kengerli'nin Özgeçmişine Ait Kısa Bilgi Özeti*. Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu, Yayın yeri: Kayseri, s. 283-294.
- Kurat A. N. (2020). *Rusya Tarihi*. Yayın yeri: TTK yay.
- Kurat A. N. (2011). *Türkiye ve Rusya*. Yayın yeri: TTK yay.
- Togan Z. V. (1949). *Azerbaycan*. Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi. Yayın Yeri: Milli Eğitim Basımevi. Cilt 2.
- Mehmetzade M. B. (1991). *Millî Azerbaycan Hareketi*. Yayın yeri: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları no:40.
- Nesiman Y. (2012). *Müsavat Partisinin Tarihi*, Yayın yeri: Adiloğlu Yay.
- Polat A. (1991). *Azerbaycan*, Yayın Yeri: Makro Müşavirlik Yay.
- Resulzade M. E. (1996). *Azerbaycan Problemi*, (Çev: S. Şimşir ve P. Mete). Yayın yeri: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 45.
- Resulzade M. E. (1951). *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, Yayın yeri: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 4.
- Saray M. (1993). *Azerbaycan Türkleri Tarihi*. Yayın yeri: Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi-1.
- Saray M. (2019). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Yayın yeri: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir N. (2010). *Rus Devleti Tarihi XVI.- XX. Yüzyıllar*, Yayın yeri: IQ Kültür Sanat yay.
- Şimşir S. (2013). *Azerbaycan'ın İstiklâl Mücadelesi*. Yayın yeri: IQ Kültür Sanat yay.
- Şimşir S. (2000). *Azerbaycanlıların Türkiye'de Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri (1920-1991)*. Yayın yeri: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları no:49.

Şimşir S. (1995). *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünceleri*. Yayın yeri: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları no:144.

Şükürov Q. ve Qafarov V. (2010). *Büyük Devletler Kışkacında Bağımsız Azerbaycan (1918-1920)*. Yayın yeri: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Uçarol R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. Yayın yeri: Der Yayınları.

EKLER

KARAR/15662

1- Açık bulunan 4. üncü derece kadrolu Bonn Çalışma Müşavirliğine, İşgüvenliği Müfettişi Dr. Muhammet Kengerli'nin, 657 sayılı Kanunun değişik 76 ncı maddesi gereğince atanması uygun görülmüştür.

2- Bu Kararı Çalışma Bakanı yürütür.

23 Aralık 1975

EKİ:

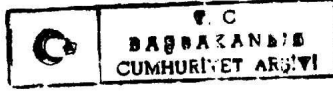
CUMHURBAŞKANI

Başbakan

Çalışma Bakanı

030	11	1		420	68	10
-----	----	---	--	-----	----	----

Ek 1: Mehmet Kengerli'nin Bonn Çalışma Müşavirliğine Atanması ile İlgili Karar Belgesi (Belgeler, CDAB'den alınmıştır)

KARAR/17693

1- Dış Kuruluşumuzda açık bulunan 2 nci derece kadrolu Baş Müşavirliğe, Bonn Çalışma Müşaviri Muhammet Kengerli'nin, 657 sayılı kanunun değişik 68 nci maddesinin(A) bendi gereğince terfian atanması uygun görülmüştür.

2- Bu kararı Çalışma Bakanı yürütür.

18 Şubat 1977

CUMHURBAŞKANI

Eki:

Başbakan

Çalışma Bakanı

030 11 1 11 17

ÇBF. 180

Ek 2: Mehmet Kengerli'nin Bonn Çalışma Başmüsavirliğine Atanması ile İlgili Karar Belgesi (Belgeler, CDAB'den alınmıştır)

K A R A R / 18910

1-Açık bulunan 2 nci derece kadrolu Araştırma Kurulu Üyeliğine 2 inci Derece Kadrolu Bonn Çalışma Başmüşaviri Dr. Muhammet Kengerli'nin 657 Sayılı Kanunun 76 ıncı maddesi gereğince alabileceği aylıkla naklen tayini uygun görülmüştür.

2-Bu Kararı Çalışma Bakanı yürütür.

27 Ekim 1977

Fahri Koculu
CUMHURBAŞKANI

S. Demirel
Başbakan

S. Akın
Çalışma Bakanı

Eki:

[Handwritten signature]

ÇBF. 180

030	11	1		659	42	7
-----	----	---	--	-----	----	---

Ek 3:Mehmet Kengerli'nin Araştırma Kurulu Üyeliğine Atanması ile İlgili Karar Belgesi (Belgeler, CDAB'den alınmıştır)

Karabağ görüşmelerinde ilerleme yok

► Minsk'te toplanacak Karabağ konferansına hazırlık amacı taşıyan Roma'daki AGİK toplantısında ele alınan uzlaşma metni üzerindeki tartışmalar çetin geçiyor.

ANKARA (AA) - Dağlık Karabağ sorununun çözümü amacıyla düzenlenecek Minsk konferansının hazırlık çalışmalarını yapmak üzere Roma'da devam eden AGİK toplantısında, toplantı başkanının önerdiği uzlaşma belgesi üzerindeki çalışmalar devam ediyor.

Haziran ayında yapılan ilk iki turda ilerleme sağlanamaması üzerine pazar-tesi günü başlayan bu üçüncü turda ele alınan uzlaşma belgesi, toplantının sonucunu belirlemeyi amaçlıyor. Belgenin

tartışılması da "oldukça çetin" geçiyor.

Toplantıya katılan Türkiye heyetinin bir yetkilisi AA'ya yaptığı açıklamada, ilk üç gün içerisinde pek fazla ilerleme sağlandığının söylenemeyeceğini belirterek şu değerlendirmeyi yaptı:

"Yaklaşık 10 sayfalık bir kâğıt ve daha ilk sayfasında bulunuyoruz. Madde madde baştan itibaren görüşülüyor. Hala giriş bölümü görüşüldü, bir de Laçın bölgesinin durumu ele alındı ve görüşmeler hemen hemen Laçın üzerinde döndü. Kelime kelime yapılan tartışma-

larda sürekli müdahaleler oluyor. Özellikle Ermeniler kâğıdı değiştirmek, kendi ifadelerini oraya koydurmak için büyük çaba gösteriyorlar. Tabii o zaman onlara karşı çıkılıyor, bir polemik ortamıdır devam ediyor. Bu kâğıdın bitirilmesi amaçlanıyor tabii, fakat bu nasıl olacak, kaç gün sürecek, açıkçası şu anda bir şey söylenemiyor. Şu anda pek fazla ilerleme sağlandığı söylenemez."

Ermeni militanların, Dağlık Karabağ ve sınır bölgelerindeki çatışmalarda, Azerbaycan köylerine düzenledikleri saldırılarda kimyasal silah kullandıklarını kanıtlayan delilleri inceleyecek olan BM gözlemcilerinin, 4 temmuzda Bakü'ye gi-

decekleri bildirildi.

Öte yandan Azerbaycan Milli Müsavat Halk Partisi, 72 yıldır sürdürdüğü yasadışı çalışmalardan sonra, dün yasal olarak yeniden kuruldu. Azerbaycan Milli Müsavat Halk Partisi Genel Başkan Vekili Dr. Mehmet Kengerli, dün düzenlediği basın toplantısında, partinin yeniden kurulduğunu bildirdi. 1911 yılında iktidar olan Milli Müsavat Halk Partisi'nin, 23 ay iktidarda kaldıktan sonra, 1920'de Rus orduları tarafından kapatıldığını kaydeden Kengerli, partinin kapatılmasından sonra, bugüne kadar çeşitli ülkelerde ve Azerbaycan'da yasadışı faaliyetlerini sürdürmesi sayesinde ayakta kaldıklarını söyledi.

Ek 4: Cumhuriyet Gazetesi 3 Temmuz 1992 Tarihli Haberi

Bonn eski çalışma müşaviri Kengerli'ye Alman liyakat nişanı verildi

ANKARA, AA

Türkiye'nin 1976-1978 yıllarında Bonn Büyükelçiliği Çalışma Müşavirliği görevini yürüten Dr. Mehmet Kengerli'ye Alman büyük liyakat nişanı verilmiştir.

F. Almanya Cumhurbaşkanı Karl Carstens'in verdiği Alman büyük liyakat nişanı, Federal Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Dirk Oncken tarafından Dr. Kengerli'ye törenle sunulmuştur.

Ek 5: Milliyet Gazetesi 27 Nisan 1981 Tarihli Haberi

Ele geçen belgelerden Türkeş ve MHP'nin Almanya'da eski bir SS subayıyla işbirliği yaptığı anlaşıldı

Iddianamede MHP'nin orduya sızmaya çalıştığı belirtildi

MHP ANKARA, ÖZEL ve yan kuruluşlarıyla ilgili iddianamede, partinin Silahlı Kuvvetlere sızmaya çalıştığı da belirtilmiştir. Iddianamede, silahlı Kuvvetlerin çeşitli kademelerinde görevli kişilerce, Türkeş'e mektup, rapor ve yazılı belgeler gönderildiği belirtilmiş ve bu belgelere de yer verilmiştir.

Iddianamede, Ankara, Adana, Erzurum Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde görevlilerin listeleri ile bu listelere ilâve edilecek hâkim ve savcılarla ilgili raporların da bulunduğu kaydedilmiş, bu raporlarda Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'ne hâkim olarak atanması önerilen listesinin başında bulunan kişinin, halen MHP davasında savunma avukatlığını üstlendiği de açıklanmıştır.

Iddianamenin kamu kuruluşlarında örgütlenme adlı bölümünde bu konuda şöyle denilmiştir: "MHP genel merkez binasında yapılan aramalarda, tüm kamu görevlileri hakkında olduğu gibi, Silahlı Kuvvetlerin değişik kademelerinde görevli personel hakkında da durum, tutum ve yazının ölçülerine göre siyasal görüşleri hakkında verilen bilgileri içeren rapor ve benzeri yazılar ele geçmiştir. Bunun dışında, Silahlı Kuvvetler'in değişik kesim ve yörelerinde görevli personel tarafından, MHP'ye ve çoğunlukla Alparslan Türkeş'in şahsına mektup, not, rapor ve benzeri yazılı belgeler gönderilmiştir. Ayrıca, MHP'nin benimsemiş görüş doğrultusunda olan kişilerin atanması, askeri liselere ve harb okullarıyla astsubay hazırlama okullarına sokulması yanında yardım istenen istek belgeleriyle bu konularla ilgili olarak tutulan kayıt ve notlar da hayli fazla bulunmaktadır."

Genel kozmik bilgiler, aktarılan raporlar, mevcut Sıkıyönetim Mahkemeleri'yle Ankara, Adana ve Erzurum mevcuduna ilâve edilecek hâkim ve savcılarla ilgili raporlar, özelliği ve görev niteliği gözetilerek yazılamamıştır. Ancak bu listede 1'nci sırada

● MHP davası iddianamesinde Silahlı Kuvvetlerin çeşitli kademelerindeki kişilerin Türkeş'e mektup, rapor ve yazılı belgeler gönderildiğinin saptandığı açıklandı

yazılarak Ankara Mahkemesi'ne hâkim olarak atanması teklif edilen'nin, halen yapılmakta olan bu soruşturmayla ilgili savunmayı üstlendiğini belirtiriz.

BİR MEKTUP

Konuya ilişkin olarak iddianamede, şu örneklere yer verilmiştir:

"Sayın başbuğum, satırınma başlamadan önce selâm eder, hürmetle ellerinizden öperim. Albayım bildiğiniz gibi askerlik gubesi başkanlığını yapmaktayım 'de komünist ve Kürtlerle mücadele ettim. Bazı asker kaçağı Apo'cuları askere aldım, bölgenin temiz halkına İslâmî ve Türkçü fikirlerimizi anlattığımda sevinçlerinden uçuyorlardı burada da çalışmalarına devam ediyorum. Hem genç ülkücü kardeşlerimle, hem ülkücü yedek subay ve subaylarla koordineli bir çalışma yapmaktayım. Ayrıca Kur'an kursları ile ilgilendiğimde, buraya gelen giden herkese inanın devamızı ve sizleri sevdim. İnanın daki Kur'an kursları bir ülkü ocağı gibi yetismektedir buranın vedeki subaylarla irtibat kurarak davamıza faydalı olmaya çalışıyorum. Her çeşit emirlerinizi beklerim."

MHP genel merkez binasında Necati Gültekin'e ait odada bulunan ve üzerinde bilirkişice Alparslan Türkeş'in eli ürünü olduğu saptanan (.....getirdi. 19.4.1979) meşruhatı bulunan komutanlığı hakkındaki genel istihbarat raporunda bahse konu komutanlık görev yapan subay ve astsubaylar hakkında kendi değerlendirmeleri doğrultusunda siyasal görüş tespiti yapıldığı gözlemlenmektedir.

Teşkilât raporları 4/B klasörünün 28'nci dizisinde yer alan ve MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in odasında ele geçen

bir belge, gizlilik nedeniyle bazı bölümleri atlanma koşuluyla iddianameye yazılmıştır.

"Pek muhterem genel başkanım, 1.3.1976-1. Genelkurmay'a 12-13 mart gecesi Washington Türk Ataşeliği'nden gelen mesajda Çağlayanlı Amerika'ya gittiğinde, Türkiye ile Amerika arasında gizli anlaşmalar yapacağı intibaları yazılı. 2. Genelkurmay'da general 'in özel telefon defterinde ve en mühimi milletvekili Alevi 'in adresi ve telefon numarası var. 3. aşırı solcu propaganda yapmaktadır. İstihbaratı yapan 'in emir subayı olan Yd. Atgım, bir arkadaşımızdır. Selâm ve hürmetlerimiz ellerinizden öperim. Ali Bahat İnş. Müh. Giresun (İmza)".

YURT DIŞI İLİŞKİLER VE BİR SS SUBAYI

MHP'nin Almanya'daki çalışmalarına Dr. Kanapın adındaki birisinin yardımcı olduğu ve parti müfettişlerinin Alman makamlarıyla ilişkilerini sağladığı, ayrıca Almanya'ya gelen ülkücülerin oturma izinleri almasına yardım ettiği belirtilmiştir.

MHP ve yan kuruluşlarıyla ilgili iddianamenin yurt dışı ilişkiler bölümünde, eski bir SS subayının da Almanya'da bulunan ülkücülerin örgütlenmesi için çalışmalar yaptığı açıklanmıştır. Iddianamenin bu bölümünde bu kişilerle ilgili olarak parti müfettişlerince Türkeş'e yazılan mektuplara yer verilmiştir.

Parti müfettişi Enver Altaylı imzasıyla Türkeş'e gönderilen iki ayrı mektupta da Kanapın ve SS subayı Kengerli'nin çalışmaları anlatılmıştır. Mektupların bu kişilerle ilgili bölümleri şöyledir:

"Gönderdiğiniz kitaplar bu konuda yapılacak çalışmalar içinde çok işime yarayacak. Şimdi 2 bin adet bastıracağız bir broşür hazırlayacağız. Bunu Dr.

Kanapın'ın kendisi yazacak. Muhtevasını kısmen tespit etmiş, önumündeki günlerde yapacağımız görüşmelerde geri kalan kısmını tesbit edeceğiz. 4 Mayıs 1976 günü Dr. Kanapın Köln'e gelecek, burada beni Alman İç İstihbarat Teşkilatı Türkiye Masası Başkanı ile tanıştıracak. Dr. Kanapın'ın verdiği bilgiye göre bu şahıs CDU (Hristiyan Demokrat) ve eski bir Alman subayı imiş. Şuurlu bir anti komünistmiş Dr. Kanapın'e sordum, nasıl oluyor da hakkımızda bu şekilde menfî yazılabiliyor diye. Söylediklerini aynen aktarıyorum. (Bizimkiler bu konuda MIT'ten bilgi alıyorlar. Bu konuda bizimkilerin değil MIT'in kulakını çekmek gerek. MIT doğru bilgi verirse, bunlar böyle değil dese, bizimkiler doğru yazar)"...

Faruk Bey'de, Dr. Kanapın'ı, 1 haftalık bir gezi için Kıbrıs Turu kesimine davet ettirdi. Dr. Kanapın, Faruk Bey vasıtasıyla gidış - dönüş uçak biletlerini hediye ettirdim. Bir haftalık otel yemek v.s. masrafı da arkadaşımız kanahıyla Türk Hava Yolları tarafından karşılanacaktır. Dr. Kanapın 7 Temmuz günü Frankfurt'tan uçacak, bir hafta Kıbrıs'ta kalacak, 15 Temmuzla 22 Temmuz arasında da da Ankara'da olacaktır. Kendisiyle meşgul olunursa iyi olur. Mesele, bizim Türkiye'de gelecekte büyük bir siyasî güç olacağımıza yabancılara inandırmaktır Federal Almanya Büyük Elçiliği Çalışma Baş Müşaviri Dr. Kengerli'den bizzat edindiğim bilgilere göre, Dr. Mehmet Kengerli binbaşı rütbesini taşıyordu. Bize büyük sempatisi vardır. Hiçbir ricamızı kırmaz. Ülkücü arkadaşlarımızın en ufak dertlerine dahi koşmaktadır. Alman Sendikalar Birliği DGB nezdinde lehimize müsbet teşebbüsleri olmuştur. Ancak başarılı olamamıştır. Diplomat kadrosu aleyhimize çalışmaktadır. Kengerli'nin çalışmaları bunlar tarafından engellenmektedir ilişikte kopyaları sunulan rapor, tanudığınız yabancısı bir servis hizmetindeki Türkistanlı soydaşımızdan temin edilmiştir. Dr. Kanapın izinli olduğu için, o kanaldan temin mümkün olamamıştır. Ancak bu şahıstan da Alman resmî makamlarının nezdinde bize karşı müsbet bir havanın esmesine sebep olan bu raporun varlığını öğrenmişim. Yani belgeler sahte değil hakikidir."

Ek 6: Milliyet Gazetesi 11 Mayıs 1981 Tarihli Haberi

Herr DOKTOR, Mr. J.R. ve BİR «SS» SUBAYI

AMERİKAN faşist partisi ile bir ara ilişkisi bulunan ama "deli" olduğu ilân edilen bir yurttaşının silahından çıkan kurşunların taze yaralarını vücudunda taşıyan Başkan Reagan, Papa'nın vurulduğu haberi Washington'a ulaştığında,
"— Şaşkınım", demiş.

Acaba, Mr. J.R. da şaşkın mı?
Dallas dizisindeki Ceyar'dan söz etmiyorum. Amerika'daki faşist Nasyonal Parti'nin yöneticilerinden Walter Jacop Pfersich J.R.'nin tepkisini merak ediyorum.

Hitler'in intiharından sonra taraftarlarının yeni bir saldırı için uluslararası örgütlenmeye giriştiklerini anlatan ve Batı dünyasında milyonlarca satılan macera romanlarının heyecanlı satırlarında ya da "Zaman - Mekân Makinesi"nde değil de MHP iddianamesinin sayfaları arasında uluslararası bir seyahate ne dersiniz?

İDDIANAMENİN 125'inci sayfasından:
"... Parti Genel Merkez binalarında yapılan aramalarda MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş adına gönderilen toplam 15 adet, sembolik de olsa yardım ve işbirliği anlamını taşıyan San Diego Trust - Savings Bank'a ait American Express Money Order (para ödeme emri) ile geçmiş, bahse konu yardımların Walter Jacop Pfersich J.R. tarafından Kaliforniya'dan postalandığı, yine, bu kişi tarafından Alparslan Türkeş adına postalanan zarfın imzalı fotoğrafı ile kendisine ait kartın çıktığı ve bu kartta bu kişinin adı dışında dört ayrı dilde yazılmış faşist Nasyonal Parti ibarelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu kişi hakkında ayrıntılı bilgi verilmesine ilişkin yazımıza Dışişleri Bakanlığı'nca verilen 15 aralık 1980 tarihli yazıdan, fiziki özelliklerine ilişkin ayrıntılı bilgi verildiği ancak doğum tarihi belli olmadığı için hakkında başkaca bilgi edinilemediği anlaşılmıştır.

Bahse konu cevabı yazıdan gerçek bir kişi olduğu anlaşılan ve MHP'ye sembolik de olsa parasal yardımda bulunan kişiye ait kartvizitten kendisinin Amerika'da faşist Nasyonal Parti yöneticilerinden olduğu ve faşist bir partinin yöneticisi ile Milliyetçi Hareket Partisi arasında felsefi benzerlik ve paralellik kurulduğu saptanmaktadır."

BİRAZ da Almanya'ya yönelim.
Yine MHP iddianamesinin 140 ve 141'inci sayfalarına bakalım. Enver Altaylı'nın Türkeş'e gönderdiği mektuptan:

"... Ancak şu anda yapılabilecek, bazı gazetelerde ve pek zor olmamakla beraber televizyonda lehimize bir şeyler yazdırmak ve söyletmektir... Şimdi iki bin adet bastıracağımız bir broşür hazırlayacağız. Bunu Dr. Kanapın'ın kendisi yazacak... 4 Mayıs 1976 günü Dr. Kanapın Köln'e gelecek. Burada beni Alman İç İstihbarat Teşkilatı Türkiye Masası Başkanı ile tanıştıracak. Dr. Kanapın'ın verdiği bilgiye göre, CDU (Hıristiyan Demokrat) ve eski bir Alman subayı imiş. Şuurlu bir anti-komünistmiş... Dr. Kanapın'e sordum, nasıl oluyor da hakkımızda bu şekilde menfi yazılabiliyor diye. Söylediklerini aynen aktarıyorum: (Bizimkiler bu konuda MIT'ten bilgi alıyorlar. Bu konuda bizimkilerin değil MIT'in kulağını çekmek gerek)... Dr. Kanapın'ın ilişkilerimiz: Alman güvenlik kuruluşları nezdinde bizleri himaye etmekte ve bu kuruluşların çalışmalarımıza engel değil destek olmaları için teşebbüslerde bulunmaktadır... İlyiyetçilik ve gösterdiği çabaların karşılığı olarak kendisini memnun etmenizi gerektiğini düşündüm... Faruk Bey de Dr. Kanapın'ı 1 haftalık bir gezi için Kıbrıs Türk kesimine davet ettirdi..."

Federal Almanya Büyükelçiliği Çalışma Başmüaviri Dr. Kengerli'den bizzat edindiğim bilgilere göre (Dr. Mehmet Kengerli Azerbaycanlıdır, 1940'da Almanlara esir düşmüştür. Daha sonra Türkistan lejyonunda görev yapmıştır. Harpte SS subayı idi. Harp sona erdiğinde binbaşı rütbesini taşıyordu. Bize büyük sempatisal vardır. Hiçbir ricamızı kırmaz. Ülkücü arkadaşlarımızın en ufak derterine dahi koşmaktadır)... İlişkide kopyaları sunulan rapor tanıdığınız, yabancı bir servis hizmetindeki Türkistanlı soydaşımızdan temin edilmiştir. Dr. Kanapın iznil olduğu için o kanaldan temin mümkün olmamıştır."

MHP iddianamesinde, "Sağ eğilimli kişilerce işlenen slyasi nedenlere bağlı ölüm olaylarını Türkiye düzeyinde incelediğimizde:" diye başlayan uzun listenin içinde yer alan ve 627'inci sayfaya rastlayan satır:
"1 şubat 1979'da İstanbul'da gazeteci Abdî İpekçi'nin öldürülmesi."

DÜNYA sağ ya da sol etiketli terörün yükselen dalgalarıyla sarsılıyor. Başkan Reagan vurulduğunda ortaklı birbirine girmişti. Daha sonra İngiltere Kraliçesi'nin birkaç yüz metre yakınında meydana gelen bir patlama haberi gazetelere yansıdı. Bir Alman bakan öldürüldü. Ve bir Papa vuruldu.

Papa'nın vurulmasından sonra bir demeç veren Kanada Adalet Bakanı Jean Chretien:
"Delice bir olay" diye konuştu. "Dünyada terörizmin hangi aşamaya geldiği artık görülmeli."
Açıklamasının ikinci bölümüne katıyoruz ve zaten yıllardır bu konuda dünyayı uyarmak için haykırıyoruz. Ama bu tür olaylar karşısında her defasında "delice" deyip hareketsizliğe devam mı etmeli yoksa artık, "hayli örgütlüce" teşhisini koyarak gereğini mi yapmalı?
Tüm uluslar bu kritik noktayı "ilyce" bir düşünmelidirler.

Elçibey'den Ankara'ya şükran

ÇANKAYA'DA BİR YAHUDİ VE RUS: Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey onuruna, önceki akşam Çankaya Köşkü'nde verdiği resepsiyona, Azeri heyetinde resmi konuk olarak bulunan (solda) Boris Vayzalt ve (sağda) Viktor Lukyanov da katıldı. Resepsiyona dini kıyafetleriyle katılan Yahudi Boris

FAHRİ DOKTORA

Azerbaycan'ın Ankara Büyükelçiliği'nin açılışında konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey, "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" dedi. Açılıştan sonra Elçibey'e Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine katkılarından dolayı Gazi Üniversitesi tarafından Uluslararası İlişkiler Fahri Doktorası unvanı verildi

Vayzalt ile Rus Viktor Lukyanov, halen Azerbaycan'da yaşadıklarını ve oradaki Yahudi ve Rus topluluklarının ruhani liderliklerini yaptıklarını söylediler. Başbakan Demirel, Cumhurbaşkanı Özal ve Dışişleri Bakanı Çetin dün de Azerbaycan Büyükelçiliği'ndeki bayrak çekme törenine katıldılar. Törende Elçibey'in konuşması uzun süre alkışlandı (üstte).

ANKARAMİLLİYET

AZERAYCAN Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey tarafından açıldı.

Törene Başbakan Süleyman Demirel, Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile bazı bakanlar, MÇP Genel Başkanı Alparslan Türkeş ve Rusya Federasyonu Büyükelçisi Albert Cernişev'in de bulunduğu çok sayıda konuk katıldı.

Tören, Azerbaycan Milli Harekât liderlerinden Dr. Mehmet Kengerli'nin Türk halkına ve devletine teşekkür ettiği konuşmasıyla başladı. Kengerli, daha sonra ilk Azerbaycan Devleti'nin kurucusu Mehmet Emin Rezulzade'nin öldüğü zaman tabuduna sarılan bayrağı, Elçibey'e verdi. Bayrağı üç kez öperek alan Elçibey, şöyle dedi:

"Tüm Türklük adına özgürlüğünü koruyup saklamış olan ve tüm Türkiye, tüm Orta Asya Müslümanlarına imit işığı olan Türkiye Cumhuriyeti'ne minnettarlığımızı bildirir, bu büyük cumhuriyeti kuran, hepimizin atası olan Atatürk'ün karşısında başımızı eğerez. Geleceğe, Rezulzade'nin söylediği sözle bakıyoruz, 'Bir kere yükselen bayrak, bir daha inmez'."

Özal ise Azerbaycan Büyükelçiliği'nin daha önce de açılmış olduğunu hatırlatarak, "Azerbaycan bayrağı bizim gönlümüzde hep bu semalarda kaldı. Hep gönlümüzde var olan bu bayrağı bir kez daha çekeceğiz ve bir daha Ankara semalarından indirmeyeceğiz" dedi.

Azerbaycan ulusal marşının okunmasının ardından, Elçibey, Azerbaycan bayrağını göndere çekti ve iki cumhurbaşkanı, büyükelçilerini açtılar.

Konuk cumhurbaşkanı daha sonra Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine katkılarından dolayı Gazi Üniversitesi tarafından Uluslararası İlişkiler Fahri Doktorası unvanı verildi. Gazi Üniversitesi Rektörlüğü'nde düzenlenen törende ayakta alkışlanan Elçibey, 1975 yılında Sovyetler Birliği'nde üniversiteden çıkarıldığı belirtilerek, "Bu unvanla yeniden üniversiteye girdim" dedi. Daha sonra iki cumhurbaşkanı OSTİM ile ASELSAN'ı gezdiler.

Ek 9: Milyet Gazetesi 3 Kasım 1992 Tarihli Haberi

Ek 10: Azerbaycan B y kel liğinin Açılış Töreninde Dr. Mehmet Kengerli Konuşmasını Yaparken Bir Görüntü

Ek 11: Azerbaycan Bykelliğinin Açılış Töreninde Ebulfez Elçibey Azerbaycan Cumhuriyeti Bayrağını Dr. Mehmet Kengerli'den Teslim Alırken

Rəsulzadənin yaxın dostu olan Kəngərli'nin qızı İNANILMAZ SİRLƏRİ AÇDI: Leyla xanım... - MÜSAHİBƏ

12 Xəbərlər 28 May 2019 10:06 11 13 672 Bənzər

Publika.az-in özəl qonağı xalqımızın böyük oğlu, müstəqil Azərbaycan mübarizəsinin yorulmaz əsgəri, Azərbaycan diasporunun ağsaqqallarından olan Mehmed Kəngərli'nin qızı Sevil Kəngərli.

- Sevil xanım, sizcə atanızın vətən eşqini qürbət daha çox alovlandırmışdı?

- Atam bütün həyatını Azərbaycana və onun rifahına həsr edib. Lap uşağığımdan bəri Azərbaycan Türkiyəyə təhsil almağa, çalışmağa gələn insanlara var gücü ilə yardım etdiyini şahidi olmuşam. Mühacir soydaşlarımız Türkiyəyə daha rahat alışıb, həyatları öz axınına düşənədək atam əlindən gələni edirdi. Özümü xatırladığım gündən bəri evimizdə böyük süfrələr açılır, vətəndən gələn azərbaycanlılarımız da bu süfrə ətrafında cəm olurdular. Mehmed Kəngərli də digər meslekdaşları kimi qonarpərvərliyini özünə müqəddəs borc bilirdi. Həmişə deyirdi ki, övladımız, valideynimiz qarşısında borclu olduğumuz kimi, xalqımız qarşısında da mənəvi öhdəliyimiz var. Təhsil almağa gələn tələbələrə həm şəxsi, həm də üzv olduğu dərnəklərin hesabından maddi dəstək göstərirdi. Ömrü boyu dərin mücahidədən keçmişdi. Həyatında ilk əməli insanlara qaşığı, şəfqət, sevgi vermək idi. Bu xüsusiyyəti bizə, anama, Türkiyədən olan ətrafına da aşılamışdı. Qafqaz rəqslərini, Azərbaycan folklorunu icnəbilərə mənimsətməyə çalışırdı. O, dünyanın hansı nöqtəsində yaşasaydı da, yəni vətən torpağına ayaq basardı.

- Bəs Türkiyəyə köçəndən sonra hansı qurumda çalışırdı?

- Uzun illər Türkiyə "Özəl Aypara" deməyi mərkəzinin müdir müavini olaraq fəaliyyət göstərdi. Mütəmadi olaraq xaricə ezamiyyətə də gedirdi. Həmişə sinosini ən çətin yollarda savaşağa sipər edib. Hətta Hindistan-Pakistan arasındakı Kəşmir səvəşi dövründə "Özəl Aypara" deməyi adından müharibə bölgəsinə ezam olundu. Oradakı cəfakər fəaliyyətinə görə də dəfələrlə şərəf medalları ilə təltif edildi.

- Mehmed Kəngərli haqda materialları vərəqləyərkən, Kiprdəki fəaliyyəti haqda bir sıra məqamla tanış oldum. Bunları sizin dilinizdən eşitmək istərdim...

- 1963-cü ildə yunanların Kipr türklərinin tarixinə qarşı yazdığı qətləmələrdən birində "Mayor Nihat" kimi tanınan hərbiç həkəminizin üç övladı və həyat yoldaşı evin hamamında gizləndikən vəhşicəsinə öldürüldü. Bu hadisə baş verəndə atam "Özəl Aypara" təşkilatının komandası ilə orada idi. Həm ailə üzvlərinin nəşinin Türkiyəyə gətirilməsində, həm də bu genosidin üstünü ört-basdır edən ingilislərdən, hakim qüvvələrdən gizlin fotosəkillərin yayılmasında atamın böyük əməyi var. Aeroportda qurbanların cəsədini və mayor Nihatı Türkiyəyə çatdırarkən, Kipr rəsmiləri çəkilən fotosəkillərin məhv edilməsini tələb edirdi. O zamanıarsa, səkillər çəkilən fotolentlər cihazdan çıxaran kimi hava ilə təmas edib, tərkibini itirirdi. Atam çətinliklə də olsa bir neçə fotonu gələcəkdə türk xalqının başına gətirilən müsibəti sübut etmək üçün qoruyub saxlaya bilər. Bu gün həmin fotosəkillər Kiprin genosid muzeyində qətləmin ən acı xəbəri kimi saxlanılır.

- Mehmed Kəngərli esən qarabağı idi...

- 1914-cü ildə Qarabağda dünyaya gəlib. Cəmi 14 yaşında siyasətə tanış olur. 1928-ci ildə Milli Müsavat xalq partiyasının Gənc Azər hərəkatına qoşulur. Hətta kiçik yaşlarından etibarən Qarabağın Ağdam, Tartar, Bərdə, Ağdərə rayonlarında gəzici fəaliyyət göstərən Müsavat Partiyasının qrupları arasında məktub dəşayan şində də çalışmışdır. Özü də bunu qururur xətriləyirdi. 1939-cu ildə rus-fın səvəşinin qoçın vaxtında cəbhəyə yollanır. Tibbi batalyonla birgə fəsilərə esir düşür. Biri sonra esirlər tərlərlə gən verilirken Mehmed bəy sovet ordusuna gəri qaytarılır. Adətən ona sual verirdilər ki, necə esir düşdün? Zərərətə deyirdi ki, təcni kükürəq.

- Demokratik Cümhuriyyətimizin qurucusu Mehmed Əmin Rəsulzadə ilə doktor Kəngərli'nin illərə dayanan dərin dostluğu, qaradaşlığı olub...

- Atam sovet ordusunun tərkibində bir sıra səvəşlərdə olmuşdu. İkinci Dünya Müharibəsi dövründə alman ordusuna esir düşmüşdü. 1942-ci ildə Berlində Azərbaycan Milli Mərkəzi Başqanı Mehmed Əmin Rəsulzadə ilə tanış olmaq imkanı qazanır. Müharibə bitəndən sonra atam Mühəndəs Ceyhun Hacıbəyli, Xəlil Kəşimzadə, Mehmed Əmircan, Doktor Bəycan kimi şəxsiyyətləri də tanışmaq imkanı qazanır. Səvəş sonrası işğalçı sovet ordusuna qarşı vuruşan 65 min silahlı Milli Azərbaycan Konullu Birliklərinin üzvləri Qərbi Avropada səfil həyat sürürdülər. Gələcəkləri də qəranığı bürünmüşdü. Mehmed Əminin uzaqgörənliyi olum karvanının qarşısını alır. Gənc azərbaycanlıları bir araya toplamaq məqsədilə 1946-cı ildə Rəsulzadənin təlimatı ilə Mühəndəs "Azərbaycan Demokratik Birliyi" adlı cəmiyyət yaradır. Atam isə başqan seçilir. Sələcə müharibədə olan soydaşlarımız Almaniya, Argentina, Avstriya, Avstriya, Amerika, Belçika, Fransa, İran və təbi ki Türkiyəyə köçüb yaşamaq hupuz qazanırlar. Atam Mehmed Əminin qaradaşlığı, birliyi Rəsulzadə dünyasını dəşəyən gündəkdə davam edir.

- Bu doğmalıq qan qohumluğundan da yüksək zirvə idi, ələ deyil?

- Daha möhkəm bağ idi. Mehmed Əmin Rəsulzadənin atası ilə çox doğma idik. Valideynlərim nəşin mərasimində barmaqlarına üzviyü Rəsulzadə özü taxmışdı. Toylarında isə xaricə olduğı üçün iştirak edə bilməmişdi. Amma həyat yoldaşı Leyla xanım gəlmişdi. Mən özümü xatırlayırdam arıq Mehmed Əmin bəy dünyasını dəşmişdi. Lakin Leyla xanım atamın ən sevdiyi insanı idi. Leyla xanım təz-təz bizim evə gəlirdi. Mənə görə o məkəmməl qadın idi. Bizə gələn günlər dərdədən qaçdıv e və gedərdim, saatlarla söhbətlərinə dinliyə bəliərdim. Arıq sən seçəni bəyazlamıy. Amma yəni də çox səliqəli dözüm verərdi. Ya dəri, yaxud da tül ecaq taxardı. O qədər əslizədə davranışları vardı ki, sanki saraydan çıxmışdı. Bəlihsiz, Rəsulzadə kimi uca dağın ayaqları altında əzizlədim, zivərəsinə də qalmadən ağırlığına tab gətirmək hər adama nəşib olmur.

- Mehmed Kəngərli ilə eyni acı tələyi yaşayan, bir əməl uğrunda mübarizə aparan ziyalılarımızdan biri də Əhməd Yaşat olub...

- Atam Türkiyədə Azərbaycan Kültür Dərnəyinin qurucularından biri idi. Bəlihsiz, onun kimi ziyalılarımız çox çətin həyat yolu keçmişdilər. Müharibə, esirlik, vətən həsrətində dədəmişdilər. Həmişə ikinci vətən kimi Türkiyəyə sığınmışdılar. Türk qızları ilə ələ qurmuşdular. Sanki Azərbaycanı Türkiyədə yaşayırdılar. Amma eyni zamand, a yeni vətənlərinə, onun adətlərinə də təmas edib, etnik, dini fərq qoymayan şəxsiyyətlər idilər. Atamın yaxın dostlarından biri də doktor Əhməd Yaşat idi. O da atamla birgə rus-fın müharibəsinin iştirakçısı olmuşdu. Almaniya esir düşmüşdü. Östirtdən qurtulandan sonra isə anca cəbhədə hakim kimi çalışıb, Azərbaycan ləğvünə əlindən gələn qədər yardım etmişdi. Əhməd Yaşat fəsilələri Azərbaycan Kültür Dərnəyinin idarə heyətinə sədr seçilmişdi. Bəzən onun yaradıcı söhbətlərini xatırlayıram. Əhməd əmi deyirdi ki, şübhəsiz Allah var, mən onun varlığını təkbiz etməirəm. Ancaq əgər o varsa bu qədər insanın məhvini niyə göz yumur? Mən səvəşləndə insanın o biçimi kimi qurtub yere səpələndiyini görmüşəm. Niyə dünya bu ədalətsiz sükutu üzərimdə durub? İndi onun sözlərini xatırlayıram, haqqqəten qəlbimiz yarılayan bu fəsilələr hələ də səngirir.

- Sevil xanım, Vətənimizi ən az bizim qədər sevdinizləndəminəm. Çünki Azərbaycan eşqi sizin xəmirinizdədir. Amma maraqlıdır bu hiss qəlbinizlə ilk dəfə nə vaxt tam hakim kəşild?

- Türkiyədə 1992-ci ildə ilk dəfə Azərbaycan səfirliyi açıldığı zaman tənqitəli tədbir Cümhuriyyətin süqutundan sonra Mehmed Əmin Rəsulzadə və onun meslekdaşlarının qəlb ağrısı ilə qoruyub saxladıqları müqəddəs bayrağımız gətirildi. Üçüncü bayrağımız atam və onun tərəfdarları tərəfindən yəniyəndə dövlətə təqdim olundu. Süleyman Damirol, Həkimat Çətin, Turqut Özal, Əbüləziz Elçibəy kimi siyasi xadimlərin də qatıldığı böyük təbrizdə Mehmed Kəngərli və onunları bir əməl uğrunda mübarizə aparan dostları Azərbaycan bayrağını səfirliyin binasında yəniyəndə dağılandırırdılar. Bu, hamımız üçün çox böyük qurur və gəcməki vətəni idi.

Leyla Sarabi

Ek 14: Azərbaycan Publika.az'ın 28 Mayıs 2019 Tarihli Haberi

Ek 15: Almanya Ankara Büyükelçiliğinde Alman Hükümeti Tarafından “Büyük Salip” Madalyasının Takılması Töreninden Bir Görüntü

Ek 16: 31 Temmuz 1998 Türkiye Anıtlar Derneği Genel Merkez Yönetim Kurulu ile Denetleme Kurulu Üyelerinin Dönemin T.C. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i Ziyaretinden Bir Görüntü

Ek 17: Hindistan Pakistan Savaşı Sırasında Pakistan Büyükelçiliğinde Dr. Mehmet Kengerli'ye Pakistan Hükümeti Tarafından Verilen Madalya Töreninde Eşi Sabiha Kengerli ve Elçilik Yetkilileriyle Bir Görüntü

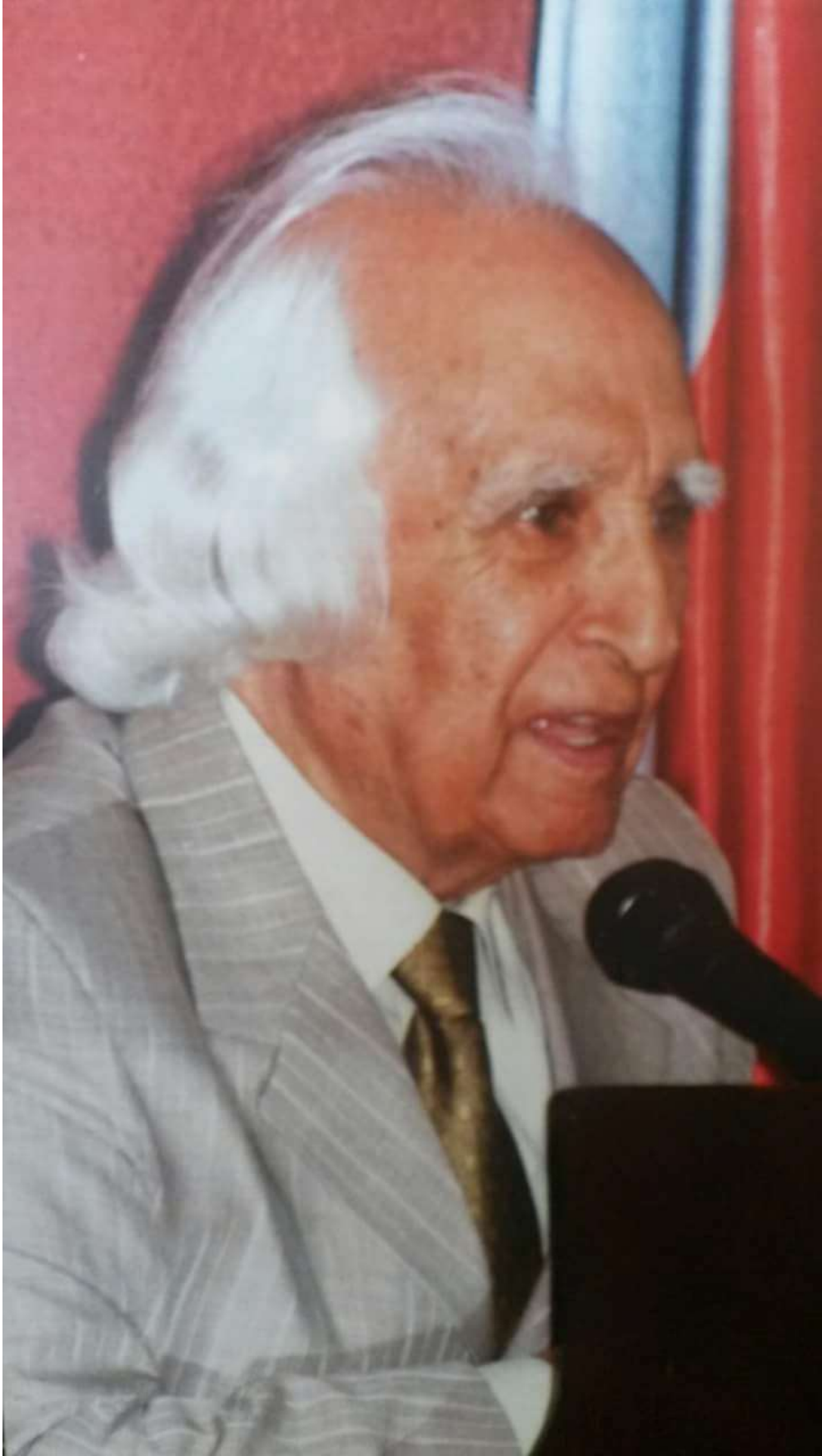
Ek 18: Azerbaycan Kültür Derneği Genel Başkanı Cemil Ünal'ın Azerbaycan Kültür Derneği Adına Dr. Mehmet Kengerli'ye "Türklük ve Azerbaycan Davasına Hizmet Plaketi" Takdim Edilirken Ankara 1997

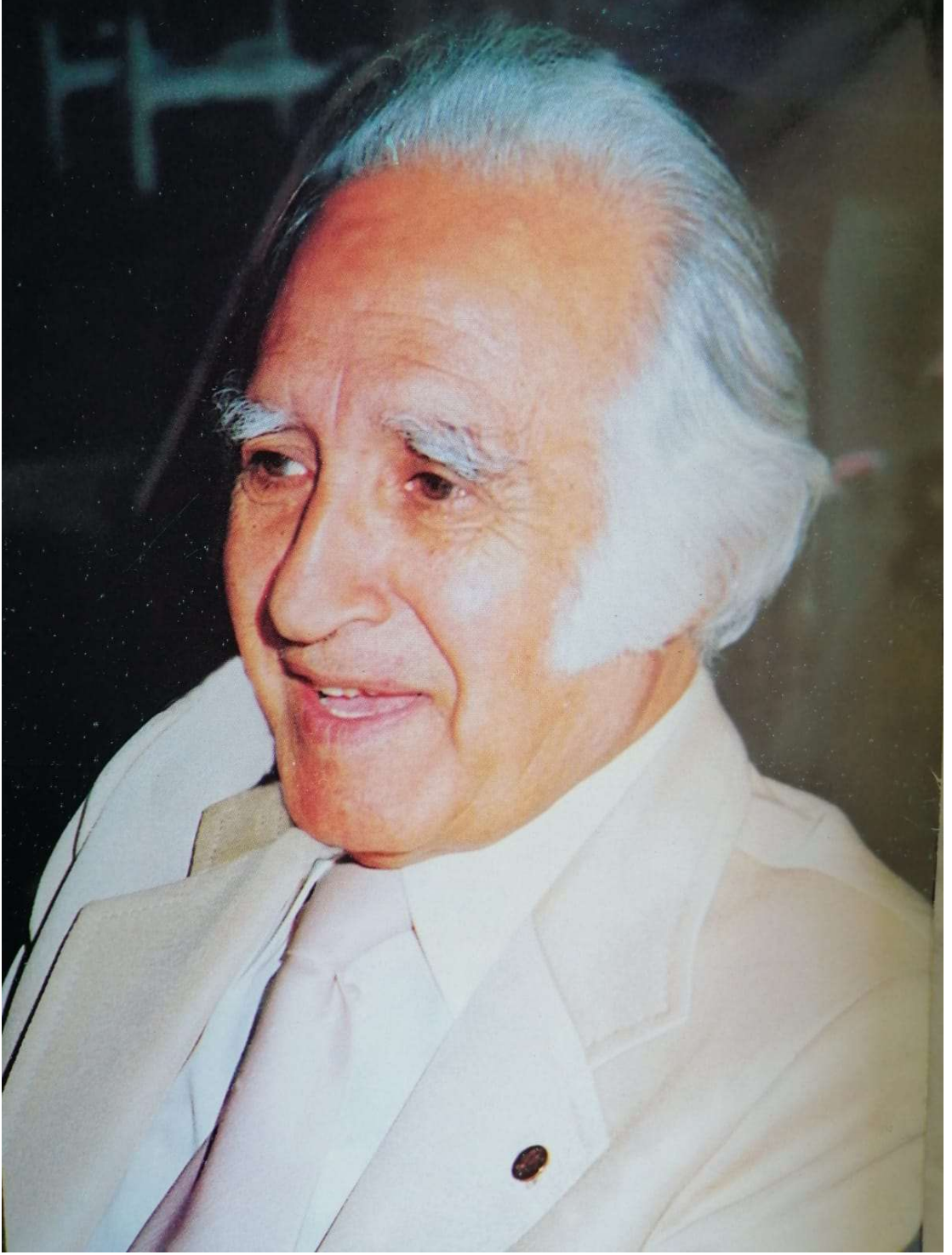
Ek 19: Dr. Mehmet Kengerli'nin Ödüleriyle Olan Bir Görüntüsü

Ek 20: Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan Kültür Derneği'nin 35. Kurultayında Konuşma Yaparken Bir Görüntüsü

Ek 21: Dr. Mehmet Kengerli'nin Azerbaycan Davasını Anlatırken Bir Görüntüsü

Ek 22: Ak Saçlı Bilge Mehmet Kengerli'nin Bir Görüntüsü

Ek 23: Dr. Mehmet Kengerli “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında” İsimli Belgesel Danışmanlık Yaparken Bir Görüntü

KAMERA ARKASI

“Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında” Bu belgesel ağlatır

II. DÜNYA SAVAŞI'NDA, NAZİLERLE KIZILORDU ARASINDA KALAN RUSYA MÜSLÜMANLARININ DRAMINI ANLATAN “GAMALI HAÇ İLE KIZIL YILDIZ ARASINDA” BELGESELİ 23 OCAK'TAN İTİBAREN TRT EKRANLARINDA

TRT İstanbul Televizyonu tarafından hazırlanan “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında” adlı belgesel, savaş tarihi belgesellerinde şimdiye kadar ekranlara gelmeyen bir konuyu gündeme getirecek. 23 Ocak 2006'dan itibaren 8 bölüm halinde TRT-2'de yayınlanacak belgesel, II. Dünya Savaşı'nda Nazi ve Kızılordu arasında kalan Rusya Müslümanları'nın acı dolu yıllarını gözler önüne serilecek.

Belgesel yönetmeni Neşe Sarsıy Karatay'ın imzasını taşıyan ve danışmanlığını Zafer Karatay'ın yaptığı “Gamalı Haç ile Kızıl Yıldız Arasında”, II. Dünya Savaşı'nda ölen, kaybolan, sürgüne gönderilen Türkler'in hayatlarını TRT ekranlarına taşıyacak.

Sovyet Rusya topraklarında yaşayan Türkler'in cephede nasıl kullanıldığı, savaşın ardından neler yaşadıkları bu belgeselle gözler önüne serilecek.

TRT kameraları, II. Dünya Savaşı'nın karanlıkta kalmış köşelerinden bakan Sovyet Doğu halklarının; Kazak, Kazan ve Kırım Tatarı, Kirgiz, Türkmen, Kafkas halkları, Karaçaylar ve Malkarlar'ın yüzünü aydınlatacak. Tarihin önemli bir dönemine ışık tutacak belgeselde Prof. Nadir Devlet ve Alman araştırmacı-yazar Patrick Von Zur Mühlen'in de görüşleri yer alacak.

Savaşı yaşayanlar anlatıyor

Mirza Hayit (Özbekistan)

“Ağabeyimi öldürüp, kafasını kesip bayramda anneme verdiler.”

Saadet Kıpçaklı (Kırım Tatarı)

“Babaannem namaz kılıyordu. Birisi arkadan bir tekme attı, babaannem yüksek sesle tekbir getirdi. Tekmeden sonra yere yüzüstü düştü, ağlamaya başladı...”

Süleyman Tekiner (Azerbaycan)

“Babam hapsedildikten -ki 8 Ağustos 1937'de hapsedilmiş- sonra 1 Eylül'de kurşuna dizilmiş. Ama bunu söylemedi bize. Bir gün eve mahkeme icra memuru geldi. Çünkü babam kurşuna dizilmişti ama malına el konmuştu.”

Mehmet Kengerli (Azerbaycan)

“Kırım'da esir düşen 435 bin Rus askerinden biriydim. Kış mevsiminde kar, kıyamet. Sıfırın altında 25-30 derece. Onlarca kamptan daha nefes alıp veren insanlar gömülmeye götürülürdü.”

Belgesel ekibi, 1,5 yılda Türkiye, Kırım, Türkmenistan, Kırgızistan, Almanya, Azerbaycan, Avusturya, İtalya ve ABD'de savaşın 100'den fazla tanığıyla konuştu.

Belgeselin künyesi

(TRT2'de 23 Ocak / 22.30)

Yapım -Yönetim: Neşe Sarsıy Karatay

Genel Danışman: Zafer Karatay

Metin Yazarı: Neşe Sarsıy Karatay

Danışman: Prof. Nadir Devlet, Patrik Von Zur Mühlen

Görüntü Yönetmeni: Tefvik Öber

Yapım Yönetim Yardımcıları: Gökhan Taygan, Zeliha Aydın, Ayşe Hilal Tuzaş

Sanat Yönetmeni: Uluhan Hasdal

Kurgu: Deniz Çankaya Salımanlı, Tufan Bilgen, Adem Yılmaz, Sıdika Eralp, Nuray Belen

Seslendiren: Emin Baykırıkk, Kemal Kocatürk

Ek 24: Dr. Mehmet Kengerli'nin de Danışmanlık Yaptığı “Kızıl Yıldız ile Gamalı Haç Arasında” İsimli Belgeselin Gazete Haberi

